

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

AHMED B. MUHAMMED EL-HÜSEYİN EL-HANEFÎ ES-SEMERKANDÎ
VE “MU‘İNÜ’L-ÜMME ALÂ MA‘RİFETİ’L-VİFÂK VE’L-HİLÂF BEYNE’L-
EİMME” ADLI ESERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hamza ÇINAR

BURSA - 2009

T.C.
ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

AHMED B. MUHAMMED EL-HÜSEYİN EL-HANEFÎ ES-SEMERKANDÎ
VE “MU‘İNÜ’L-ÜMME ALÂ MA‘RİFETİ’L-VİFÂK VE’L-HİLÂF BEYNE’L-
EİMME” ADLI ESERİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hamza ÇINAR

Danışman
Doç. Dr. Recep CİCİ

BURSA - 2009

TEZ ONAY SAYFASI

T. C.

ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Temel İslâm Bilimleri Anabilim/Anasanat
Dali, İslâm Hukuku Bilim Dalı'nda
700523010 numaralı İsmail CUMAR'ın
hazırladığı "Abmel... Muhammed el-Hüseyn el-Husefi el-Levri ve
Malikul-İsmaili Malufeti'l-Mifek ve'l-İtilaf Baynel-Eimme Ali" konulu
Yüksek Lisans (Yüksek Lisans/Doktora/Sanatta Yeterlik Tezi/Çalışması)
ile ilgili tez savunma sınavı, 27.10.2009 günü 11.00 - 12.00 saatleri arasında
yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin/çalışmasının
başarılı (başarılı/başarısız) olduğuna oy birliği (oy birliği/oy çokluğu) ile karar
verilmiştir.

Sınav Komisyonu Başkanı

Prof. Dr. Yunus Vehbi YAVUZ

Üye (Tez Danışmanı)

Doc. Dr. Recep CİCİ

Üye

Üye

Yrd. Doc. Dr. Salih PAY

Üye

Ana Bilim Dalı Başkanı

Prof. Dr. İbrahim GELİK

27.10.2009

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Erkan İSİGÖK

ÖZET

Yazar : Hamza ÇINAR
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri
Bilim Dalı : İslam Hukuku
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Recep CİCİ
Mezuniyet Tarihi : / /2009
Sayfa Sayısı : xi + 112

AHMED B. MUHAMMED EL-HÜSEYİN EL-HANEFÎ ES-SEMERKANDÎ VE “MU‘ÎNÜ’L-ÜMME ALÂ MA‘RİFETİ’L-VİFÂK VE’L-HİLÂF BEYNE’L- EİMME” ADLI ESERİ

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir.

Giriş’te, müellifin hayatı ve yaşadığı yer ve zaman dilimi hakkında bilgi sahibi olmak için, miladî XV. asırda Mâverâünnehir ve Semerkandın dinî, siyasî ve ilmî durumuna genel bakış yapılmıştır.

Birinci bölümde incelemiş olduğum “*Mu‘înü’l-Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*” adlı yazma telifin şekil ve muhteva özellikleri ele alınmış, eserin mevcut olup esas alınan nüshaları arasında mukayese yapmak sureti ile nüshalar hakkında bilgi verilmiş, ittifak ve ihtilafli meseleler bakımından eser değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Bunun yanısıra kısaca ilm-i hilâf üzerinde durulmuş ve tezde inceleme konusu yapılan yazma eserin ilm-i hilâf ile olan ilişkisine de değinilmiştir.

İkinci bölümde ise tezimize konu olan eserin kaynakları, müellifleri ile beraber tanıtılmış ve kaynaklar hakkında kısa bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Sözcükler: İlm-i hilâf, Mukayese, Fıkıh.

ABSTRACT

Author : Hamza ÇINAR
University : Uludağ University
Discipline : Basic Islamic Sciences
Department : Islamic Law
Qualification of Thesis : Postgraduate Thesis
Thesis Advisor : Ass. Prof. Dr. Recep CİCİ
Graduation Date : / /2009
Number of Page : xi + 112

**AHMED B. MUHAMMED EL-HÜSEYİN EL-HANEFÎ ES-SEMERKANDÎ
AND HIS WORK WITH TITLE OF “MU‘İNÜ’L-ÜMME ALÂ MA‘RİFETİ’L-
VİFÂK VE’L-HİLÂF BEYNE’L-EİMME”**

This study includes an introduction section and two chapters.

At the introduction section, a general overview to religious, political and scientific situation of Mâverâünnehir and Semerkand in XVth century to avail data about author’s life, living area and time section.

At the first chapter, kind, including features of work in title of “*Mu‘înü’l-Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*” and that I examined was considered; data about the copies was given through comparing the current copies; the work was evaluated regarding to common and dispute points. Beside this, briefly ilm-i hilâf (split in opinion of canonists) was emphasized and the relation of work that was examining subject of thesis with ilm-i hilâf (split in opinion of canonists) was mentioned.

At the second section, the works and authors of those works that are references of this work, subject of our thesis was introduced and a brief evaluation was done about sources.

Key Words: İlm-i hilâf (split in opinion of canonists), Comparing, Islamic Law.

ÖNSÖZ

Milletler, milli kültürleriyle varlıklarını korurlar ve yaşama güçlerini milli kültür değerleriyle besledikleri nisbette ilerleme kaydederek başarıya ulaşırlar. Eski ve öz kültür, eser ve değerlerini tanıyıp canlı tutan milletler, onları başkalarına tanıtılabildiği sürece yaşama, ilerleme ve kalkınma gayretlerinde güç ve dirençlerini arttıırırlar.

İslâm medeniyeti dediğimiz ve kurulup gelişmesinde millet olarak büyük payımız bulunan bu muhteşem medeniyetin temeli kitab'a dayalıdır. İslâm'da kitab'a büyük değer verilmiş ve büyük bir saygı gösterilmiştir. Bu yüzden İslâm medeniyetine kitap medeniyeti de denilmiştir. İslâm ilimlerinin çeşitli sahalardaki nitelikli ve muhtevalı kitapları yüzyıllar boyu Müslüman milletleri birbirine yaklaştırıp bağlayan en önemli unsur olmuştur. Böylece İslâm âlemi geçmişinden zengin bir kültür mirası devralmıştır. Yalnız koruyup övünmek değil, tanımak, tanıtmak, yararlanmak ve yararlandırmakla da mükellef bulunduğumuz bu mirasın büyük bir kısmını, kütüphanelerimizi dolduran zengin yazma eser koleksiyonları teşkil etmektedir. Bu elyazması eserlerimiz en değerli kültür hazinelerimiz olup, bilim, sanat ve kültür araştırmacıları için önemli kaynaklardır.

Bilindiği üzere Mâverâünnehir birçok İslâm devletinin kurulduğu, birçok İslâm âliminin yetiştiği İslâm medeniyet merkezlerinden biridir. Bu topraklarda yetişen âlimlerin İslâm dünyasına büyük katkıları olmuştur. Nitekim tezin konusu da, Timur döneminin başkenti ve vitrini olan ve Mâverâünnehir sınırları içinde bulunan Semerkant'ta ve XV. asırda yaşamış olan Ahmed b. Muhammed el Hüseyin el Hanefi es-Semerkandî'nin henüz günyüzüne çıkarılmamış olan “*Mu'înü'l-Ümme alâ Ma'rifeti'l-Vifâk ve'l-Hilâf Beyne'l-Eimme*” adlı yazma eseridir.

Bu çalışma bir giriş ve iki bölümden meydana gelmektedir.

Giriş'te, müellifin yaşadığı yer ve zaman dilimi hakkında bilgi verilmiş ve miladî XV. asırda Mâverâünnehir ve Semerkandın dinî, siyasî ve ilmî durumuna genel bakış yapılmıştır.

Birinci bölümde, söz konusu eserin şekil ve muhteva özellikleri hakkında tahliller yapılmış, ilm-i hilâf'ın üzerinde durulmuş ve ilm-i hilâf'ın ilişkili olduğu ilimler hakkında bilgi verilmiştir. Aynı zamanda tezde inceleme konusu olan yazma eserin ilm-i hilâf ile olan ilişkisine de değinilmiştir.

İkinci bölümde ise, bahis konusu eserin kaynakları çıkarılmış ve fıkıh kaynakları mezheplere göre, diğerleri de alanlara göre gruplandırılarak özellikle müellifleri haklarında bilgi verilmiştir.

Çalışmamı hazırlarken yardımını gördüğüm bütün hocalarıma ve arkadaşlarıma teşekkürü bir borç bilirim. Özellikle bu çalışma sürecinde danışmanlığın yanı sıra gerek konunun seçiminde gerekse tezin diğer safhalarında her türlü yardımını esirgemeyen muhterem hocam Doç. Dr. Recep CİCİ'ye teşekkürü borç bilirim.

Hamza ÇINAR

BURSA-2009

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR.....	x1

GİRİŞ

AHMED B. MUHAMMED EL-HÜSEYİN ES-SEMERKANDÎ'NİN

HAYATI ve YAŞADIĞI DÖNEM

I. HAYATI	1
II. YAŞADIĞI DÖNEM	2
A. Dinî Durum.....	2
B. Siyasî ve İlmî Durum.....	4
1. Siyasî Durum.....	5
2. İlmî Durum.....	8

BİRİNCİ BÖLÜM

“MU‘İNÜ’L-ÜMME” NİN ŞEKİL-MUHTEVA ÖZELLİKLERİ ve İLM-İ HİLAF
AÇISINDAN DURUMU

I. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ	12
A. Mu‘înü’l-Ümme’nin Nüshaları ve Arasındaki Farklar	12
1. Mu‘înü’l-Ümme’nin Nüshaları	12
2. Nüshalar Arasındaki Farklar	13
a. Kelime ve Cümle Eksiklikleri	13
(1) Ulucami Nüshasında Eksik Olan Yerler	13

(2) BDK Nüshasında Eksik Olan Yerler	15
b. Kelimelerin Farklı Yazılışları	16
c. Eksik Konular	17
(1) Ulucami Nüshasında Bulunmayan Kısımlar	17
(2) BDK Nüshasında Bulunmayan Kısımlar	18
d. Hacim ve Yazı Şekli	19
e. Konu Başlıklarının Numaralandırılması	20
f. Konu Bütünlüğü	21
g. Kitap ve Bapların Sıralanışı	21
B. Ana Konunun Alt Başlıklara Bölünmesi	25
C. Dil ve Üslup Özellikleri	27
D. Konunun İşleniş Şekli	28
II. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ	29
A. Farklı Görüşlere Yer Vermesi	29
1. Kendi Görüşüne Yer Vermesi	29
2. Diğer Görüşlere Yer Vermesi	29
B. Delillere Yer Vermesi	31
1. Ayetlere Yer Vermesi	31
2. Hadislere Yer Vermesi	32
3. Diğer Delillere Yer Vermesi	34
C. Tercihlere Yer Vermesi	34
D. İttifak ve İhtilafların Değerlendirilmesi	35
1. İttifak Edilen Görüş ve Tabirlerle İlgili Tespitler	36
2. İhtilaf Edilen Görüş ve Tabirlerle İlgili Tespitler	38

III. İLM-İ HİLÂF AÇISINDAN DURUMU.....	39
A. İlm-i Hilâfın Tarifi, Konusu ve Faydası.....	39
1. Tarifi	39
2. Konusu.....	41
3. Faydası	41
B. İlm-i Hilâfın Metodu	43
1. Yalnız İhtilaf Edilen Konuların Ele Alınması.....	43
a. Mezhepler Arasındaki Ana İhtilafları Ele Alan Eserler.....	43
b. Fıkıh Kitapları Tertibinde ve Fürû'daki İhtilafları Ele Alan Eserler.....	44
2. İttifak ve İhtilaf Edilen Konuların Birlikte Ele Alınması	45
C. İlm-i Hilâfın Tenkidi	45
D. İlm-i Hilâfın İlişkili Olduğu İlimler	47
1. Fıkıh	47
2. Usûl-i Fıkıh.....	48
3. Cedel	49
E. İlm-i Hilâf Açısından Mu'înü'l-Ümme'nin Değerlendirilmesi	50

İKİNCİ BÖLÜM

MU'ÎNÜ'L-ÜMME'NİN KAYNAKLARI

I. ESERDE KULLANILAN KAYNAKLAR	53
A. Fıkıh Kaynakları	53
1. Hanefî Fıkıh Kaynakları	53
2. Mâlikî Fıkıh Kaynakları	55
3. Şafîî Fıkıh Kaynakları	57

4. Hanbelî Fıkıh Kaynakları	59
B. Tefsir Kaynakları	61
C. Hadis Kaynakları	63
II. KAYNAKLAR HAKKINDA DEĞERLENDİRME	65
SONUÇ.....	67
BİBLİYOGRAFYA.....	69
EKLER	
İNCELEMEDE ESAS ALINAN NÜSHALARDAN ÖRNEKLER	
I. BDK NÜSHASINDAN ÖRNEKLER.....	75
II. ULUCAMİ NÜSHASINDAN ÖRNEKLER.....	80

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı Geçen Eser
a.g.md.	:Adı Geçen Madde
AÜ SBE	:Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	:Bin
BDK.	:Beyazıt Devlet Kütüphanesi
bkz.	:Bakınız
c.	:Cilt
DİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
haz.	:Hazırlayan
h.	:Hicrî
İA	:İslâm Ansiklopedisi
Ktp.	:Kütüphane
m.	:Miladî
MEB	:Milli Eğitim Bakanlığı
MÜ SBE	:Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
nr.	:Numara
nşr.	:Neşreden
ö.	:Ölümü
s.	:Sayfa
sy.	:Sayı
TDV.	:Türkiye Diyanet Vakfı
TDVY	:Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları
terc.	:Tercüme eden
ts.	:Basım tarihi yok
UÜİF	:Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
vb.	:Ve benzeri
vd.	:Ve devamı
vr.	:Varak
yy.	:Basım yeri yok

GİRİŞ

AHMED B. MUHAMMED EL-HÜSEYİN ES-SEMERKANDÎ'NİN

HAYATI ve YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL DURUMU

I. Hayatı

İncelemiş olduğum “*Mu‘înü’l-Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*” adlı eser ve bu eserin yazarı hakkında kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmamaktadır. Dolayısıyla müellifimizi çok farklı boyutlarıyla ele almaktan mahrum olduğumuzu öncelikle belirtmeliyim.

Müellifin ismi Ahmed b. Muhammed el-Hüseyin olup,¹ hicrî 854 (m. 1452) yılında vefat etmiştir.² Hanefî mezhebine mensup Semerkantlı bir fakîhtir. Kaynaklarda müellifin hayatıyla ilgili başka bilgi bulunamamış ve “*Mu‘înü’l-Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*” den başka herhangi bir eserine de rastlanamamıştır.

Semerkandî, Timurlular döneminde (1405-1506), Mâverâünnehir sınırları içinde bulunan Semerkant’ta yaşamış ve h. 854 (1452) yılında vefat etmiştir. Semerkandî’nin yaşadığı dönemin İslâm Tarihi’nde önemli bir yeri vardır. Bu asırda başarılan faaliyetler, askeri sahada veya devlet idaresinde olmayıp tam tersine sanatsever Timurluların himayesinde, gerek İran gerek Türk unsurlarının katılması ile meydana gelen kültür ve fikir hayatının, insanı hayrette bırakan bir gelişmeğe mazhar olmasında görülür.³

Eserin ismi kaynaklarda *Mu‘înü’l-Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*,⁴ “*Mu‘înü’l-Ümme fî Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*”,⁵

---

¹ es-Semerkandî, Ahmed b. Muhammed el- Hüseyin el-Hanefî, *Mu‘înü’l- Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*, Bursa Eski Yazma ve Matbu Eserler Kütüphanesi, Ulucami, nr. 1270, vr. 1b; Brockelmann, Carl, *Supplementband*, Leiden 1937-1942, II, 949; Bağdâdî, İsmail Paşa, *Hediyyetü’l-Ârifîn Esmâü’l-Müellifîn Âsâru’l-Musannifîn*, İstanbul 1951, I, 130; Bağdâdî, *İzâhu’l-Meknûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947, II, 517.

² Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, I, 130.

³ Roemer, Hans R., “Timurlular”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, XII, 346.

⁴ es-Semerkandî, *a.g.e.*, vr. 2a; es-Semerkandî, *a.g.e.*, Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi (BDK), nr. 2172, vr. 1b.

⁵ Bağdâdî, *Hediyyetü’l-Ârifîn*, I, 130.

“*Mu‘înü’l-Ümme ilâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-İhtilâf Beyne’l-Eimme*”⁶ ve “*Mu‘înü’l-Ümme fî İhtilâfi’s-Saâde el-Eimme*”⁷ olarak değişik şekillerde geçmektedir.

Bu eser, mezheplerin görüşlerine yer vermesi bakımından özellikle de Şafî mezhebine mensup bazı âlimler tarafından “mezheplerin gözü” olarak nitelendirilmiştir.⁸

II. Yaşadığı Dönem

A. Dinî Durum

Ahmed es-Semerkindî, Mâverâünnehir’de, Timurlular zamanında ve İslâm dininin hüküm sürdüğü bir dönemde yaşamıştır. Aslında Türklerin İslâmlaşmasında esas rol de bu coğrafyada yani Türkistan (Mâverâünnehir) da hüküm süren Samânîler devrine aittir.⁹

Bu dönemde halkın çoğu Sünnî idi. Ne var ki Sünnîler ile Şîîler arasındaki kavga belirgin biçimde Timurlu devletinde yayılmıştı. Mezheb çatışmaları bazen dinî nedenlerle bölgesel ayaklanmalara kadar gidiyordu.¹⁰

Gerçekte Timur da dindar bir Müslümandı ve sathî bir şekilde İslâmlaşmış bulunan köylülerin ve göçebelerin arasında İslâm dininin kökleşmesi meselesine şahsen ilgi duymaktaydı.¹¹ Timur, her gittiği bölgeye İslâmın yayıcısı olarak gidiyor ve İslâm’ı diğer dinlerin mensuplarına zorla benimsetiyordu. Benimsemeyenlerin çoğu ise kılıçtan geçiriliyordu.¹²

Timur sülalesinin mensuplarından çoğunun ve bilhassa Şahrüh’un samimi Sünnî olmalarına ve medreselerde buna göre bir öğretim tatbik edilmesine rağmen Şîîliğin yayılmasına engel olunamamıştır.

⁶ Bağdâdî, *İzâhu’l-Meknûn*, II, 517.

⁷ Brockelmann, *Suppl.*, II, 949.

⁸ Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu’z-Zunûn an Esâmi’l-Kütüb ve’l-Funûn*, MenşûrâtMektebü’l Müsennâ, Bağdat, ts., II, 1744.

⁹ Turan, Osman, *Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi*, İstanbul Matbası, İstanbul 1969, s. 146.

¹⁰ Çeçen, Anıl, *Türk Devletleri*, İnkilap Kitabevi, 1. Baskı, yy., 1986, s. 234.

¹¹ Ünver, Günay-Güngör, Harun, *Başlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003, s. 359.

¹² Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 208.

Kendisini Allah'ın ve kâinatın aslı, hakikatı da kendinden tecelli eder gibi göstererek yeni bir peygamber olarak ortaya çıkan Astarâbâd'lı Fazlullah, daha Timur zamanında takibata uğramış, Miranşah tarafından öldürülmüş, ancak onun akideleri halk arasında oldukça taraftar bulmuştu. O kadar ki, m. 1427 yılı başlarında Hurûfî olan Lur'lu Ahmed'in Cuma namazından çıkmakta olan Şahruh'u bıçaklamaya kadar işi götürmesi, bunların küçümsenmeyecek bir topluluk olduklarını gösterir.¹³

Mehdî ünvanını almış olan ve taraftarları tarafından halife ilan edilen, şiirlerinde Vahdet'i Vücûd'u ön plana çıkaran ve Işık Bahşeden lakâbı ile ortaya çıkan Seyyid Muhammed Nurbaşah, ülkenin birçok yerinde faaliyet göstermiştir.¹⁴

İran'da XX. yüzyıla gelinceye kadar dinî ve siyasî varlıklarını devam ettiren Şîî inançlarına bağlı bir Arap sülalesi olan Muşa'sa'ların bir kuvvet olarak ortaya çıkışı yine Şahruh devrine rastlamaktadır. Bu topluluk Timurluların Fars hâkimleri ile mücadele ederek Huveyze'yi ele geçirip oraya yerleşmişler, bir müddet sonra Muşa'sa'ların kudreti iyice artmış, Bağdat'tan Basra'ya kadar olan saha ile bütün Luristan'a hâkim olmuşlardı.¹⁵

Bu dönemde bölgede aktif biçimde faaliyetlerini sürdüren iki tarikatı görmekteyiz. Bunlardan birincisi Yesevîlik, ikincisi de Nakşîlik'tir. Sünnî tarikatlarının en yaygını da Nakşibendîlik idi. Nakşîlik, Timur döneminin Sünnî atılımının bir ürünü olmuş ve propagandasını bu şekilde sürdürmüştür. Ne var ki sadr, şeyhü'l-islâm, kâdı ve müderris gibi devlet hizmetlerindeki görevliler ile halk kitlelerinin temsilcileri olan tarikat dervişleri ve bilhassa Nakşibendî şeyhleri arasındaki mücadele eksik değildi. Diğer İslâm ülkelerinde Kelâmcılar şeriatın tam olarak tatbikini talep ederken, dervişler ve tasavvuf ehli buna karşı çıkararak daha serbest düşüncüyü savunmuşlardır. Türkistan ve Horasan'da ise bunun tam tersi durumla karşılaşırız.¹⁶

---

¹³ Aka, *a.g.e.*, s. 209.

¹⁴ Aka, *a.g.e.*, s. 210.

¹⁵ Aka, *a.g.e.*, a.y.

¹⁶ Aka, İsmail, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 135.

Timurlular dönemi ile ilgili olarak kayda değer olan hususlardan biri de, bu dönemde Orta Asya'dan, Buhara'daki Yahudiler hariç, İslâmiyet'in dışındaki tüm dinlerin, çok küçük izler ve kalıntılar dışında tarihe karışmaları olmuştur.¹⁷

B. Siyasî ve İlmî Durum

Bir insanın, içinde yaşadığı devirdeki siyasî, sosyal, iktisadî ve ilmî durumunun, o kişinin hayatı, ilmi ve kişiliği üzerinde önemli tesirleri olacağı bir gerçektir.

Ahmed es-Semerkindî, Mâverâünnehir'de ve Timurlular döneminde yaşadığı için önce Mâverâünnehir'in tarifine ve Mâverâünnehir'in siyasî tarihine, sonra da Timurlular döneminin siyasî ve kültürel durumuna değinilecektir.

Mâverâünnehir ismi Orta Asya'ya yönelik İslâm fütuhâtından sonra Arapça kaynaklarda Ceyhun nehrine izafeten "nehirin öte tarafında bulunan bölge" anlamında kullanılmıştır. İran, Çin, Yunan ve Arap kaynaklarında Turanî ve İranî kavimler arasında sınır olarak kabul edildiği bildirilen Ceyhun nehrine eski Türklerin Ögüz adını verdikleri kaydedilmektedir.¹⁸

Mâverâünnehir tabiri IX / XV. yüzyıldan itibaren Farsça kaynaklarda kullanılmaya başlanmıştır. Arapça metinlerde Mâverâü'I-Ceyhûn ya da Haytal, Batı kaynaklarında Transoxiana diye anılan bölgeye bazı Türk müellifleri Çayardı adını vermişlerdir.¹⁹

Müslüman coğrafyacılar, Aşağı Türkistan'ın kapladığı büyük coğrafi bölgeye genellikle Mâverâünnehir adını vermişlerdir.²⁰ Modern dönemde ise Mâverâünnehir, Ceyhun ile Seyhun nehirleri arasında kalan bölgeyi ifade etmek için kullanılmıştır.²¹ Bu bölgeye de Soğd, Fergana, Şur, Eşrûsene v.b. yani daha sonraki coğrafya ıstılahlarına göre, eski Buhârâ ve Hokand hanlıkları ile diğer Türkistan şehirleri dâhil edilmiştir.²²

¹⁷ Ünver -Güngör, *a.g.e.*, s. 358-359.

¹⁸ Özgüdenli, Osmangazi, "Maverâünnehir", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 177.

¹⁹ Kitabçı, Zekeriya, *Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler*, Nur Basımevi, 1. Baskı, Konya 1988, s. 49.

²⁰ Kitabçı, *a.g.e.*, a.y.

²¹ Özgüdenli, *a.g.md.*, a.y.

²² Barthold, W, "Mâveâünnehr", *MEB İslâm Ansiklopedisi*, , yy. ts., s. 408.

1. Siyasî Durum

Mâverâünnehir ilk fetih yıllarından itibaren idarî açıdan Horasan'ın bir parçası olarak kabul edilmiştir. Ancak III / IX. yüzyılda Samânîler döneminde bölgenin Horasan'dan ayrı ve özel bir statüye sahip olduğu görülmektedir.²³

İlk ciddî askerî harekâtın Muâviye b. Ebî Süfyân'ın kumandanlarından Ubeydullah b. Ziyâd tarafından yapılan²⁴ Mâverâünnehir'de kalıcı başarılar ise ancak Haccâc b. Yûsuf es-Sekaff'nin umumî valiliği esnasında Kuteybe b. Müslim'in (ö. 86/705) Horasan valisi tayin edilmesiyle sağlandı.²⁵ Emevîler'in en önemli Kumandanlarından biri olan Kuteybe, bir türlü kontrol altına alınmayan Horasan ve Mâverâünnehir'de Emevî hâkimiyetini pekiştirdi.²⁶

Hicri 133/751 yılındaki Talas Savaşı'nın ardından bölge kesin olarak İslâm hâkimiyetine girmiş oldu. Fakat isyanların ardı arkası kesilmedi. Me'mûn, bu isyanların bastırılmasında gösterdiği başarılarından dolayı Samânîler'e adını veren Samân - Huda'nın oğlu Esed'in dört oğlu Nûh, Ahmed, Yahya ve İlyas'a yüksek rütbelere ve makamlar verdi. Böylece Mâverâünnehir'de Samânîler devri başlamış oldu.

Horasan'da hüküm süren Samânîler ise Tâhirîler'e tâbi idi. Ya'kub b. Leys'in (ö. 259/873) Tâhirîler Devleti'ne son vermesinin ardından bölge Saffârîler'e bağlandı. Halife Mu'temid-Alellah iki yıl sonra yayımladığı bir menşurla bütün Mâverâünnehir'i Samânîler'den Nasr b. Ahmed b. Esed'e (ö. 261/875) tâbi kıldı. İki yüzyıla yakın bir süreden beri İslâm hâkimiyeti altında bulunan Mâverâünnehir bu menşurla ilk defa Horasan'da müstakil idarî bir bölge olarak kabul edildi.

Bölgenin Türkleşme süreci ise IX. yüzyılın son çeyreğindeki yoğun Oğuz göçleriyle başladı ve Karahanlı hâkimiyeti Mâverâünnehir'in Türkleşme sürecindeki nihaî safhanın başlangıcı oldu. Horasan Valisi Ebû Ali es-Simcûrî, Samânî Hükümdarı Nûh b. Mansûr ile aralarında çıkan anlaşmazlığı çözemeyince Karahanlı Hükümdarı Harun Buğra Han'dan yardım istedi. Buğra Han Samânîler'e son verdiği takdirde Horasan Ebû Ali'nin olacak, Mâverâünnehir ise Karahanlı hâkimiyetine bırakılacaktı.

²³ Özgüdenli, *a.g.md.*, s. 177.

²⁴ Özgüdenli, *a.g.md.*, s. 178.

²⁵ Özgüdenli, *a.g.md.*, a.y.

²⁶ Yiğit, İsmail, "Kuteybe b. Müslim", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 491.

Buğra Han, Samânîler'e karşı verdiği başarılı mücadelelerden sonra Semerkant ve Samânî başşehri Buhara'yı bir süre için ele geçirdi (382/992). Halefi İlig Han Nasr b. Ali (ö. 389/999) de Buhara'yı tekrar zaptederek Samânîler'e son verdi.²⁷ 985-1035 seneleri arasında yarım asır kadar bir zaman Mâverâünnehir'de Selçuklular kaldılar fakat tutunamadılar.²⁸

İlig Han'ın Gazneliler'in idaresindeki Horasan'a hâkim olma isteği başarısızlığa uğramakla birlikte Karahanlı hâkimiyeti Mâverâünnehir'e sağlam bir şekilde yerleşti.²⁹ Bu dönemde Mâverâünnehir'in merkezi Semerkant idi.³⁰ Önceleri Türkistan ve Uygur Hanları adıyla bilinen³¹ ve Orta Asya'nın ilk Müslüman Türk devletini kuran Karahanlılar'ın bilinen ilk kağanları Bilge Kül Kadir Han, İslâmiyet'i resmen kabul eden ise Satuk Buğra (333/944)'dır.³² Hicri 536/1141 yılında Katvân savaşında Sultan Sencer putperest Karahıtaylar'a mağlûp olunca Karahıtaylılar Mâverâünnehir'i ele geçirdiler.³³ Karahıtaylılar Ceyhun nehrine kadar Mâverâünnehir'i işgal ederken sadece Buhara'da mukavemet gördüler.³⁴ Karahıtaylılar, İslâmiyeti kabul etmemekle birlikte genelde bütün din ve inançlara karşı hoşgörülü oldular.³⁵ Karahıtaylar'ın ardından bölge Alâeddin Muhammed Tekiş döneminde Hârizmşahlar'ın idaresine girdi (607/1210). Ancak kısa süre sonra Moğollar Mâverâünnehir'e girdi (616-617/1219-1220). Böylece Mâverâünnehir Moğollar'ın hâkimiyetine girmiş oldu.³⁶ Moğol İmparatorluğu'nun kurucusu ve ilk hükümdarı ise Cengiz Han (ö. 624/1227)'dir.³⁷

Cengiz Han sağlığında Moğol veraset geleneğine uygun olarak ülkesini oğulları arasında taksim etmiş ve bu taksimde Çağatay'ın hissesine düşen topraklar, doğuda Uygur ülkesinden batıda Semerkant ve Buhara'ya kadar olan bölgelerdir. 1227-1370 yılları arasında Mâverâünnehir, Yedisu ve Doğu Türkistan'da hüküm süren ve Cengiz Han'ın oğlu olan Çağatay Han bu topraklar üzerinde merkezî bir devlet kuramamış

²⁷ Özgüdenli, *a.g.md.*, s. 178-179.

²⁸ Togan, A. Zeki Velid, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul 1981, s. 186.

²⁹ Özgüdenli, *a.g.md.*, s. 179.

³⁰ Uluçay, M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977, s. 1.

³¹ Özyayın, Abdulkadir, "Karahanlılar", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 404.

³² Merçil, Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985, s. 20-21.

³³ Özgüdenli, *a.g.md.*, s. 179.

³⁴ Kafesoğlu, İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956, s. 57.

³⁵ Taşağıl, Ahmet, "Karahıtaylılar", *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 416.

³⁶ Özgüdenli, *a.g.md.*, s. 179.

³⁷ Kafalı Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, İstanbul 1993, VII, 367.

ancak Çağatay Han'ın ölümünden yirmi yıl sonra Algu Han tarafından müstakil Çağatay Hanlığı kurulmuştur.³⁸

Timur'un ortaya çıkışı ile Orta Asya Türkleri yeniden kendi devletlerine kavuştular (1369-1507).³⁹ Çağatay Hanlığı'na son veren Timur Türkistan'da devletini kurdu. Timur'un ortaya çıktığı tarihlerde, Çağatay Hanlığı sarsıntı geçirmekte idi. 1360 yılından itibaren adından söz edilmeye başlayan Timur, önce Emir Hüseyin ile 1370 yılından itibaren de tek başına Mâverâünnehir'de hâkimiyet kurdu. Timur, Çin seferine giderken yolda hastalanarak öldü. Bütün bir hükümdarlık devresi seferlerle geçmiş gibi görünen Timur bu seferlerde elde etmiş olduğu ganimetlerle hükümet merkezi olan Semerkand'ı ve kendisinin yetişmiş olduğu Keş şehrini imar etti.⁴⁰ 18 Şubat 1405 tarihinde Timur'un ölümü, kurduğu imparatorluğun makedderatı üzerinde büyük bir tesir yaptı. Timur'un ölümünden hemen sonra devlet, oğlu ve torunları arasında paylaşılmıştır. Buna göre torunu Muhammed başkent Semerkant'ta tahta çıkarken en küçük oğlu Şahruh ise Horasan'a yerleşmiştir.

Şahruh, Mâverâünnehir bölgesini ele geçirdi ve 1420 yılına gelinceye dek babasından kalan ülkenin büyük bir kısmında hâkimiyetini pekiştirdi.⁴¹ Şahruh dönemi (1407-1447), Türkistan'da parlak bir kültür hayatının da başlangıcı olmuştur. Şahruh'un 1447'de vefatıyla taht mücadelesini, oğlu Semerkant hâkimi Uluğ Bey kazandı. Uluğ Bey, oğlu Abdülatîf tarafından 1449'da öldürüldü. Abdülatîf, Timurlu ülkesine hâkim olup, 1450 yılına kadar hükümdarlık yaptı. Abdülatîf'in 1450'de suikast sonucu öldürülmesiyle, yerine, Şahruh'un torunu Abdullah b. İbrahim hükümdar oldu. Abdullah Mirza, 1451'de tahtından indirilip, yerine Ebû Said b. Muhammed, Timurlu hükümdarı oldu.⁴² Böylece Mâvrâünnehir ve Horasanda kalan Türkmenler diğer Türk boyları (Özbek-Kazak, Kırgız ve Karakalpak) ile birlikte önce Moğol sonra da Timurlular hâkimiyetinde varlıklarını sürdürdüler.⁴³

---

³⁸ Yuvalı, Abdülkadir, "Çağatay Han", *DİA*, İstanbul 1993, VIII, 176.

³⁹ Saray, Mehmet, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993, s. 13.

⁴⁰ Kafalı, Mustafa, "Timur", *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1979, XII, 337-345'in özeti.

⁴¹ Aka, İsmail, *Mirza Şahruh ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994, s. 217.

⁴² Roemer, *a.g.md.*, XII, 350-353'ün özeti.

⁴³ Saray, Mehmet, *Türkmen Tarihi*, Nesil Matbacılık ve Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 14.

Eserin yazarı olan Ahmed es-Semerkandî, Timur ve Timur'un oğullarından Şahruh ve Uluğ Bey döneminde Mâverâünnehir sınırları içinde bulunan Semerkant'ta yaşamış ve 854 /1452 yılında vefat etmiştir.⁴⁴

2. İlmî Durum

Timur'un haleflerine bıraktığı devlet, Barthold'un görüşüne göre, Türk-Moğol devlet idâresi ile Türk-Moğol askerlik yapısı unsurlarından ve İran karakterinin ağır bastığı İslâm kültürünün birçok ilâvelerinden meydana gelmiştir.⁴⁵

Timuroğulları, Türk tarihi içerisinde bilim ve kültüre çok önem veren ve bu alanda yeniden doğuş derecesinde atılım yapan bir devlet hanedanı idiler. Timur imparatorluğunun bu açıdan Türk devletleri içerisinde özel bir yeri bulunmaktadır.⁴⁶ Özellikle Şâhruh, Uluğ Bey ve Hüseyin Baykara dönemleri Türk - İslâm kültüründe parlak devirler olarak tarihteki yerlerini almıştır.⁴⁷

Bilhassa Şahruh'un hâkimiyeti döneminde, kültür, sanat ve fikir hayatının mühim hamleleri görülür. Bunlar resim, minyatür, hattatlık, mimâri, mûsikî, tarih yazıcılığı, İslâm hukuku ve ilahiyatı sâhalarını içine alır. Fakat sanat ve fikir alanındaki faaliyetler, yalnız hükümdar tarafından değil, aynı zamanda onun oğulları ile akrabası ve sarayın ileri gelenleri tarafından da büyük teşvik ve himâyeye mazhar olmuştur. Emir Baysungur (ö. 1433)'un hattatlığa yaptığı hizmetler ile, Şîrâz'da Emir İskender b. Ömer Şeyh'in ilmi himaye etmesi bilinmektedir. Bu devirde İran edebiyatının yanısıra ilk Şark Türkçesi edebî mahsüllerine de rastlanır. Şahruh'un vefatı ile Timurlular devrinin kültürel faaliyetlerinde zirveye doğru bir yükselme başlar.⁴⁸

Şâhruh, Uluğ Bey ve Ebû Saîd Mîrzâ gibi çok büyük devlet adamları sâyesinde devletin Herat kolu diğerine göre daha fazla gelişti. Özellikle Sultan Hüseyin Baykara

---

⁴⁴ Şahin, Muhammed, *Türk Tarih ve Kültürü*, Gündüz Eğitim ve Yayıncılık, Ankara 1999, s. 57.

⁴⁵ Roemer, *a.g.md.*, s. 361.

⁴⁶ Çeçen, *a.g.e.*, s. 233.

⁴⁷ Memiş, Ekrem-Köstüklü, Nuri, *Yeni Ve Yakın Çağda Türk Dünyası*, Çizgi Kitabevi, 4. Baskı, yy., 2005, s. 19.

⁴⁸ Roemer, *a.g.md.*, s. 349-350.

zamanında Herat sultanlığı en parlak dönemini yaşamış; buralarda ilim, sanat ve edebiyat sahalarında isim yapmış büyük kimseler yetişmiştir.⁴⁹

Şâhruh döneminde Türk şiiri, İran şiiri ile rekabete başladı. Kendisi de şâir ve sanatkâr olan Şâhruh, edipleri, sanatkarları ve âlimleri himaye ederek bunları, muhteşem bir kütüphane tesis ettiği Herat'a çekti.⁵⁰

Özellikle Semerkant, Timur döneminin başkenti ve "vitri" oldu. Kent sadece, Timur'un fetihleriyle yükselen bir imparatorluğun siyasî merkezi rolünü üstlenmedi. Aynı zamanda Timur onu çağın incisi yapabilmek için, boyun eğdirdiği bölgelerden yüzlerce, binlerce zanaâtkarı, sanatçıyı, yapı ustasını ve yazarı oraya gönderdi.⁵¹

Karahanlılar devrinde İslâmî ilimlerin öğreniminin yapıldığı önemli iki merkezden biri olan Semerkant şehri⁵² bir edîp, sanatkâr ve âlim olan Uluğ Bey, İslâm medeniyetinin merkezi yaparak, Timur'un rüyasını gerçekleştirdi.⁵³

Bu dönemde tarih eserleri ile beraber matematik ve astronomi kitapları da Farsça yazılmıştır. Yazım alanında ise Çağatay Türkçesi ön plana çıkmıştır. Timur dönemi, İran yazısının parlak dönemini sona erdirmiş ve bu bölgede yeni bir Türk kültürünü başlatmıştır. Tasavvuf alanında birçok şiir yazılmış ve bu alanın yazı kültürü öne geçmiştir. Zamanın yarattığı sorunlar karşısında halkta giderek tarikatlara yönelme fikri ön plana çıkmış ve bu eğilimin yarattığı etkilerle tasavvuf edebiyatı önem kazanmıştır.⁵⁴

Timur fethettiği yerlerdeki ustaları, sanatçıları ve bilginleri sürekli olarak Semerkant'a getirerek bunları merkezde bir araya toplamış ve bunlardan yararlanarak Timur dönemi rönesansını Türk kültürüne armağan etmiştir.

Timurlu hükümdarlarının özel çabaları ile saray çevresinde önemli bir resim sanatı da doğmuştur. Özellikle duvar resimleri alanında çok ileri giden sanatçılar yetişmiştir. Minyatür sanatı ise en yüksek dönemlerini Timurlular zamanında yaşamıştır. Ayrıca halı ve kumaş desenleri alanında da ileri gidilmiştir. Timurluların

⁴⁹ Güngör, Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul 2005, s. 164.

⁵⁰ Bauvat, L, "Şâhruh Mirza", *İA.*, MEB. Basımevi, İstanbul 1979, XI, 27.

⁵¹ Fourniau, Vincent, *Semerkand 1400 -1500*, terc. Ali Berktaş, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 11.

⁵² Yurdaydın, Hüseyin G, *İslam Tarihi Dersleri*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1971, s. 57.

⁵³ Bauvat, L, "Uluğ Bey", *İA.*, MEB. Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1986, XIII, 27.

⁵⁴ Çeçen, a.g.e., s. 234.

korumasıyla resim dalında dinsel etkilerden arınılarak Türklerin eski dönemine doğru bir yöneliş eğilimi de görülmüştür.⁵⁵

Uluğ Bey zamanında Semerkant, Hüseyin Baykara döneminde Herat, entellektüel faaliyetlerin parlak birer merkezini oluşturmuşlardır. Özellikle şiir onların zamanında Orta Asya'da adetâ zirveye erişmiştir.⁵⁶

---

⁵⁵ Çeçen, *a.g.e.*, a.y.

⁵⁶ Ünver - Güngör, *a.g.e.*, s. 359.

BİRİNCİ BÖLÜM

**“MU‘ÎNÜ’L-ÛMME” NİN ŞEKİL-MUHTEVA ÖZELLİKLERİ ve İLM-İ HİLAF
AÇISINDAN DURUMU**

I. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

A. Mu‘înü’l-Ümme’nin Nüshaları ve Arasındaki Farklar

Şüphesiz her konunun kendine mahsus bir sunuluş tarzı ve düzeni vardır. Bunlar en az o konunun içeriği kadar önemlidir. Çünkü konunun sunuluş tarzı aynı zamanda o konunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olur. Eğer konunun metodu düzenli ise onun kavranması daha kolay olacak, metodu düzensiz ise kavranması daha zor olacaktır. Birçok eserden metodunun düzensizliği yüzünden yeterince faydalanılamamıştır. Birçok eser de ancak başka âlimler tarafından yeniden tasnif edilerek kendinden istifade edilebilir hale getirilmiştir.

Ahmed b. Muhammed el-Hüseyin’ e ait olan “*Mu‘înü’l-Ümme alâ Ma‘rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*”⁵⁷ adlı eserinin de, diğer eserlerden ayrılan özelliklerinin yanı sıra nüshaları arasında da bir takım farklılıklar mevcuttur.

Bu bölümde *Mu‘înü’l-Ümme*’nin çeşitli açılardan özellikleri ele alınırken, aynı zamanda mevcut nüshaları arasındaki farklılıklara da değinilecektir. Çünkü iki nüsha muhteva bakımından aynı olmalarına rağmen, şekil bakımından birtakım farklılıklar taşımaktadır.

1. Mu‘înü’l-Ümme’nin Nüshaları

Eserin mevcut olup ulaşılabilen iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde, diğeri ise Bursa Eski Yazma ve Matbu Eserler Kütüphanesi, Ulucami bölümündedir. BDK nüshasında 47 kitap, 75 bap. Ulucami nüshasında ise 48 kitap, 65 bap bulunmaktadır. Ulucami nüshasının müstensihisi Mustafa b. İbrahim’dir.⁵⁸ BDK nüshasında ise hem müstensihinin hem de müellifin isminin zikredilmemiş olması ve mukaddimesinde “ben bu eseri ‘*Mu‘înü’l-Ümme alâ*

---

⁵⁷ Bu yazma eserin Beyazıt Devlet Kütüphanesi’nde bulunan nüshası tez boyunca “BDK” şeklinde; Bursa Eski Yazma Ve Matbu Eserler Kütüphanesi, Ulucami bölümünde bulunan nüshası ise “Ulucami” şeklinde kısaltılacaktır.

⁵⁸ Ulucami, vr. 78b.

Ma'rifeti'l-Vifâk ve'l-Hilâf Beyne'l-Eimme' diye isimlendirdim”⁵⁹ şeklinde ifadesinin kullanılması BDK nüshasının asıl nüsha olabileceği hususunu güçlendirmektedir. Hatta bunun müellif hattı olduğu da düşünülebilir.

BDK nüshasında kitab olarak geçtiği halde Ulucami nüshasında bap olarak geçen konular yer almaktadır. Ulucami nüshasında kitab olarak geçtiği halde BDK nüshasında bap olarak geçen konular da vardır.

İki nüshanın bazı bölümleri bazen harf, bazen kelime bazen de cümle bakımından birbirinden farklılık arz etmektedir. Bu farklılıkların bazıları anlamı tamamen değiştirecek şekilde olup, bazısının ise anlama bir tesiri yoktur.

BDK nüshasında konu içinde ve konular arasında herhangi bir kopukluk olmadığı halde Ulucami nüshasında konular içinde ve konular arasında zaman zaman kopukluklar, eksiklikler ve karışıklıklar söz konusudur.

Ulucami nüshasının yazı şekli daha düzgün ve okunaklı, yazı düzeni eserin başından sonuna kadar aynı şekilde devam ettiği halde, BDK nüshasında yazı şekli bakımından karışıklıklar ve farklılıklar söz konusudur.

-Ulucami nüshasının son bölümünde müstensihin ismi Mustafa b. İbrahim olarak kaydedilmiş ve eserin yazılış tarihi h. 5 Zilkade 982 verilmiştir.⁶⁰ Oysa BDK nüshasında bunlar bulunmamaktadır.

2. Nüshalar Arasındaki Farklar

a. Kelime ve Cümle Eksiklikleri

(1) Ulucami Nüshasında Eksik Olan Yerler

-Da'vâ ve Beyyinât babında, “iddia edene delil, inkâr edene ise yemin” dendiikten sonra BDK nüshasında “*ittibâa'n-li'l-hadîsi'n-nebeviyyi*” ibaresi geçtiği halde Ulucami nüshasında bu yoktur.⁶¹

---

⁵⁹ BDK, vr. 1b.

⁶⁰ Ulucami, vr. 78b.

⁶¹ BDK, vr. 172b; Ulucami, vr. 73b.

-BDK nüshasının Kitâbü'l-Vekâlet bölümünde, “vekilin kendiliğinden satması konusunda ihtilaf ettiler. Ebû Hanîfe ve Şâfiî’ye göre mutlak olarak caiz değildir” denilirken, Ulucami nüshasında İmam Şâfiî’nin ismi geçmemektedir.⁶²

-Kitâbu’s-Salât bölümünde, her iki nüshada da bulunan “vitir üç rekâttır” cümlesinden sonra BDK nüshasında “bu rekatların arası selamla ayrılmaz ve üçüncü rekatta selamdan önce kunut okur” cümlesi geçtiği halde, bu kısım Ulucami nüshasında yoktur.⁶³

-BDK nüshasının Hac bölümünde, “ziyaret veya ticaret için Mekke’ye gitmeye niyet edene ihrama girmesi gerekir mi? İmam Şâfiî’den iki görüş var, biri ihrama girmesi müstehap, diğeri ise eğer avcı veya marangoz gibi devamlı girip çıkan değilse ihrama girmesi vacibdir”⁶⁴ kısmındaki “*yecibü illâ izâ tekerrere’d-duhülü*” ibarasinde geçen “*illâ*” tabiri Ulucami nüshasında⁶⁵ yoktur. Buna göre mâna tam tersi olmaktadır.

-Kitâbu’t-Tağlîs ve’l-Hacr bölümünde, cariyenin buluğa erme yaşı ile ilgili olarak BDK nüshasında İmam Mâlik’in ashabının ve İmam Şâfiî’nin görüşleri verilirken Ulucami nüshasında bu görüşlere değinilmemiştir.⁶⁶

-BDK nüshasında, “baba ve dede ister büyük ister küçük olsun İmam Şâfiî’ye göre bakireyi evlendirir”⁶⁷ denirken, Ulucami nüshasında İmam Şâfiî’nin ismi verilmeden “baba ve dede ister büyük ister küçük olsun bakireyi evlendirebilir”⁶⁸ denilmiş ve bu görüşün kime ait olduğu beirtilmemiştir.

-Nikâh bölümünün dokuzuncu faslında BDK nüshasında “İmam Azam, baba ve dede dışındaki asabelerin bakireyi evlendirmeleri caizdir. Ancak bakire buluğ çağına geldiğinde muhayyer olur dedi”⁶⁹ ibaresi geçtiği halde Ulucami nüshasında bu ibareye rastlanmamaktadır.

---

⁶² BDK, vr. 137b; Ulucami, vr. 71b.

⁶³ BDK, vr. 15a.

⁶⁴ BDK, vr. 65a.

⁶⁵ Ulucami, vr. 25a.

⁶⁶ BDK, vr. 134a; Ulucami, vr. 69b.

⁶⁷ BDK, vr. 69b.

⁶⁸ Ulucami, vr. 26b.

⁶⁹ BDK, vr. 69b.

-Kitâbü'z-Zekât bölümünün devalerle ilgili yedinci faslın son bölümünde BDK nüshasındaki yedi satırlık ibare Ulucami nüshasında hiç yer almamaktadır.⁷⁰

-BDK'de Kitâbü'n-Nikâh bölümünün dördüncü faslının hemen başında, "İmam Şafî ve Ahmed'e göre nikâh ancak erkek veli ile sahih olur" denirken⁷¹ ulucami nüshasında ibarenin ne öncesinde ne de sonrasında İmam Şafî'nin ve İmam Ahmed'in ismi hiç verilmeden "onlara göre nikâh ancak erkek veli ile sahih olur"⁷² denmiş ve "onlar" zamirinin kimlere râci olduğu anlaşılamamıştır.

-Kitâbü'z-Zekâtın maldan zekât ayırırken niyetin gerekli olup olmadığı konusunda, BDK nüshasında İmam Azam'ın görüşü verilirken Ulucami nüshasında verilmemiştir.⁷³

-Satışı caiz olan ve olmayanlardan bahseden babın on ikinci faslında, Ulucami nüshasında "*ve yecûzü't-tefrîku beyne'l-ihveyni inde's-selâse*"⁷⁴ denirken, BDK nüshasında bu ibarenin sonuna "*ve kâle Ebû Hanîfe lâ yecûzü*"⁷⁵ ibaresi eklenmiştir. Halbuki Ulucami nüshasında İmam Azam'ın görüşü yoktur.

- BDK nüshasının yemîn bahsinde, "kişi et yemeyeceğim diye yemin etse ve balık yese İmam Azam ve İmam Şafî'ye göre yemini bozulmaz"⁷⁶ ibaresi geçtiği halde, Ulucami nüshasında bu ibare yoktur.

-Kitâbü'ş-Şirket'in hemen başında yer alan "şirketu'l-mufavaza İmam Azam ve İmam Mâlik'e göre caizdir. Ancak İmam Azam ve İmam Mâlik mufavaza şirketinin şeklinde ihtilaf etti"⁷⁷ ibaresi, BDK nüshasında olduğu halde Ulucami nüshasında bulunmamaktadır.

(2) BDK Nüshasında Eksik Olan Yerler

-Kitâbü'l-Vasiyyet bölümünde, "köleye vasiyet" konusunda İmam Azam'ın görüşü verilirken, Ulucami nüshasında "kendi kölesine vasiyet caiz olur, başkasının

---

⁷⁰ BDK, vr. 47b-48a.

⁷¹ BDK, vr. 69b.

⁷² Ulucami, vr. 26b.

⁷³ BDK, vr. 46a; Ulucami, vr. 16b.

⁷⁴ Ulucami, vr. 65a.

⁷⁵ BDK, vr. 123b.

⁷⁶ BDK, vr. 85a.

⁷⁷ BDK, vr. 136b.

kölesine caiz olmaz” cümlesinde “ğayr” yani “başka” kelimesi kullanılmış, ancak BDK nüshasında “ğayr” kelimesi kullanılmamış ve mana bozulmuştur.⁷⁸

-Ulucami nüshasının Kitâbü'l-Akdiye bölümünde, “davalı iki kişi hâkime gitseler ve biz senin hükmüne razı olduk deseler, İmam Mâlik ve Ahmed’e göre o iki kişinin müctehidin ictihadına uymaları gerekir” denirken, BDK nüshasında İmam Mâlik’in ismi geçmemektedir.⁷⁹

-Ulucami nüshasında Kitâbü'n-Nezir bölümünde, haccı nezr edenin nezrini yerine getirmesi gerekli olup olmadığı konusunda, İmam Ahmed’in iki farklı görüşü verilirken, BDK nüshasında görüşlerin ikisi de yer almamıştır.⁸⁰

b. Kelimelerin Farklı Yazılışları

-BDK nüshasında “İbn Kudâme el-Hanbelî el-Kâfi”de dedi ki” denilirken, Ulucami nüshasında “İbn Kudâme el-Hanbelî kitapta dedi ki” denmektedir.⁸¹

-Ulucami nüshasının Kitâbü'l-Akdiye bölümünde, “davalı iki kişi hâkime gitseler ve biz senin hükmüne razı olduk deseler, onların rızasına itibar edilir” denirken BDK nüshasında “onların rızasına itibar edilmez” denmektedir.⁸²

-BDK nüshasında Riba babının son faslında, “cinsinin eti yenen hayvanları satmak üç imama göre caizdir⁸³” ifadesi geçerken, Ulucami nüshasında “üç imama göre caiz değildir”⁸⁴ şeklinde, yani birinde “*yecûzû*” diğeri “*lâ yecûzû*” diye geçmektedir.

-Nikâh bölümünün beşinci faslının hemen başında, BDK nüshasında “*ve tesihhu'l-vasiyyetü bi'n-nikâhi 'inde mâlik*”⁸⁵ diye, Ulucami nüshasında ise “*ve yeshhu'r-ric'atu bi'n-nikâhi*”⁸⁶ şeklinde geçmektedir.

⁷⁸ BDK, vr. 181a; Ulucami, vr. 77b.

⁷⁹ BDK, vr. 170a; Ulucami, vr. 72b.

⁸⁰ BDK, vr. 152b; Ulucami, vr. 46b.

⁸¹ BDK, vr. 102a; Ulucami, vr. 56b.

⁸² BDK, vr. 170a; Ulucami, vr. 72b.

⁸³ BDK, vr. 126a.

⁸⁴ Ulucami, vr. 65b.

⁸⁵ BDK, vr. 69a.

⁸⁶ Ulucami, vr. 26b.

-Kitâbü'l-Vasiyyet bölümünde BDK nüshasında, “köleye vasiyette ihtilaf ettiler” ifadesinde “*abd*” yani “köle” tabiri kullanılmış, Ulucami nüshasında “*abd*” yerine “*akt*” tabiri kullanılarak “*akdin vasiyetinde ihtilaf ettiler*” denmiştir.⁸⁷

-BDK nüshasında “iki kişi içtihat ehli bir kişiyi hakem tayin etse ve senin hükmüne razı olduk deseler, İmam Ahmed ve İmam Mâlik’e göre o hükme uymaları zorunludur. Bu konuda onların rızasına itibar edilmez”⁸⁸ ifadeleri yer alırken, Ulucami nüshasında aynı ibareden farklı olarak “bu konuda onların rızasına itibar edilir”⁸⁹ denmiştir.

c. Eksik Konular

(1) Ulucami Nüshasında Bulunmayan Kısımlar

-Kitâbü'l-Vakf bölümünün baş tarafında vakıf malının satışından ve mülk edinilmesinden bahseden yedi satırlık bölüm, BDK nüshasında yer alırken, Ulucami nüshasında verilmemiştir.⁹⁰

-Evlendirmede bakirenin rızası ile ilgili konuda BDK nüshasında yer alan beş satırlık bölüm Ulucami nüshasında hiç bulunmamaktadır.⁹¹

-BDK nüshasının mukaddimesinde, eserde geçen âlimlerin ismi sayılırken,⁹² Ulucami nüshasında bu isimlere yer verilmemiştir.

-BDK nüshasında ezanla ilgili yeni bir başlık açılırken,⁹³ Ulucami nüshasında başlık atmadan doğrudan ezan konusuna⁹⁴ geçilmiş ve ezan ile kamet lafızlarıyla ilgili BDK nüshasındaki rivayetlerin bulunduğu bir sayfalık bölüm, Ulucami nüshasında verilmemiştir.

---

⁸⁷ BDK, vr. 181a; Ulucami, vr. 77b.

⁸⁸ BDK, vr. 169b-170a.

⁸⁹ Ulucami, vr. 72b.

⁹⁰ BDK, vr. 119b-120a.

⁹¹ BDK, vr. 68b, 69a; Ulucami, vr. 26b.

⁹² BDK, vr. 1a.

⁹³ BDK, vr. 17a.

⁹⁴ Ulucami, vr. 7a.

- BDK nüshasında Kitâbu'n-Nikâh bölümünün hemen baş tarafında, nikâhın sözlük ve şerî manası ile ilgili konu ve bu konu ile ilgili âyetler bulunduğu halde⁹⁵ Ulucami nüshasında bu konuya hiç değinilmemiştir.

- BDK nüshasında Kitâbu'l-Vakf'ın son bölümünde “vakıfta istibdal caiz mi değil mi” konusu ve bu konudaki görüşler verildiği halde⁹⁶ Ulucami nüshasında bu konu hiç yer almamıştır.

-Ulucami nüshasında “Kitâbü'l-Müzâra'a ve'l-Müsâkât” diye başlık⁹⁷ atıldıktan sonra sadece “Kitâbü'l-Müsâkât” verilmiş, ancak “Kitâbü'l-Müzâra'a” bölümü atlanarak hiç verilmemiştir. BDK nüshası ise hem “Kitâbü'l-Müzâra'a”⁹⁸ hem de “Kitâbü'l-Müsâkât”⁹⁹ bölümleri ayrı ayrı olarak verilmiştir.

(2) BDK Nüshasında Bulunmayan Kısımlar

-Ulucami nüshasında, eserin mukaddimesinin başında kırmızı kalemle yazılmış eserin ismi bulunmakta, ardından besmele ve hamdele ile esere başlanmaktadır.¹⁰⁰ BDK nüshasının besmele ve hamdelenin de içinde bulunduğu mukaddimesinin baş tarafındaki kısmı bulunmamaktadır.

-Ulucami nüshasında fihrist eserin ortasında (vr. 49ab-50ab) yer alırken, BDK nüshasında fihriste hiç yer verilmemiştir.

-BDK nüshasında “nikâhı haram olanlar” babında, bu babın sadece ilk iki satırı alınmış, sonra da ikinci bir başlık açılmadan “nikâhta muhayyerlik” babının son iki satırı verilmiştir¹⁰¹. Yani “nikâhı haram olanlar” babının son kısmı ve “nikâhta muhayyerlik” babının ilk kısmı ve bunlar arasında bulunan yedi fasıllık bölüm tamamen atlanmıştır. Ulucami nüshasında ise iki babın tamamı ve bunlar arasındaki bölüm hiç atlanmadan tamamıyla verilmiştir.¹⁰²

---

⁹⁵ BDK, vr. 67b-68a.

⁹⁶ BDK, vr. 120b.

⁹⁷ Ulucami, vr. 43b.

⁹⁸ BDK, vr. 144b.

⁹⁹ BDK, vr. 145a.

¹⁰⁰ Ulucami, vr. 1b.

¹⁰¹ BDK, vr. 71b.

¹⁰² Ulucami, vr. 27b, 28a,28b.

d. Hacim ve Yazı Şekli

İncelemede esas alınan mevcut iki nüshadan BDK nüshası 183 varak olup çoğu on beş satırdan oluşmasına rağmen, bazı varaklarda özellikle vr. 144a'dan itibaren eserin sonuna kadar satır sayısı değişiklik göstermektedir. Bu kısımda satır sayıları on dört ile yirmi dört satır arasında değişmektedir. Ulucami nüshası ise 78 varak olup yirmi üç satır olan mukaddime ile on sekiz satır olan son varak hariç, varakların tamamı yirmibeş satırdan oluşmaktadır.

BDK nüshasında âlim isimleri bazı yerlerde kırmızı, bazı yerlerde de siyah kalem ile yazılmıştır. “*İttefekû ve ecmaû*” kelimelerinin yazımında bazı yerlerde kırmızı, bazı yerlerde ise siyah kalem kullanılmıştır. Özellikle kitap, bap ve fasıl numaraları kırmızı kalem ile yazılmıştır. Bu konuda da kitabın başından sonuna kadar aynı yol takip edilmemiştir. Mesela: “*el-Faslu'l-evvel*” ifadesi genelde ikisi de kırmızı, bazen ise bu kelimelerden sadece biri kırmızı ile yazılmıştır.

Müstensih o kadar farklı kelimeleri kırmızı ile yazmış ki kırmızı ile yazılan bu kelimelerde müellifin neye dikkat ettiği anlaşılamamıştır. Bu yöntem “*Kitâbu'l-İcâre*”ye¹⁰³ kadar bu şekilde devam etmiş, bundan sonra ise kırmızı kalem eserin sonuna kadar hiç kullanılmamıştır.

Eser başından sonuna kadar nesih ile istinsah edildiği halde, “*Kitâbu'l-İcâre*”ye kadar devam eden açık ve okunaklı yazı burada daha karmaşık bir şekil almış ve bu “*Kitâbu'l-Hibe*” nin üçüncü faslına¹⁰⁴ kadar devam etmiştir. Bu şekilde kitabın başından sonuna kadar hep nesihle ama beş ayrı şekilde yazılmış ve zaman zaman daha karmaşık ve daha bozuk bir şekil aldığı gözlenmektedir.¹⁰⁵

Ulucami nüshası ise başından sonuna kadar hep rik'a ile yazılmış ve yazının düzeni açısından hiçbir değişiklik olmadan sonuna kadar aynı şekilde ve aynı güzellikte devam etmiştir.

---

¹⁰³ BDK, vr. 145b.

¹⁰⁴ BDK, vr. 145b-148b.

¹⁰⁵ Örnek için bkz. Ekler, s. 73-84.

e. Konu Başlıklarının Numaralandırılması

BDK nüshasında ilk konularda bap veya fasıl numarası verildikten sonra o babın veya faslın hangi konu hakkında olduğu kaydedilmiş, ardından konuya geçiş yapılmıştır. Meselâ: “Kitâbu’t-Tahâret” diye başlık atıldıktan sonra “burada iki bap var birinci bap abdest hakkındadır” denmiştir. Yine “burada iki fasıl vardır, birinci fasıl niyet hakkındadır” denilerek ele alınacak konu verilmiştir. Bu düzen zekat kitabının ikinci babının beşinci faslına kadar devam etmektedir.¹⁰⁶

Buradan itibaren sadece kitap ve bapların numaralarından sonra, birinci bap apdest hakkındadır şeklinde konu isimleri verilerek ayrıntılı bilgi aktarılmıştır. Fasıllarda ise, fasıl numarasından hemen sonra konunun ne hakkında olduğu belirtilmeden direkt bilgilere geçilmiştir. Bütün fasıllar numaralandırılırken, “Kitâbu’l-İcâre”den “Kitâbu’d-Diyât”ın on birinci faslına kadar numara kaydetmeden sadece “*fasıl*” kelimesi kullanılmıştır.¹⁰⁷

BDK nüshasında eserin başından sonuna kadar baplara ve kitaplara numara verilmemiş, fasıllara ise tamamen numara verilmiştir. Sadece Taharet bölümünde yer verilen nevilerin¹⁰⁸ ise hepsi numaralıdır. Yine BDK¹⁰⁹ ve Ulucami nüshasında¹¹⁰ farklı birkaç yerde “*fasıl*” diyerek ayrı bir alt başlık atılmıştır.

Ulucami nüshasında kitaplara hiç numara verilmemiştir. Baplarda Kitâbu’t-Tahâret’in ilk babına¹¹¹ ve Kitâbu’z-Zekât’ın sekiz babına¹¹² numara verilmiş, bunların dışındaki bapların hiç birine numara vermeksizin sadece bap isimleri zikredilmiştir. Ancak “Tahâret” bölümünde yer verilen nev’i¹¹³ lerin hepsi numaralıdır.

Fasıllarda ise Kitâbu’z-Zekât’ın ikinci ve üçüncü baplarının fasıllarında¹¹⁴ “*el-evvel fi’l-ibil*” şeklinde sadece numaralar zikredilmiş Kitâbu’z-Zekât’ın dördüncü

---

¹⁰⁶ BDK, vr. 1b-48b.

¹⁰⁷ BDK, vr. 145b-161b.

¹⁰⁸ BDK, vr. 3a-10a.

¹⁰⁹ BDK, vr. 44a, 84a, 85b, 134b, 135b,158b; Ulucami, vr. 38b, 15b, 70a, 34a, 70b.

¹¹⁰ BDK, vr. 158a; Ulucami, vr. 38b.

¹¹¹ Ulucami, vr. 2a.

¹¹² Ulucami, vr. 16b-19b.

¹¹³ Ulucami, vr. 2b-4b.

¹¹⁴ Ulucami, vr. 17a, 17b, 18a.

babında¹¹⁵ “*el-faslu’l-evvel*” şeklinde fasıl ve numara beraber zikredilmiştir. Bundan sonrakilerde Kitâbu’l-Hacc’ın dördüncü babına¹¹⁶ kadar “*el-evvel, es-sâni*” şeklinde sadece numaraları, buradan itibaren de sadece “*fasıl*” denilerek yani numara verilmeden zikredilmiştir.

f. Konu Bütünlüğü

BDK nüshasında konu içinde ve konular arasında herhangi bir kopukluk yoktur. Ulucami nüshasında ise konular içinde ve konular arasında zaman zaman kopukluklar, eksiklikler ve karışıklıklar söz konusudur.

Konu bütünlüğünü bozan bu kopukluklar şunlardır:

-Ulucami nüshasında “Kitâbu’l-İkrâr”,¹¹⁷ “Kitâbu’d-Diyât”,¹¹⁸ ve “Kitâbu’l-Akdiye” bölümleri’nin baş tarafı ile son tarafı eserin ayrı ayrı yerlerinde verilmiştir.¹¹⁹

-BDK nüshasında, “Hunsa-i Müşkil” konusu, “Kitâbu’l-Feraiz”,¹²⁰ bölümünde, Ulucami nüshasında ise “Kitâbu’l-Vasâya”,¹²¹ bölümünde verilmiştir. Yine BDK nüshasında, Bâbu’z-Zinâ’nın baş tarafı¹²² ile son tarafı¹²³ ayrı ayrı yerlerde verilmiştir.

g. Kitap ve Bapların Sıralanışı

BDK nüshasında mukaddime bölümü bulunmakla beraber mukaddimenin baş kısmını oluşturan ve besmele ile hamdelerin de içinde bulunduğu bölüm yoktur. Sadece eserin yazılış amacını belirten bölümle eserde fetvalarına yer verdiği âlimlerin isimlerinin bulunduğu son bölüm mevcuttur. Ulucami nüshasında ise mukaddimenin baş kısmını oluşturan ve besmele ile hamdelerin de içinde bulunduğu bölüm mevcuttur. Ancak eserde fetvalarına yer verdiği âlimlerin isimlerinin bulunduğu son bölüm mevcut değildir.

---

¹¹⁵ Ulucami, vr. 18a, 18b.

¹¹⁶ Ulucami, vr. 18a-24a.

¹¹⁷ Ulucami nüshasında Kitâbu’l-İkrâr’ın baş tarafı 71b’de, son kısmı ise 41ab’de verilmiştir.

¹¹⁸ Ulucami nüshasında Kitâbu’d-Diyât’ın baş tarafı 38b-40ab’de, son kısmı ise 51a’da verilmiştir.

¹¹⁹ Ulucami nüshasında Kitâbu’l-Akdiye’nin baş tarafı 48b’de, son tarafı ise 72b-73a’da verilmiştir.

¹²⁰ BDK, vr. 180b.

¹²¹ Ulucami, vr. 78b.

¹²² BDK, vr. 93b, 94a, 94b, 95a, 95b.

¹²³ BDK, vr. 102b, 103a.

Eser kitaplara, baplara ve fasıllara ayrılmıştır. Yalnız kitabın baş tarafında abdest konusundaki birinci babın üçüncü faslı “nevi” lere ayrılarak¹²⁴ ve kendisi ile temizliğin caiz olan veya olmayan sülardan bahseden bap¹²⁵ fasıllara değil de “nevi”lere ayrılarak bu metodun dışına çıkmıştır.

İki nüsha arasındaki **kitap ve bapların** sıranalışında söz konusu olan farklılıklar aşağıda bir tablo halinde verilecektir.

Sır. No.	Ulucami Nüshası Kitap ve Bap Başlıkları	Vr. No	Sır. No.	BDK Nüshası Kitap ve Bap Başlıkları	Vr. No.
1	TAHÂRET	2a	1	TAHÂRET	1a
	el-Vudû	2a		el-Vudû	1a
	el-Mâu'l-lezî yecûzü't-tahâretu ve mâ lâ yecûzü	4a		el-Mâu'l-lezî yecûzü bihi't-tahâretü ve mâ lâ yecûzü	6a
	Teyemmüm	5b		Teyemmüm	10b
	el- Mesh ala'l-huffeyn	6a		el-Mesh ala'l-huffeyn	12b
	Hayız	6a		Hayız	13b
2	SALÂT	7a	2	SALÂT	15b
	Şurûtu's-salâti ve erkânühâ ve sıfâtühâ	7b		Ezân	16b
	Sücûdü's-sehv	9b		Mevâkit	28b
	Sücûdü't-tilâvet	10a		Şurûtu's-salâti ve erkânühâ ve sıfâtühâ	19a
	Salâtu'n-nefl	10b		Kunût	23b
	Salâtu'l-cemâat	11a		Setr-i avret	24a
	Salâtu'l-müsâfir	11b		Secde-i sehv	25b
	Salâtu'l-havf	12a		Secde-i tilâvet	27a
	Salâtu'l-cum'â	12b		Salâtu'n-nefl	28a
	Salâtu'l-ideyn	13b		Kazâu'l-fevâit	29a
	Salâtu'l-küsûf	14a		Salâtu'l-cemâat	29b
	Salâtu'l-istiskâ	14b		İmâme	31a
				Salâtu'l-müsâfir	32b
				Salâtu'l-havf	34a
				Salâtu'l-cum'a	34b
				Salâtu'l-ideyn	38a
				Salâtu'l-küsûf	40a
				Salâtu'l-istiska	40b
3	CENÂZE	14b	3	CENÂZE	41a
4	ZEKÂT	16a	4	ZEKÂT	45b
	Zekâtu'l-hayevân	16b		Ferizatu'z-zekât	45b
	Zekâtu'l-arz	17b		Zekâtu'l-hayevân	47a
	Zekâtu'z-zeheb ve'l-fizza	18a		Zekâtu'n-nebât	49b
	Zekâtu't-ticâret	18b		Zekâtu'z-zeheb ve'l-fizza	50b
	Zekâtu'l-meâdini ve'r-rükaz	18b		Zekâtu't-ticâret	51b
	Zekâtu'l-fitr	18b		Zekâtu'l-meâdini ve'r-rükaz	51b
	Kısmu's-sadakâ	19b		Sadakâtu'l-fitr	52a
				Kısmu's-sadakâ	53b
5	SIYÂM	20a	5	SIYÂM	55a
	İtikâf	21b		İtikâf	58b
6	HAC	22b	6	HAC	60a
	Envâu'l-hac	22b		Ferizatu'z-zekât	60a
	Mevâkit	23b		Mevâkit	62a
	Ihrâm ve mahzûrâtuhû	23b		Ihrâm ve mahzûrâtuhû	62a
	Mâ yecibu bi mahzurâti'l-ihrâm	24a		Mâ yecibu bi mahzurâti'l-ihrâm	63b
	Sıfâtu'l-hac ve'l-umre	25a		Sıfâtu'l-hac ve'l-umre	64b
	İhsâr	26a		İhsâr	67a
7	NİKÂH	26a	7	NİKÂH	67b

¹²⁴ BDK, vr. 3a- 5a.

¹²⁵ BDK, vr. 6b-10a.

	Ma yahrumu mine'n-nikâh	27b		Men tahrumu nikâhünne	71b
	el-Hiyâr fi'n-nikâh ve'r-reddu bi'l-aybi	28b			
8	SADÂK	28b	8	SADÂK	72a
	el-Kasemi ve'n-nuşûz	29b		Kasem ve'n-nuşûz	73b
9	HUL'	29b	9	HUL'	74a
10	TALÂK	30a	10	TALÂK	75a
	Ric'a	31b		Ric'a	78b
	Îlâ	31b		Îlâ	79a
	Zihâr	32a		Zihâr	79b
	Liân	32b		Liân	80b
11	EYMÂN	33a	11	EYMÂN	82a
12	ÏDDET	35a	12	ÏDDET	87b
13	RADÂ	36a	13	NAFAKÂT	89b
14	NAFAKÂT	36b	14	RADÂ	89b
				Hidâne	91b
15	HIDÂNE	37a	15	HUDÛD	92a
				Riddet	92a
				Bağy	93a
				Zinâ	93b
				Kazf	96a
				Sirkât	97a
				Guddat't-tarîk	100a
				Haddu'l-hamr	101b
				Tazîr	103b
				Siyâl ve'd-damâni'l-vulât ve'l-behâ'im	105a
				Siyer	106a
				Kismu'l-fey ve'l-ğenâim	107a
				Cizye	112b
16	CİNÂYAT	37b	16	ÏTK	115b
	Diyât	38b		Tedbîr	116a
				Kitâbet	116b
				Bey'u ümmehâtu'l-evlâd	117a
17	VEDÎÂ	41b	17	LUKÂTÂ	117b
	Âriye	41b		Lakît	118a
				Cu'âle	118b
18	GASP	42a	18	MUDÂREBE	119a
19	ŞUF'A	43a	19	VAKF	119b
20	MUZÂRA'A VE'L- MUSÂKÂT	43b	20	BUYÛ	121a
				Ma-yecûzü bey'uhü ve ma lâ yecûzü	122a
				Ma-yûfsidu'l-bey'a ve ma lâ yûfsiduhü	123b
				Tefrîku's-safkat	124a
				Ribâ	124a
				Beyu'l-usûl ve's-simâr	126a
				Beyu'l-musarrât ve'r-reddü bi'l-ayb	126b
				Murâbaha	128a
				el-Buyû'l-menhiyyun anha	128b
				İhtilafu'l-mütebayîn ve helâku'l-mebî	129a
21	ÏCÂRE	43b	21	SELEM VE'L-KARZ	129b
22	ÏHYÂU'L-EMVÂT	44b	22	REHÎN	130b
23	HÏBE	45a	23	TAĞLÏS VE'L-HACR	132b
	Udhiyye				
24	NEZR	46a	24	SULH	134b
25	AT'ÏME	46b	25	HAVÂLE	135a
26	SAYD VE'Z-ZEBÂÏH	47a	26	DAMÂN	135b
27	AKDIYE VE'Ş-ŞEHADET	48b	27	ŞÏRKET	136a
28	KASÂME	51a	28	VEKÂLET	136b
	Keffâretü'l-katl	51b			
	Hukmu's-sâhir ve's-sihr	51b			
29	HUDÛD	52a	29	ÏKRÂR	138a
	Riddeh	52a			
	Bağy	52b			
	Zinâ	52b			
	Kazîf				
	Sirkât	54b			
	Kuttâu't-tarîk	55b			
	Haddu'l-hamr	56a			

	Tazîr	56b			
30	SIYÂL VE'D- DAMANÎ'L-VULÂT VE'L-BEHÂİM	57b	30	VEDÎA	139b
31	İTK	57b	31	ARİYE	140b
	Tedbîr	57b			
	Kitâbet	58a			
	Bey'ü ummehâtu'l-evlâd	58a			
32	LUGÂTA	58a	32	GASB	141a
33	LEKÎT	58b	33	ŞUF'A	143b
34	CUÂLE	58b	34	MÜZARAA	144b
	Siyer	59a			
	Kismu'l-Fey ve'l-ğanimet	59b			
35	CİZYE	61b	35	MUSAKÂT	145a
36	MUDÂRABE	63a	36	İCÂRE	145b
37	VAKF	63a	37	İHYÂU'L-EMVÂT	147b
38	BUYÛ	63b	38	HİBE	148a
	Mâ yecûzü bey'uhû ve mâ lâ yecûzü	64a			
	Ma yûfsidu bey'uhû ve mâ lâ yufsiduhû	65a			
	Tefriku's-safka	65a			
	Ribâ	65a			
	Bey'ü usûl ve's-simâr	65b			
	Bey'ü musarrât ve'r-reddu bi'l-aybi	66a	14		
	Murâbaha	67a			
	el-Buyû'l-menhiyyu'n-anhâ	67a			
	İhtilâfu'l-mutâ'biîn ve helâku'l-mebi	67a			
39	SELEM	67b	39	UDHİYYE	150a
40	REHİN	68a	40	NEZİR	152b
41	HACR VE'T-TAĞLÎS	69a	41	AT'İME	153b
	Sulh	70a			
42	HAVÂLE	70a	42	SAYD VE'Z-ZEBÂİH	155a
43	DAMÂN	70b	43	CİNÂYÂT	156b
44	ŞİRKET	70b	44	DİYÂT	158b
				Kasâme	163b
				Keffaretül-katl	165a
				Hükmü's-sahir ve's-sihr	165b
45	VEKÂLET	71a	45	AKDİYE	166b
				Kismet	170b
				Da'vâ ve'l-beyyinât	171b
				Şehâdet	174a
46	İKRÂR	71b	46	FERÂİZ	177b
	Kismet	73a			
	Da'vâ ve'l-beyyinât	73a			
	Şehâdet	74b			
47	FERÂİZ	76a	47	VASÂYÂ	180b
48	VASİYYET	77a			

Bu tablodan hareketle iki nüshanın kitap ve bapları ile ilgili şu değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

-BDK nüshasında 47 kitap ve 75 bap, Ulucami nüshasında ise 48 kitap ve 65 bap bulunmaktadır.

-BDK nüshasında kitap olarak geçtiği halde Ulucami nüshasında bap olarak geçen beş konu; **“karz, sulh, âriye, udhiyye ve diyât”**tır.

-Ulucami nüshasında kitap olarak geçtiği halde BDK nüshasında bap olarak geçen altı konu; **“hidane, kasâme, lekît, cuâle, cizye, sıyâl ve'd-damâni'l-vulât ve'l-behâ'im”** dir.

-Ulucami nüshasının yazısı daha güzel ve baştan sona kadar hep aynı düzende devam etmektedir.

-İçerik bakımından BDK nüshasının konu içi ve konular arasında bir uyum ve bütünlük olduğu halde, Ulucami nüshasında bu uyum ve bütünlük yoktur. Çünkü Ulucami nüshası BDK nüshasının almış olduğu birkaç bölümü hiç almamış ve yine Ulucami nüshasının yazımında karışıklık yapılmış ve yukarıda belirtildiği gibi bazı konularının baş tarafı ile son tarafı ayrı ayrı yerlerde geçmektedir.

B. Ana Konunun Alt Başlıklara Bölünmesi

Elbette bu araştırmada incelenen eserin kendine mahsus bir metodu vardır. Yalnız eserin çeşitli yerlerinde bu metodun dışına çıkıldığı görülmektedir. Esere hâkim olan metodun dışına nerede ve nasıl çıkıldığı farklı başlıklar altında incelenecektir.

Metodun daha iyi kavranması için konunun planlanışını eserden alacağımız bir örnekle izah etmemiz faydalı olur düşüncesiyle “talak” konusunun metodu aşağıda verilecektir.

KİTABU'T-TALÂK: On yedi fasıldır (vr.75a)

<i>el-Faslu'l-evvl</i>	:Talâk'ın çeşitleri.
<i>el-Faslu's-sânî</i>	:Erkek ve kadının talâklarının hükmü.
<i>el-Faslu's-sâlis</i>	:Talâk için şart koşulursa.
<i>el-Faslu'r-râbi'</i>	:Hayızlı kadını boşama (vr. 75b).
<i>el-Faslu'l-hâmis</i>	:Üç talâkla boşama (vr.76a).
<i>el-Faslu's-sâdis</i>	:Kinayeli talâk lafızları.
<i>el-Faslu's-sâbi'</i>	:Talâkta niyete ihtiyaç duyulan ve duyulmayan lafızlar (vr. 76b)
<i>el-Faslu's-sâmin</i>	:Açık kinayeler.
<i>el-Faslu't-tâsi'</i>	:Kapalı kinayeler.
<i>el-Faslu'l-âşir</i>	:Çeşitli boşama kelimeleri (vr. 77a).
<i>el-Faslu'l-hâdî aşer</i>	:İlişkiye girdiği veya girmediği eşini üç talakla boşama.

- el-Faslu's-sânî aşer* :Sâbînin boşaması (vr. 77b).
- el-Faslu's-sâlis aşer* :Zorlananın (mukrehin) boşaması.
- el-Faslu'-râbi' aşer* :Eşine “Allah dilerse sen boşsun” diyen kimse.
- el-Faslu'l-hâmis aşer* :Hastanın boşaması.
- el-Faslu'l-sâdis aşer* :Eşine “Sen bir seneye kadar boşsun” diyen kişi (vr. 78a).
- Fasıl* :Eşlerinden birini boşayan sonra hangi eşini boşadığını karıştıran kişi.
- el-Faslu's-sâbi' aşer* :Eşine “Sen yarım talak boşsun” diyen kişi.
- Fasıl* :İşaretle boşama (vr.78b).
- Babu'r-Ric'at*** :İki fasıldır (vr.78b)
- el-Faslu'l-evvel* :Ric'i talakın hükmü ve Rici talakla boşanan zevcesiyle kişinin ilişkileri
- el-Faslu's-sânî* :Kişi eşini üç talakla boşadıktan sonra onunla tekrar evlenip evlenemeyeceği (vr.79a).
- Bâbu'l-Îlâ*** :Dört fasıldır.
- el-Faslu'l-evve:* :Îlâ'nın tarifi.
- el-Faslu's-sânî* :Allah'a yeminin dışında başka bir şeyle ilâ yapma.
- el-Faslu's-sâlis* :Yemînsiz olarak dört ay eşiyile ilişkiyi terk eden kişi (vr.79b).
- el-Faslu'r-râbi'* :Kölenin Îlâ'sının müddeti.
- Babu'z-Zihâr*** :Burada fasıllar vardır.
- el-Faslu'l-evvel* :Zihar ve hükmü.
- el-Faslu's-sânî* :Zihar yapanın niyeti.
- el-Faslu's-sâlis* :İçeceği, yiyeceği veya cariyeyi kendine haram eden kişi(vr.80a).
- el-Faslu'r-râbi'* :Zihar yapan kişiye yapılması helal veya haram olan şeyler.

<i>Fasıl</i>	:Zihar kefareti (vr. 80b).
<i>Fasıl</i>	:Kefaretin kâfir veya harbiye verilebilmesi.
<i>Babu'l-Liân</i>	:Sekiz fasıldır.
<i>el-Faslu'l-evvel</i>	:Lian'ın şekli ve hükmü.
<i>el-Faslu's-sânî</i>	:Lian yapanların statüleri (vr. 81a).
<i>el-Faslu's-sâlis</i>	:Tarafların liân ile ayrılmasının şekli.
<i>el-Faslu'r-râbi'</i>	:Liandaki ayrılık fesih mi yoksa talak mı (vr. 81b).
<i>el-Faslu'l-hâmis</i>	:Eşinin belli bir insanla zina yaptığını iddia eden kişi.
<i>el-Faslu's-sâdis</i>	:Dört şahitten birisi kadının kocası olması.
<i>el-Faslu's-sâbi'</i>	:Sağırın liânı ve iftirası.
<i>el-Faslu's-sâmin</i>	:Evlenip de ilişkiye girme imkanı olmadan boşanan ve 6 ay içinde doğan çocuğun durumu (vr. 82a).

C. Dil ve Üslup Özellikleri

Eserde kullanılan dil Arapça'dır. Genelde açık ve düzenli bir üslup ve anlaşılması kolay bir dil kullanılmıştır.

Eserin yapısı genel olarak geleneksel İslâm fıkıh kitaplarının çizgisinde olduğu dikkat çekmektedir. Mukaddimenin ardından, Kitâbu't-Tahâret'ten başlayarak Kitâbu'l-Vasâya'ya kadar geçen konularda İslâm fikhının furuuna dair mezhep imamlarının, diğer imamların, Sahâbe ve Tabiîn'in görüşlerinin illet ve delillerine başvurmadan ve belli bir sıraya tabi tutmadan aktarılması amaçlanmıştır.

Eserin başında mukaddime niteliği taşıyan bir buçuk sayfalık önsöz yer almaktadır. Bu mukaddime bölümünde eserin yazılışındaki amaca değinilmekte ve eserde geçen âlimlerin isimleri zikredilmektedir.

D. Konunun İşleniş Şekli

Kitâbu't-Tahâret'in birinci faslına,¹²⁶ "Kitâbu'l-Hac'ın ikinci babının birinci faslına¹²⁷ ve üçüncü babın birinci faslına¹²⁸ "i'lem: bil ki" kelimesi kullanılarak başlanmış ve bir daha bu kelimeye yer verilmemiştir.

Konuların bir kısmına eserin isminden de anlaşıldığı gibi "imamlar ittifak ettiler (*ittefekû, ecme'û*)" denilerek imamlar arasında ittifak edilen konularla veya "ihtilaf ettiler (*ihtelefû*)" ifadesiyle imamlar arasında ihtilaf edilen konularla başlanmış; diğer bir kısmında ise farklı şekillerde başlanmıştır.

Konuya başladıktan sonra ismi verilen imamlar arasında belli bir sıra gözetmeksizin imamların görüşleri verilmiştir. Birçok konuda kimler arasında ittifak olduğu açık bir şekilde söylenirken bazı yerlerde sadece "ittifak ettiler (*ittefekû, ecme'û*)" denmiş, ama kimler arasında ittifak edildiği belirtilmemiştir.¹²⁹ Bazı yerlerde de "imamlar ittifak ettiler, müslümanlar ittifak ettiler, âlimler ittifak ettiler (*ittefeka'l-eimmetü, ittefeka'l- ulemâu, ittefeka'l-müslimûne*)" gibi genel tabirler kullanılmıştır ki,¹³⁰ bu tür tabirler daha çok kitab ve bap başlarında geçmektedir. Konuyu daha iyi ortaya koymak ve anlaşılır hale getirmek üzere şu örneği verebiliriz:

Örnek:

"İttifak ettiler ki Peygamberimizden sonra korku namazı sabit olmuştur. Müzenî'den korku namazının mensuh olduğu hikâyeye edildi. Ebû Yusuf'tan da korku namazının Peygamberimiz zamanına mahsus olduğu nakledildi."¹³¹ Bu örnekte de görüldüğü gibi kimler arasında ittifak edildiği belirtilmemiştir.

---

¹²⁶ BDK, vr. 1b.

¹²⁷ BDK, vr. 62a.

¹²⁸ BDK, vr. 62a.

¹²⁹ BDK, vr. 178b, 12b, 15a, 16a, 16b, 17b, 18a, 20b, 21b, 22b, 23b, 24b, 26a, 95a, 36b, 41a, 42a, 42b, 43b, 44a.

¹³⁰ BDK, vr. 6b, 13b, 15b, 19a, 34b, 41a.

¹³¹ BDK, vr. 34a.

II. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

A. Farklı Görüşlere Yer Vermesi

1. Kendi Görüşüne Yer Vermesi

Müellif eserinin ana yapısını kendi görüşüne yer vermeden kısa ve öz bir şekilde aktarmış olduğu dört mezheb imamı başta olmak üzere diğer imamların, sahâbe ve tabînin görüşleriyle oluşturmaktadır. Bu sebeple kendi görüşüne yer vermemeğe ve sadece imamların görüşlerini aktarmaya gayret etmiştir. Ancak birkaç yerde bu kuralın dışına çıkmış ve “*indî: bana göre*” diyerek açık bir şekilde kendi görüşüne yer vermiştir.

Örnek 1:

“İmam Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik farz olan haccı eda etmeden önce nafilâ haccın eda edilmesi caizdir, ihramı da neye niyet ettiyse ona göre geçerlidir dediler. Abdu'l-Vehhâb el-Mâlikî ile bana göre caiz olmaz”.¹³² Görüldüğü gibi müellifimiz burada “bana göre” diyerek kendi görüşünü de açıkça belirtmiştir.

Örnek 2:

“Kitâbu'l-Akdiye ve's-Şehâde” bölümünde “Kâdî'nin önüne bir mesele gelirse ve o meselede imamlar ihtilaf etmişse, kâdî'nin cumhurun görüşüyle fetva vermesi daha uygundur. Sadece bir imamın görüşüyle amel etmesi caiz olmakla beraber ben bunu mekruh görüyorum”¹³³ diyerek müellif kendi görüşünü de ilave etmiştir. Yine aynı konuda “bir imamın değil de ittifak eden üç imamın görüşünü alması bana göre ihlâsa daha uygundur”¹³⁴ demek suretiyle kendi kanaatini kaydetmiştir.

Bu üç yerin dışında müellifin eserinde kendi görüşünü verdiği birkaç yer de dipnotta kaydedilmiştir.¹³⁵

2. Diğer Görüşlere Yer Vermesi

Bu konuda eserin başından sonuna kadar hep aynı yol takib edilmemiştir. Eserin genel yapısını dört mezheb imamının görüşleri oluşturmakla beraber bazı konularda

---

¹³² BDK, vr. 61a.

¹³³ BDK, vr. 167a.

¹³⁴ BDK, vr. 167b.

¹³⁵ BDK, vr. 112a, 132b.

dört mezheb imamının hepsine değil de, sadece bir kaçının görüşüne yer verildiği de olmuştur.¹³⁶

Nitekim “Bizim imamımız, müezzin kamette ‘*hayya ale’s-salât*’ dediğinde imamın arkasındakiler ayağa kalkar, müezzin “*kad kâmeti’s-salât*” dediğinde de imam iftitah tekbiri alır. Kamet tamamlandığında ise imam kıraata başlar dedi.” Örneğinde müellif, sadece kendi imamının görüşüne yer vermiş, diğer görüşlere ise değinmemiştir.¹³⁷

Dört mezheb imamından birine ait eğer bir konuda birkaç değişik rivayet varsa bazen herhangi bir tercihte bulunmaksızın “*ihdâ rivâyeteyhi*” şeklinde bu rivayetlerden sadece biri¹³⁸ verilirken, bazen de bu farklı rivayetlerin hepsi verilmiştir.¹³⁹ Bazen de “*ve hüve’l-ezharu, ve hüve’l-muhtâru, ve hüve’l-muraccahu, ve hüve’l-meşhûru, ve hüve’l-esahhu*” gibi lafızlarla tercihte bulunmak suretiyle sadece en sahih olanına yer vermiştir.¹⁴⁰ Özellikle birçok konuda İmam Şâfiî’den gelen iki değişik rivayetten sadece cedîd ve sahîh olanı veririrken,¹⁴¹ bazen de hangisinin kadîm hangisinin cedîd olduğunu belirterek iki görüşüne de yer vermiştir.¹⁴²

Dikkat çeken diğer bir konu da sadece birkaç yerde İmam Mâlik, İmam Şâfiî ve İmam Azam ile ilgili olarak “bu konuda İmam Mâlik’ten veya Şâfiî’den veya İmam Azam’dan herhangi bir nas yok” tabirini kullanmak suretiyle bu imamların görüşlerine yer verilmemesidir.¹⁴³

Bazen âlim ismi bazen mezheb ismi verilerek fetvalerin kime aid olduğu belirtilirken, bazı yerlerde de isim zikretmeden fetvaların kime ait olduğu “*kâle badu’l-*

¹³⁶ BDK, vr. 6b, 11a, 18b, 135a, 136b.

¹³⁷ BDK, vr. 31b.

¹³⁸ BDK, vr. 2b, 7b, 14b, 21a, 46a, 51a, 98b, 99a, 109a, 111b, 215b, 169.

¹³⁹ BDK, vr. 11a, 15a, 22b, 24a, 33a, 40a, 48b, 55a, 63b, 67a, 72a, 74a, 76b, 79b, 82b, 84b, 90b, 92a, 157a, 158b, 159b, 141b, 149a, 154b, 165a, 169b, 173a.

¹⁴⁰ BDK, vr. 9a, 15a, 21b, 22a, 28a, 46a 48b, 50a, 51a, 51b, 51b, 53b, 54a, 54b 57a, 59a, 106b, 115b, 116a, 123a, vr. 123a, 125a, 130a, 134a, 137b, 181a, 181b, 183a.

¹⁴¹ BDK, vr. 12a, 14a, 41b, 43a, 74b, 80a, 100a, 129a, 129b, 165b, 181a.

¹⁴² BDK, vr. 4b, 8a, 12a, 13a, 42a, 46a, 64b, 74b-75a, 84b, 88a, 184b, 88a, 88b, 112b, 124b, 134b.

¹⁴³ BDK, vr. 83b, 138b 140b 137b, 138b.

ulemâ, kâle cemû'l- ulemâ, kâle cemû'l- fukahâ, kâle muhakkiku ashâbî veya kâle ekseru'l-ulemâ” gibi genel tabirlerle ifade edilmiştir.¹⁴⁴

Yine dikkat çeken meselelerden biri de, bazı bölümlerde dört mezheb imamının dışındaki diğer imamların, sahâbe ve tabînin görüşlerine yoğun bir şekilde yer verilirken, diğer bazı bölümlerde ise çok az yer verilmesidir. Meselâ “Kitâbu'd-Tahâret” bölümünde dört mezheb imâmının dışındaki diğer imamların görüşlerine yoğun bir şekilde yer verilmiş, ama “yol kesmek, içki haddi ve tazir” ile ilgili baplarda diğer imamların görüşüne çok az yer verilmiştir. Ayrıca sahâbenin ve tabînin görüşlerine ise bazen görüşünü verdiği âlimin adını verirken bazen de “sahâbeden veya tabînden bir cemaat dedi ki¹⁴⁵” denilerek isim zikredilmeden sahâbenin fetvalarına yer verilmiştir.

Dört mezhebin dışında zaman zaman Zahirî mezhebinin görüşlerine “*kâle badu'z-zahire*” veya “*kale ehli'z-zahire*”¹⁴⁶ şeklinde yer verilirken, sadece bir yerde mut'a nikâhı konusunda Şiâ mezhebinin görüşü nakledilmiştir. Şia'nın görüşünü herhangi bir âlim ismi zikretmeden “*zehebe 'ş-şi'atü ilâ sıhhatihî*” tarzında muta nikâhı konusunda Şia'nın görüşü kaydedilmiştir.¹⁴⁷

B. Delillere Yer Vermesi

1. Ayetlere Yer Vermesi

Müellif eserinin mukaddimesinde ezberlenmesi kolay olması için illete ve delile yer vermediğini söylemesine rağmen, eserde dört yerde doğrudan ayetler, iki yerde de doğrudan hadisler zikredilerek delillere yer vermiştir.

Örnek 1:

- “*İzâ kumtüm ile's-salâti feğsilû*”¹⁴⁸ ayeti.

¹⁴⁴ BDK, vr. 21b, 24a,30a, 42b, 51a, 57b, 58b, 63b, 83a, 98a101a, 117a,119a, 152a,152b, 154b,153b, 154b, 155b.

¹⁴⁵ BDK, vr. 2a, 5b, 11b, 42a, 45b, 51b.

¹⁴⁶ BDK, vr. 6a, 55b, 67a, 151b, 94a, 180b.

¹⁴⁷ Ulucami, vr. 28a.

¹⁴⁸ el- Mâide, 5/6.

Kim abdest alırsa o abdesti bozulmadıkça ittifakla istediği kadar namaz kılar. Nehaî'den bir abdestle ancak beş namaz kılar diye nakledildi. Ubey b. Amr her namaz için abdest vacibdir dedi ve yukarıda zikri geçen ayeti delil getirdi.¹⁴⁹

Örnek 2:

- “*Hattâ tenkiha zevcen ğayreh,*¹⁵⁰” “*fenkihûhunne biizni ehlihinne*”¹⁵¹ ayetleri.

Cevherî, nikâhtan maksat cinsel ilişkidir, bazen de akit manasında olur dedi. Delile göre karar verilir. Delile göre nikâhdan maksat ya akit veya cinsel ilişki olduğuna karar verilir. Eğer koca eşine “ben seni nikâhlarsam sen benden boşsun derse buradaki nikâhtan maksat cinsel ilişkidir ” demiş ve yukarıdaki birinci ayeti delil getirmiştir.¹⁵² Eğer yabancıya “ben seni nikâhlarsam sen benden boşsun” derse o zaman da nikâhtan maksat akittir demiş ve ikinci ayeti delil getirmiştir.

Örnek 3:

- “*Veli tükmilü 'l-iddete veli tükebbiru 'l-lâhe alâ mâ hedâkim*¹⁵³” ayeti.

Bayram namazlarında tekbirden bahsederken İbn Hübeyre Ramazan bayramındaki tekbir, diğerlerinden daha kuvvetlidir dedi. Sonra yukarıdaki ayeti delil olarak kaydetmiştir.¹⁵⁴

2. Hadislere Yer Vermesi

Örnek 1:

- “*Büniye 'l- İslâmü alâ hamsin.*”¹⁵⁵

Müslümanlar ittifak etmiştir ki namaz Peygamberimizin şu sözünde zikredilen beş rüknünden biridir demiş ve yukarıdaki hadisın sadece baş tarafını zikretmiştir.¹⁵⁶

---

¹⁴⁹ BDK, vr. 3a.

¹⁵⁰ el-Bakara, 2/230.

¹⁵¹ en-Nisâ, 4/25.

¹⁵² BDK, vr. 67b.

¹⁵³ el-Bakara, 2/185.

¹⁵⁴ BDK, vr. 39a.

¹⁵⁵ Buharî, *el-Câmi 'us 's-Sahîh*, Kahire 1958. İmân, 2; Müslim, *Sahîhu Müslim*, İstanbul 1982, İmân, 19-22.

¹⁵⁶ BDK, vr. 15b.

Örnek 2:

- “*Innellâhe Teâlâ zâdekûm salâten ve hiye'l-vitru, sallûhâ mâ beyne işâi'l-âhir ilâ tulûi'l-fecr.*”¹⁵⁷

Vitir namazının vakti, Peygamberimizin “*Innellâhe Teâlâ zâdekûm salâten ve hiye'l-vitru, sallûhâ mâ beyne işâi'l-âhir ilâ tulûi'l-fecr*” hadisinden dolayı akşam namazının sonundan başlayıp fecir doğana kadar devam eder diyerek söz konusu hadisi zikretmiştir.¹⁵⁸

Bunların dışında birkaç yerde de yine aynı şekilde “hakkında nas getirilen budur, sahih nas ile haramdır, sahâbe yolu ile Peygamberimizden rivayet edilen Kur’ân nassından dolayı” gibi ifadelerle ayet ve hadisler açık bir şekilde verilmemekle beraber ayet ve hadislerle işaret edilmiştir.

Örnek 3:

Zihar keffareti için oruç tutan kişi bu esnada hanımı ile ilişkiye girmesinden bahsederken İmam Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve İmam Ahmed’in iki rivayetinden en zahir olanda ister gece, ister gündüz, ister unutulmuş, isterse kasten olsun iki ay içinde ilişkiye girerse oruca yeniden başlar demişler. İmam Şafîî ise eğer gece ilişkiye girerse mutlak olarak yeniden başlamak gerekmez. Eğer gündüzleyin ilişkiye kasten girerse “Kur’an nassından dolayı” tetabu kesilir ve oruca yeniden başlar demiştir. Burada “Kur’an nassından dolayı” diyerek Kur’an ayetlerine gönderme yapmıştır.¹⁵⁹

Örnek 4:

Nevevî *Ravzat*’ta, “Kâhine gidip kehâneti, münecimliği, ok atmayı, kadın ve erkek kılından sihir yapmayı öğrenmek sahih nass ile haramdır.”¹⁶⁰Görüldüğü gibi burada herhangi bir ayet ve hadis verilmemekle beraber sahih nassa işaret vardır.

¹⁵⁷ Ahmed b. Hanbel, , *Müsned*, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut 1453, II, 180, 206, 208,V, 232, VI, 7.

¹⁵⁸ BDK, vr. 18b.

¹⁵⁹ BDK, vr. 80b.

¹⁶⁰ BDK, vr. 166a.

Örnek 5:

Caminin dışında itikâfa giren kimse Cuma geldiğinde ittifakla cumaya çıkması vacibdir. İmam Mâlik ve İmam Ebû Hanîfe'ye göre itikâfi bozulmaz. İmam Şafî'nin iki kavlimden en sahih olan itikafta cumaya gitmeyi şart koşmamışsa itikâfi batıl olur, bu görüş kitapların genelinde kendine nass getirilen görüşdür.¹⁶¹ Görüldüğü gibi burada nass getirilmemiş ama hakkında nass olduğu belirtilmiştir.¹⁶²

3. Diğer Delillere Yer Vermesi

Mu'înü'l-Ümme'de **icmâ** delili çok sık bir şekilde kullanılmıştır. Bu eserde geçen icmâ'dan herhangi bir mezheb içi icmâ değil de genel icmâ kastedilmiştir. Birçok konuda kimler arasında ittifak edildiği açık bir şekilde söylenirken bazı yerlerde sadece “ittifak ettiler (*ittefekû, ecmeû*)” denmiş, ama kimler arasında ittifak edildiği bildirilmemiştir.¹⁶³ Bazı yerlerde de “imamlar ittifak ettiler, müslümanlar ittifak ettiler, âlimler ittifak ettiler (*ittefeka'l-eimmetü, ittefeka'l- ulemâu, ittefeka'l-müslimûne*)” gibi genel tabirler kullanılmıştır.¹⁶⁴ Bu delillerin dışında diğer delillere yer verilmemiştir.

C. Tercihlere Yer Vermesi

Müellif eserinde çeşitli imamların ve mezheplerin görüşlerine yer vermesine rağmen ne imamlar arasında, ne mezhepler arasında ve ne de aynı mezhebin farklı imamları arasında hiçbir tercihte bulunmamıştır.

Ancak bir imamın aynı konuda şayet birden fazla görüşü varsa, imamın bu görüşlerini zikretmiş ve birçok kere “*ve hüve'l-ezharu, ve hüve'l- muhtâru, ve hüve'l-muraccahu, ve hüve'l- meşhûru, ve hüve'l- esahhu*” gibi tabirler kullanarak aynı imamın farklı görüşleri arasında hem tercihte bulunmuş hem de dolaylı olarak kendi görüşünü ortaya koymuştur.¹⁶⁵

¹⁶¹ BDK, vr. 59b.

¹⁶² Diğer yerler için bk. BDK, vr. 22b, 34a, 37a, 43a, 61a, 62a, 71a, 107b, 112b, 125b, 139a, 166b.

¹⁶³ BDK, vr. 178b, 12b, 15a, 16a, 16b, 17b, 18a, 20b, 21b, 22b, 23b, 24b, 26a, 95a, 36b, 41a, 42a, 42b, 43b, 44a.

¹⁶⁴ BDK, vr. 6b, 13b, 15b, 19a, 34b, 41a.

¹⁶⁵ BDK, vr. 7a 8b, 14a, 14b, 20a, 22a, 24a, 27a, 30a, 30b, 31b, 32a, 35a, 36a, 42b, 44a, 51a, 55a, 58a, 59a, 115b, 123a, 137b, 138a, 181b, 183a.

D. İttifak ve İhtilafların Değerlendirilmesi

“*Mu’înü’l-Ümme alâ Ma’rifeti’l-Vifâk ve’l-Hilâf Beyne’l-Eimme*” adlı eserin ana yapısını, eserin isminden de anlaşıldığı gibi ittifak ve ihtilaf edilen konular oluşturmaktadır. Bu nedenle eserde “*ittifâk*” ve “*ihtilâf*” kelimelerinin niteliğini ve kullanım yoğunluğunu bilmek ayrı bir önem arz etmektedir. Bu amaçla “*ittifâk, icmâ’ ve ihtilâf*” kelimeleri ve türevlerinin kaç kere geçtikleri kitap başlıklarına göre tablo şeklinde verilecek ve üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapılacaktır.

KİTAP BAŞLIKLARI	İTTİFÂK ve TÜREVLERİ (İttefeka, ittefekû, bi’l-ittifâk)	İCMÂ ve TÜREVLERİ (ecme’û, bi’l-icmâ’)	İHTİLÂF ve TÜREVLERİ (ihtelefe, ihtelefû)
TAHÂRET	17 yerde geçmektedir	17 yerde geçmektedir	11 yerde geçmektedir
SALÂT	43 “ “	20 “ “	49 “ “
CENÂZE	19 “ “	4 “ “	3 “ “
ZEKÂT	27 “ “	14 “ “	25 “ “
SIYÂM	19 “ “	6 “ “	4 “ “
HAC	22 “ “	3 “ “	7 “ “
NİKÂH	2 “ “	2 “ “	0 “ “
SADÂK	0 “ “	1 “ “	2 “ “
HUL’	1 “ “	1 “ “	0 “ “
TALÂK	13 “ “	1 “ “	37 “ “
EYMÂN	6 “ “	2 “ “	4 “ “
İDDET	3 “ “	0	8 “ “
NAFAKÂT	5 “ “		5 “ “
RADÂ	3 “ “		2 “ “
HUDÛD	35 “ “	3 “ “	32 “ “
İTK	3 “ “		2 “ “
LUKÂTÂ	1 “ “	2 “ “	4 “ “
MUDÂREBE	1 “ “		2 “ “
VAKF	4 “ “		1 “ “
BUYÛ	18 “ “	3 “ “	6 “ “
SELEM VE’L-KARZ	4 “ “		1 “ “
REHİN			1 “ “
TAĞLİS VE’L-HACR	5 “ “		3 “ “
SULH	2 “ “		3 “ “
HAVÂLE	1 “ “		1 “ “
DAMÂN	2 “ “		
ŞİRKET	1 “ “		
VEKÂLET	3 “ “	1 “ “	3 “ “
İKRÂR	1 “ “	1 “ “	2 “ “
VEDÂA	2 “ “		2 “ “
ARİYE	1 “ “	0	2 “ “

GASB	2 “ “	1 “ “	1 “ “
ŞUF'A			2 “ “
MÜZARA'A			
MUSAKÂT	2 “ “		
İCÂRE			1 “ “
İHYÂU'L-EMVÂT	2 “ “		4 “ “
HİBE	2 “ “	1 “ “	0
NEZİR	2 “ “		1 “ “
UDHİYYE	6 “ “	1 “ “	1 “ “
AT'İME	6 “ “	2 “ “	1 “ “
SAYD VE'Z-ZEBÂİH	2 “ “	3 “ “	1 “ “
CİNÂYÂT	9 “ “		13 “ “
DİYYÂT	8 “ “	7 “ “	30 “ “
AKDİYE	13 “ “	2 “ “	15 “ “
FERÂİZ	7 “ “	2 “ “	7 “ “
VASÂYÂ	3 “ “	3 “ “	4 “ “
TOPLAM	328 “ “	103 “ “	303 “ “
GENEL TOPLAM	İttifâk ve icmâ'nın toplamı: 431		Genel toplam: 734

Bu tablodan hareketle şu tespit ve değerlendirmeleri yapmak mümkündür:

Eserde toplam 431 yerde “İttifâk” ve “icmâ” tabiri, 303 yerde de “ihtilâf” tabiri geçmektedir.

1.İttifak Edilen Görüş ve Tabirlerle İlgili Tespitler

Eserde ittifak edilen görüşler “*ittefeka'l-eimmetü*,¹⁶⁶ *ittefeka'l- ulemâu*,¹⁶⁷ *ittefeka'l-müslimûne*,¹⁶⁸ *ittefekû*,¹⁶⁹ *bi'l-ittifâk*,¹⁷⁰ *ecme'û*,¹⁷¹ *ecme'a'l-müslimûne*,¹⁷² *ecme'a'l-ulemâu*,¹⁷³ *bi'l-icmâ*,¹⁷⁴ *inde cemî'i'l- ulemâ*, *inde cemî'i'l fukahâ*,¹⁷⁵ *inde kâffeti'l fukahâ*¹⁷⁶” vb. tabirlerle ifade edilmiştir.

Eserin tamamı incelendiğinde sadece üç yerde geçen “*ecme'a'l-müslimûne*”¹⁷⁷ tabiri ile genel icmâ kastedildiği, diğer ittifak tabirleri ile ise sadece dört mezheb imamı

¹⁶⁶ BDK, vr. 72b.

¹⁶⁷ BDK, vr. 34b.

¹⁶⁸ BDK, vr. 3b.

¹⁶⁹ BDK, vr. 3a.

¹⁷⁰ BDK, vr. 2b.

¹⁷¹ BDK, vr. 3b.

¹⁷² BDK, vr. 15b.

¹⁷³ BDK, vr. 19a.

¹⁷⁴ BDK, vr. 4b.

¹⁷⁵ BDK, vr. 1b.

¹⁷⁶ BDK, vr. 1b.

¹⁷⁷ BDK, vr. 15b, 124b, 177b.

arasındaki ittifak kastedildiği anlaşılmaktadır. Çünkü eserin birçok yerinde kullanılan bu ittifak tabirlerinden sonra ya bir sahâbenin, tabîinin veya bir müctehidin farklı olan görüşlerine yer verilmiştir. Konu ile ilgili şu örnekleri verebiliriz.

Örnek 1:

Namazın peygamberimizin hadisinde zikredilen islâmın beş rûknünden biri olduğuna müslümanlar icmâ ettiler (*ecme 'a'l-müslimûne*).¹⁷⁸

Örnek 2:

Peygamberimizin vefatından sonra korku namazının sabit olduğuna icmâ ettiler (*ecme 'û*), Müzenî'den korku namazının mensuh olduğu hikâye edildi. Ebû Yusuf'a göre de korku namazı Peygamberimize mahsustur.¹⁷⁹

Örnek 3:

Fakîhlerin tamamına göre (*inde kâffeti'l fukahâ*) Arefe günü Cuma gününe denk gelirse Cuma namazı kılınmaz onun yerine iki rekat öğlen namazı kılınır. İmam Ebû Yusuf'a göre Cuma namazı kılınır.¹⁸⁰

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere sadece “*ecm 'a'l-müslimûne*” tabirinden sonra herhangi bir farklı görüş verilmemiş ve bu tabirden bütün imamların ve müslümanların ittifakı kastedilmiştir. Diğer örneklerde de çeşitli ittifak tabirleri kullanılmıştır. Ama her birinin ardından farklı bir imamın ihtilafına da yer verilmiş olması bu ittifaklardan genel anlamda bir ittifak değil, dört mezheb imamı arasındaki ittifak kastedildiği anlaşılmaktadır.

Şayet ittifâk, dört mezheb imamı arasında meydana gelmiş ise yukarıda geçen ittifak tabirlerinden birisi mutlaka kullanılmıştır.

Şayet ittifak, üç mezheb imamı arasında meydana gelmiş ise bu ittifak, ya yukarıda geçen ittifak tabirlerinden biriyle ya da “*kâleti's-selâsetü*,”¹⁸¹ veya “*inde's-selâse*”¹⁸² demek sureti ile önce ittifak eden üç imamın görüşü, sonra da ihtilaf eden mezheb imamının görüşü belirtilmiştir. Konuyu şu örneklerle detaylandırmak mümkündür:

---

¹⁷⁸ BDK, vr. 15b.

¹⁷⁹ BDK, vr. 34a.

¹⁸⁰ BDK, vr. 65b.

¹⁸¹ BDK, vr. 7a.

¹⁸² BDK, vr. 1b.

Örnek 1:

Mutlak olarak bütün mükelleflere temettü, ifrad veya kıran haccı yapmak kerahetsiz olarak caiz olduğunda üç imam ittifak ettiler (*ittefekati's-selasetü*). İmam Azam'a göre ise Mekkî olanlara, temettü ve kıran haccı meşru değildir, onlara mekruhtur.¹⁸³

Örnek 2:

Abdest aldığı kesin bilip de abdestinin bozulduğundan şüphe edenin abdestli sayılacağı ittifak ettiler (*ittefekû*). İmam Mâlik ise bunun tersini söylemiştir.¹⁸⁴

Örneklerde görüldüğü gibi üç imam arasındaki görüş birliği “*ittefeka*” tabiri ile ifade edilmiş ardından farklı olan görüş verilmiştir.

Örnek 3:

Cuma namazının dışında ki diğer namazlarda mümeyyiz çocuğa uymak üç imama göre (*inde's-selaseti*) caiz değil, imam Şafî'ye göre ise kasin caizdir.¹⁸⁵

Bu örnekte de üç imam arasındaki itifak yukarda geçen tabirlerden her hangi birisi ile değil de “*inde's-selaseti*” ile ifade edilmiştir.

2. İhtilaf Edilen Görüş ve Tabirlerle İlgili Tespitler

İhtilaf edilen görüşlerin bazıları “*ihtelefe'l-eimmetü*,¹⁸⁶ *ihtelefe'l-ulemâu*,¹⁸⁷ *ihtelefû*”¹⁸⁸ vb. tabirlerle ifade edilirken, büyük bir kısmı bu ihtilaf tabirlerinden her hangi biri kullanılmadan direkt ihtilaf eden imamlar ve görüşleri zikredilerek verilmektedir.

“*İhtelefe*” tabirinden, o meselede zikrettiği âlimlerin ismine göre bazen genel ihtilaf, bazen dört mezheb imamı arasındaki ihtilaf, bazen de mezheb içi ihtilaf kastedilmiştir. Konuyu şu örneklerle ortaya koyabiliriz:

---

¹⁸³ BDK, vr. 61a.

¹⁸⁴ BDK, vr. 4b.

¹⁸⁵ BDK, vr. 31a.

¹⁸⁶ BDK, vr. 12a.

¹⁸⁷ BDK, vr. 122a.

¹⁸⁸ BDK, vr. 4a.

Örnek 1:

İmam Mâlik'in ashâbı, köpeğin satışının caizliği konusunda ihtilaf ettiler (*ihtelefe ashâbü Mâlik*). Kimisi mutlak olarak caiz gördü; kimisi mekruh kabul etti; kimisi de sadece av köpeğinin satışını caiz gördüler.¹⁸⁹

Görüldüğü gibi burada mezheb içi ihtilaf kastedilmiştir

Örnek 2:

Sarhoşun boşamasında ihtilaf ettiler (*ihtelefû*). Ebû Hanîfe ve İmam Mâlik'e göre sarhoşun boşaması geçerli olur, İmam Şafî' den gelen iki rivayetten en sahihine ve İmam Ahmed'den gelen iki rivayetten en zâhir olanına göre geçerli olur. Tahâvî, Kerhî, Mûzenî ve Ebû Sevr'e göre ise geçerli olmaz.¹⁹⁰

Örnekte de görüldüğü gibi "*ihtelefû*" tabirinden genel ihtilaf kastedilmiştir

Hernekadar rakamsal olarak 431 yerde ittifak ve icmâ, 303 yerde de ihtilaf tabiri kullanılıyorsa da eserde ihtilaflı meseleler çoğunluğu oluşturmaktadır. Çünkü ittifak edilen her konuda bile mutlaka farklı bir görüşe yer verilmiştir. İhtilaf tabirinin geçtiği yerlerin az olması, ihtilaflı meselelerin büyük çoğunluğunda herhangi bir ihtilaf tabiri kullanılmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple eserde ihtilaflı konuların çoğunluğu oluşturduğunu söylemek daha doğru olacaktır.

III. İLM-İ HİLÂF AÇISINDAN DURUMU

A. İlm-i Hilâfın Tarifi, Konusu ve Faydası

1. Tarifi

Kelime olarak hilâf; herkesin, görüş ve davranışlarında diğer insanların gittiği yoldan başka bir yola gitmesi anlamına gelir. İnsanlar arasındaki görüş farklılıkları, onları tartışmaya sevkettiği için tartışma ve mücâdeleye de istiâre yoluyla bu isim verilmiştir.¹⁹¹

Hilâf ilmi hakkında yapılan değişik tarifleri şöyle sıralamak mümkündür:

¹⁸⁹ BDK, vr. 122a.

¹⁹⁰ BDK, vr. 77b.

¹⁹¹ er-Râgıb el-İsfehânî, Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986, s. 222.-.223.

(1) Gerçeği ortaya çıkarmak veya bâtilı yok etmek için iki hasım arasında cereyan eden bir tartışmadır.¹⁹² Bunun yanı sıra delile dayanmayan aykırı görüşe “hilâf”, delile dayanana ise “ihtilaf” diyenler de vardır.¹⁹³

(2) İcmâlî ve tafsîlî delillerden kaynaklanan ve her biri Ebû Hanîfe ve onun öğrencileri Ebû Yûsuf, Muhammed ve Zûfer ile Şafiî, Mâlik ve Ahmed b. Hanbel tarafından desteklenen muhtelif çıkarımların yönlerinden bahseden bir ilimdir.¹⁹⁴

(3) Ebû Hanîfe, Şafiî ve benzerleri gibi fer’î / amelî mezhep sahipleri arasında meydana gelen cedeldir.¹⁹⁵

(4) Şer’î delillerin nasıl ortaya konacağını; şüphelerin ve ihtilafî delillerdeki kusurların kesin delillerle nasıl yok edileceğini öğreten bir ilimdir. Mantığın bir bölümü olan cedeldir. Ancak dinî konulara has kılınmıştır.¹⁹⁶

(5) İmkân dâhilinde, konulmuş herhangi bir şeyi muhâfaza etmeğe veya yok etmeğe muktedir kılan bir ilimdir. Bu yüzden cedelci ya cevaplayandır, konulmuş bir şeyi korumağa çalışır ya da soru sorandır, konulmuş bir şeyi yıkmağa çalışır, denmiştir.¹⁹⁷

(6) Çıkarılan bir şer’î hükmü, muhaliflerin çürütmesinden korumak için şer’î delillerin hallerinden bahseden bir ilimdir.¹⁹⁸

(7) Fakîhler arasında ihtilafî olan meseleleri belli imamlara göre koruma veya deliller getirme suretiyle farklı görüşlerin çürütülmesini sağlamaya yarayan bir ilimdir.¹⁹⁹

---

¹⁹² Seyyid Şerîf, Alî b. Muhammed el-Cürçani, *et-Târifât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, ts., s. 106.

¹⁹³ et-Tehânevî, Muhammed Alî b. Alî, *Keşşâfu İstîlâhâtı'l-Fünûn*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996, I, 441.

¹⁹⁴ Taşköprüzâde, Ahmet b. Mustafâ, *Miftahu's-Seâde*, Mektebetü Lübnân, 1. Baskı, Beyrut 1998, s. 402; Siddık Hasan Hân el-Kannûcî, *Ebcedü'l-Ulûm*, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, II, 233.

¹⁹⁵ Taşköprüzâde, *a.g.e.*, s. 403.

¹⁹⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 721; Siddık Hasan Han el - Kannûcî , *a.g.e.*, II, 231; İbn Bedrân, Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dûmî, *el-Medhal ila Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Daru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, yy. ts., s. 231.

¹⁹⁷ Taqiyyü'l-Hakîm, Muhammed, *el-Usûlu'l-Âmme li'l-Fikhi'l-Mukâren*, Dârü'l-Endelüs, yy. ts., s.13.

¹⁹⁸ İzmirli, İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, Hukuk Kitapçısı, İstanbul 1330, s. 3; Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmîye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, s. 28.

¹⁹⁹ Yavuz, Yunus Vehbi, *Mukayeseli İslam Hukuku Ders Notları*, U.Ü. İlahiyat Fak, Bursa 2003-2004, s. 7.

Bize göre tariflerde meydana gelen bu farklılığın sebebi; bu ilmin tarifini, kimileri konusunda, kimileri fayda ve kimilerinin de metod açısından yapmaya çalışmasıdır.

Bütün bunları göz önüne alarak bu ilmi şöyle tarif edebiliriz:

İlm-i hilâf, müctehidler arasındaki ihtilâflı noktaları ele alan ve belli müctehidler görüşleri taraftarları tarafından desteklenip, muhalif görüşlerin ve delillerin doğru olabilecekleri düşünülmezsizin yürütülmesi gayesini güden ve kendisine has metodlar kullanan bir ilim olup fikhın bir branşını teşkil etmektedir.

2. Konusu

İslâm hukuk ekolleri arasında mukayese yapma,²⁰⁰ ilm-i hilâfin en temel konusunu teşkil etmektedir. Diğer bir ifade ile değerlendirme, aralarında mukayese yapma ve birini diğerine tercih etme açılarından müctehidler hukukî konulardaki görüşleri bu ilmin içerisine girmektedir. Şu halde taklitcinin görüşleri bu ilmin konusunun içerisine girmemektedir. Çünkü onların görüşlerinin bir orijinalitesi yoktur.²⁰¹

3. Faydası

Alimlerin ilm-i hilâf'ın fert ve toplum için çeşitli yönlerden zararlı olabileceğini belirtmelerine karşılık daha mutedil düşünen müellifler bu ilmin şu faydalarını zikretmişlerdir:

(1) İmamların kaynaklarını ve delillerini bilmeyi sağlar.²⁰²

(2) Bu ilmi mütalaâ eden kimseler, delil getirmek istemiş oldukları şeye, delil getirme alıştırmaları yapmış olurlar.²⁰³

(3) Farklı görüşler arasında yapılacak mukâyeseler o görüşlerin güzelliklerini ve kusurlarını ortaya koyacaktır.²⁰⁴

---

²⁰⁰ en-Nâhî, Selahaddin Abdüllatif, *en-Nazariyyetü'l-Âmme fi'l-Kânuni'l-Mevâzin ve İlmi'l-Hilâf*, Matbaat- i Es'ad, Bağdad 1968, s. 14, 81

²⁰¹ Takıyyü'l-Hakim, *a.g.e.*, s.15.

²⁰² İbn Haldun, *Mukaddime*, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1983, II, 1071; İzmirli, *a.g.e.*, s. 20.

²⁰³ İzmirli, *a.g.e.*, s. 20.

(4) En kolay ve en sağlam yoldan İslâm Hukukunun gerçeklerine ulaşma teşebbüsüdür. Zira bu konulmuş bir esas üzerinden farklı bakış açılarını sunmak ve değerlendirmekle inkişâf eder.²⁰⁵

(5) Hukuk ve hukuk usulü araştırmalarının gelişmesi üzerinde çalışma yapmak ve en geniş sınırlar içinde fikrî farklılıkların gerçekleşmesini sağlayıp bu farklılıkların sonuçlarından yararlanmak.²⁰⁶

(6) Araştırmacılar arasında esnek ruhun yaygınlaştırılması ve farklı aşırı duygusallıklardan kaynaklanan düşmanlıklara son verme ve bunları ilmî araştırma sahalarından uzak tutma çabalarını doğurmak.²⁰⁷

(7) İslâm Hukukunda fert, toplum, devlet ve milletler arası ilişkileri ele alan sayısız hukuk kurallarından oluşan büyük bir servet mevcuttur. Yalnız bir fıkıh mezhebine kendini adayın kimse, bu servetin zenginliklerinden haberdar olamaz.²⁰⁸

(8) Mukayeseli çalışmalar, bizim bütün meselelerde bir fakîhin ya da bir mezhebin haklı olamayacağını anlamamıza yardımcı olur.²⁰⁹

(9) Bu çalışmalar bize, insanların karşılaştıkları hayatın günlük problemlerine ve sayısız değişik durumlarına uygun olacak şekilde insan aklının kanun yapma yolundaki çabalarını ve insanın fikrî gelişiminin doğru, güvenilir bir tablosunu çizecektir.²¹⁰

İlm-i hilâfla ilgili burada zikredilen olumlu tesbitlere karşılık bazı alimler, bu ilmin mezhep çatışmalarına sebep olduğunu, öğrencilerin hilâfiyatla ilgilenerek fıkıhtan yüz çevirdiklerini, hilâf ilmi ile uğraşanların sadece şöhret ve makam elde etme amacıyla bu işi yaptıklarını, objektif kriterlerle görüşlerden birini diğerine tercih etme gibi bir çerçeveye oturmadığını, aksine yapılan çalışmalarda, mezhebi üstün kılma hedefi güdüldüğünü, mezhebi mutlaka haklı gösterme amacıyla bazen zayıf delillerin

---

²⁰⁴ en-Nâhî, *a.g.e.*, s. 14.

²⁰⁵ en-Nâhî, *a.g.e.*, a.y.

²⁰⁶ en-Nâhî, *a.g.e.*, s. 14.

²⁰⁷ en-Nâhî, *a.g.e.*, a.y.

²⁰⁸ Yasin Ahmed İbrahim Deradike, eş-Şâşî'nin *Hilyetu'l-Ulemâ fi M'arifeti Mezâhibi'l-Fukaha* adlı Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kaffal Şâşî'nin eserine yazdığı önsöz, Müessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980, I, 10.

²⁰⁹ eş-Şâşî, *a.g.e.*, a.y.

²¹⁰ eş-Şâşî, *a.g.e.*, a.y.

güçlü gösterilmeye, karşı tarafın güçlü olan delilinin zayıf gösterilmeye çalışıldığını,²¹¹ amacının sadece hasmı susturmak ve onun görüşünü çürütmek olduğunu²¹² belirterek çeşitli zararlarının olabileceğini zikretmişlerdir.

B. İlm-i Hilâfın Metodu

İlm-i hilâf doğuşundan itibaren belli bir metod içinde kalmamış, sadece mezhepler arası farklı görüşleri sunmakla yetinmemiş; her mezhebin dayandığı şer'î ve akîlî dayanaklara bakma, bir görüşü diğer bir görüşe karşı destekleme ya da birçok görüş varsa bunlardan birini seçme metodunu uygulamıştır.²¹³ Diğer yandan verilen farklı görüşler de değişik sınırlamalara tâbî tutulmuştur. Kimileri dört mezheb imamının, kimileri sadece Ebû Hanîfe ile Şâfiî'nin, kimileri de daha çok sayıda müctehidin ihtilaflarını bir araya getirmeye çalışmıştır. Kimileri prensiplerden hareketle ihtilafları ortaya koymaya çalışırken, kimileri fıkıh kitapları tertibinde olacak şekilde sadece farklı görüşleri ortaya koymağa çalışmıştır.²¹⁴

Ayrıca “nüket” adı verilen beş, on, yirmi, otuz, kırk ya da elli ihtilaflı meseleyi ele alan hilâf eserleri de yazılmıştır. Bu kitapların amacı bu konuların nasıl incelendiğini göstermektir.²¹⁵ İlm-i hilâfta takip edilen usulü aşağıdaki iki başlıkta toplamak mümkündür.

1. Yalnız İhtilaf Edilen Konuların Ele Alınması

Asıl hilâfiyâta dair eserler bu tür eserler olup bu eserlerde de şu iki metod kullanılmıştır:

a. Mezhepler Arasındaki Ana İhtilafları Ele Alan Eserler:

Bunlar mezhepler arasındaki ihtilafların küçük ayrıntılara dayanan farklılıklar olmadığını, aksine bu ihtilafların temel esaslarda bulunduğunu ortaya koymaya çalışmışlardır. Şöyle bir usul takip etmişlerdir:

²¹¹ Özen, Şükrü, “Hilâf”, *DİA*, İstanbul 1988, XVII, 534-535.

²¹² Taşköprüzade, *a.g.e.*, s. 402; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 233; İzmirli, *a.g.e.*, s. 3.

²¹³ en-Nâhî, *a.g.e.*, s. 83-84; Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 244-245.

²¹⁴ İzmirli, *a.g.e.*, s. 5-9; en-Nâhî, *a.g.e.*, s. 88.

²¹⁵ Taşköprüzade, *a.g.e.*, s. 403; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 232.

(1) Önce temel prensip zikrediliyor, ardından bu prensibi hangi tarafın benimseyip hangi tarafın benimsemediği belirtiliyor.

(2) Sonra, “Şu meseleler buna dayanmaktadır” ya da “Bu prensipten şu meseleler çıkar” deniliyor.

(3) Sonra da “minhâ / bunlardandır” kelimesi ile bu prensibe dayalı görüş ayrılığının neticeleri olan meseleler zikrediliyor. Bu şekilde farklı meseleler bir prensibe dayandırılmış oluyor. Debûsî'nin *Te'sisü'n-Nazar*'ı ve Zencânî'nin *Tahrîcü'l- Furû' ale'l Usûl*'u bu kısma örnek verilebilir.²¹⁶

b. Fıkıh Kitapları Tertibinde ve Fürû'daki İhtilafları Ele Alan Eserler

“İlm-i hilâf kitaplarının çoğunluğunu meydana getiren bu eserler şu usulü benimsemişlerdir:

(1) “Mes'ele” başlığı altında ihtilaflı konu verilip taraflar zikrediliyor.

(2) Önce müellifin mensup olduğu mezhebin delilleri zikrediliyor. Sonra karşı görüşün delilleri veriliyor ve bu deliller cevaplandırılıyor.

(3) Konularla ilgili âyet ve hadis delilleri, bilhassa Şâfiî ve Hanefî eserlerde geniş yer tutmaktadır. Buna karşılık tartışma, fıkıh kuralları ve kavramları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

(4) Belli mezhebi savunmak için yazılan eserlerde müellifin kendi mezhebi belli olduğu için ayrıca tercih yapılmıyor. Ama böyle bir durum olmadığında, mesela İbnü'l Mutahhar el-Hıllî'nin eserinde, her meselenin sonunda mutlaka tercih edilen görüş belirtiliyor.

(5) Belli müctehidler ya da mezheplerin ihtilafları esası oluşturmakla birlikte zaman zaman diğer âlimlerin görüşlerine de yer veriliyor. Örneğin Ebu Hanîfe - Şâfiî ihtilafını ele alan bir eser; yeri gelince Mâlik, Ahmet b. Hanbel veya başka müctehidlerin görüşlerini de aktarıyor.

---

²¹⁶ Özen, Şükrü, *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebu Zeyd ed-Debusi'nin Tesisünnazar Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, MÜ SBE), İstanbul 1988, s. 7.

(6) Bu eserlerden bazıları da delil vermeden yalnızca ihtilafları aktarmakla yetinmektedir.

(7) Hilâf kitaplarının büyük çoğunluğu esas alınan âlimlerin görüşlerini bir arada verirken, bir kısmı da bu âlimlerin ikisinin veya üçünün görüşlerini bir fıkıh bölümü (namaz, oruç gibi) boyunca devam ettiriyor, sonra diğer bir kaç âlimi aynı şekilde baştan alıp bölüm sonuna erdiriyor. Bu iş tamamlanınca yine aynı silsile ile diğer bölümde ihtilaflar sunuluyor.

2. İttifak ve İhtilaf Edilen Konuların Birlikte Ele Alınması

Bunlar önce ittifak edilen meseleyi veriyor, sonra da ihtilaf edilen meseleye geçiyorlar. Kimileri farklı görüşleri verdikten sonra delillerini de birlikte verirken, kimileri yalnızca ihtilafı ve taraflarını zikretmekle yetiniyor. İbn Rüşd'ün *Bidâyetü'l-Müctehid*'i birincisine, Safedî'nin *Rahmetü'l-Ümme*'si ile Şarânî'nin *el-Mizânü'l-Kübrâ*'sı ve İbn Hübeyre'nin *el-İşrâf alâ Mezâhibi'l-Eşrâf*'i ikincisine örnektir. Bu bölüme girebilecek eserlerden İbn Hazm'ın *el-Muhallâ*'sı ise bir sıra takip etmeden ve görüş sınırlaması getirmeden bütün ittifaklı ve ihtilafı konuları toplayıp onların delillerini vererek tenkidini yapmaya çalışan oldukça mühim bir eserdir.²¹⁷

C. İlm-i Hilâfın Tenkidi

Buraya kadar tanımı, konusu, faydası ve ve metodu üzerinde durulan “ilm-i hilâf”, bütün bu olumlu yönlerinin yanında çeşitli açılardan eleştiri konusu da olmuştur. Bir yandan bazı âlimler çok faydalı olduğu halde artık bu ilimle uğraşılmadığından yakınırırlarken,²¹⁸ diğer yandan bir kısım âlimler zararlı ve bu ilimle uğraşmanın zaman kaybı olduğunu söylemişlerdir.²¹⁹ Yukarıda faydaları sıralanırken aynı zamanda bu ilmin gerekliliğini savunanların delillerine de yer verilmiştir. Burada ise zararlı olduğunu söyleyenlerin gerekçelerine yer verilecektir.

Menfî görüşü savunanların başında gelen Gazzâlî (ö. 505 /1111) meşhûr eseri *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*'de “Övülen İlimlerin Övülen Miktarının Beyanı” başlığı altında bilgilere yer vermektedir:

²¹⁷ Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s. 9-11.

²¹⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s. 721; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 232; İzmirli, *a.g.e.*, s. 20-21.

²¹⁹ Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, *İhyâu Ulûmi'd-Dîn*, yy. ts, II, 41.

“Şu son asırlarda icâdedilen ve sahasında Selef Devrinde benzeri görülmeyen incelemeler, eserler ve münakaşalar ortaya koyan hilâfiyâta gelince; onun etrafında dolaşayım deme. Öldürücü zehirden kaçınır gibi ondan kaçın. Zira o, müzmin bir hastalıktır. Fakîhlerin hepsini, birbirleriyle boy ölçüşme ve birbirine üstün gelme arzusuna sevkeden odur. Belki bu söz, söyleyenden işitilince, ‘insanlar bilmediklerinin düşmanıdır’ denebilir. Sakın böyle sanma. İşi bilen, tecrübe sahibi birine rasladın. Bir zaman ömrünü bu yolda zayi eden, öncekilere göre daha çok eser verip, araştırma yapıp tartışma ve açıklamada bulunup da sonra Allah’ın kendisine doğru yolu ilhâm ettiği, bu ilmin aybını gösterdiği ve bu sayede bu ilimden uzaklaşarak kendi nefsiyle uğraşmış olan birinden yapılan bu nasîhati kabul et.”²²⁰

Yine Gazzâlî sözlerine şöyle devam etmektedir: “Fetva, şeriatın direğidir. Onun illetleri ise ancak ilm-i hilâf ile bilinebilir, sözüne aldanma, zira mezhebin illetleri mezhebde zikredilmiştir. Bunun üzerine yapılacak ilave, öncekilerin ve sahâbenin tanımadığı mücadelelerden ibaret olacaktır. Oysa onlar diğerlerine göre fetvaların illetlerini en iyi bilen kimselerdir. Hem bu şeyler mezheb bilgisi konusunda faydasız olmaları yanında, fıkıh zevkini bozan zararlı şeylerdir. Müftî olan kişinin sezgisi de şâhitlik eder ki, fıkıh zevki sağlıklı olduğu zaman çoğu işlerde cedel şartlarına ayak uydurması mümkün olmaz. Tabîatı, cedel âletlerine alışkanlık kazanan kimsenin zihni cedelin icâplarına boyun eğer, fıkıh zevkine boyun eğmekten korkar.”²²¹

“Bu ilimle uğraşan kimse, yalnızca şöhret ve makam elde etmek için uğraşır ve mezhebin illetlerini araştırdığını söyleyerek avunur. Ömrü böyle gelip geçer ama himmeti mezheb ilmine çevrilmez. Cin şeytanlarından emniyette ol, insan şeytanlarından korun. Zira bunlar saptırma ve yoldan çıkarma hususunda cin şeytanlarını yorulmaktan kurtardılar.”²²²

Öte yandan Gazzâlî, eserinin bir başka yerinde, tıp ilmi gibi farz-ı kifâye bir ilimle uğraşılmayıp ta hilâf ve cedel ile uğraşılmasından yakınır.²²³

---

²²⁰ Gazzali, *a.g.e.*, II, 41.

²²¹ Gazzali, *a.g.e.*, a.y.

²²² Gazzali, *a.g.e.*, a.y.

²²³ Gazzali, *a.g.e.*, II, 21.

İlm-i hilâf ile uğraşanların birbirlerine ‘muhalif’, ‘hasım’ gibi kelimeler kullanmaları da bir başka eksikliği ifade eder. Öte yandan delil getireceğiz diye zayıf delilleri güçlü, karşı tarafın gerçekte güçlü olan delillerini de zayıf göstermeye çalışıyorlar.²²⁴

D. İlm-i Hilâfın İlişkili Olduğu İlimler

1. Fıkıh

Fıkıhın değişik tarifleri yapılmıştır. En yaygın tanımı şudur: Ahkâm-ı Şer’iyye-i Ameliyye’yi tafsilatlı bir şekilde delillerine dayalı olarak bilmektir.²²⁵

Fıkıhı, İslâm Hukuku ile ilgili çalışmaların genel adı olarak ele alırsak; ‘ilm-i hilâf bu ilmin belli konularının (ihtilafların) belli bir metot ve üslup içerisinde ele alındığı branşı temsil edecektir. Fıkıhın konusunu, şer’î hükümlerin ya da pratik vazifelerin, delillerden çıkarılmasının teşkil ettiği ilmin adı olarak ele alırsak, ‘ilm-i hilâf, müctehitlerin görüşlerini mukayese ve değerlendirme açısından ele almakla, burada fıkıhtan ayrılacaktır. Fark, metot farkıdır. Fakîh diğer görüşleri arzetmek ve onları tartışmak zorunda değildir. O, yalnızca kendilerinden hüküm çıkarılan özel delilleri arzetmekle yetinir. Hilâfçı ise muhtelif görüş ve delilleri sunmak ve onlar hakkında görüş bildirmek zorundadır. Şu halde her ne kadar konuların tabiatı açısından birbirlerine benzeseler de aralarındaki fark, köklü bir farktır.²²⁶

Gazzâlî, ilm-i hilâfı fıkıhtan sayarken,²²⁷ Teftazânî (ö.792/1390) onu daha müstakil bir disiplin olarak görmektedir. Nitekim o, görüşünü şöyle dile getirir: “İlm-i hilâfın fıkıha ve diğer ilimlere nispeti eşittir. Zira cedelci ya cevap verendir, vazolunan bir şeyi korur; ya da itiraz edendir, vazolunan bir şeyi yıkar. Ancak fakîhler bu sahada fıkıh meselesini çokça kaydedip fıkıhın inceliklerini (nüktelerini) onlar üzerinde kurmuşlardır. Zamanla bu ilmin fıkıha ait bir branş olduğu sanıldı.”²²⁸ Teftazânî’den

²²⁴ İbn Bedrân, *a.g.e.*, s., 233.

²²⁵ Keskiöğlü, Osman, *Fıkıh Tarihi Ve İslam Hukuku*, DİB. Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2003, s. 16.

²²⁶ Takıyyü’l-hakîm, *a.g.e.*, s. 15.

²²⁷ Gazzali, *el-Mustasfa min ‘İlmi’l-Usul*, Daru İhyâü’t- Tûrasi’l-Arabi, Beyrut, ts., I, 5.

²²⁸ Teftazani, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Et-Telviḥ*, Bosnevi el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1304. I, 38; et-Tehanevi; *a.g.e.*, I, 29.

yaklaşık üç asır önce yaşayan Gazzâlî, bu ilmin doğuş zamanına daha yakın ve bu sahada birden çok eser veren bir fıkıh otoritesidir.²²⁹

2. Usûl-i Fıkıh

Müctehidin şer’î-amelî hükümleri tafsîlî delillerden çıkarmasına yarayan kurallar bütününe usûl-i fıkıh denir.²³⁰ Başlangıçta İslâm hukuk teorisinin veya usûl-i fıkıhın çeşitli alanlarla ilgili gelişen bir düşünce sistemini içerdiği belirtilmelidir. Başka bir ifadeyle usûl-i fıkıh, sadece hukukla değil, aynı zamanda mantık, dil, metodoloji, örf, epistemoloji ve teoloji ile de ilgilenmektedir.²³¹

Usûl-i fıkıhın bir şubesi sayılan²³² ilm-i hilâf, tıpkı usûl-i fıkıh gibi hükümlerin delillerinden ve bu delillerin delâlet tarzlarından söz eder. Ancak usûl-i fıkıh bunlardan küllî olarak söz ederken ilm-i hilâf ayrıntılı ve meseleyle bağlantısı açısından söz eder. Usûl-i fıkıh buradaki meselelerden herhangi birine misal için de olsa el atmaz. Aksine burada Kitap, Sünnet ve İcmâ’ın aslına, bunların sıhhat ve sübût şartlarına, sonra da sîgaları, lafızlarının mefhûmları yahut da lafızlarından akılla anlaşılabilir hususları bu delillerin küllî delâlet şekilleri açısından ele alır; ama özel herhangi bir meseleyi ele almaz.²³³

Özetle söyleyecek olursak; usûl-i fıkıh, fıkıh meselelerine ulaştırıcı kaidelerden, bu kaideleri ortaya koyma (tahkîk) açısından; ilm-i hilâf ise muhatabı susturma açısından sözedir.²³⁴

Müctehid hüküm çıkarmaya yarayan kaideleri (yani usûl-i fıkıhı) bilmeye nasıl muhtaçsa, hilâfçı da aynen öyle muhtaçtır. Ancak müctehid bunlara hüküm çıkarmak için ihtiyaç duyar. Hilâfiyatçı ise elde edilen bu meseleleri muhalifin deliller göstererek yıkmasından muhafaza etmek için ihtiyaç duyar.²³⁵

---

²²⁹ Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s. 13.

²³⁰ Şaban, Zekiyyüddîn, *İslam Hukuk İlminin Esasları*, terc. İbrahim Kâfi Dönmez, DV. Yayınları, Ankara 2001, s. 28.

²³¹ Bakar, Mohd Daud, “Bağlam Teorisi Ve İslâm Hukuku Teorisinde İhtilâf Problemi”, (terc. Köktaş, Yavuz), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, Haziran 2004, sy. 3, s. 77.

²³² Taşkoprüzade, *a.g.e.*, II, 403; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 234; İzmirli, *a.g.e.*, s. 3-12.

²³³ Gazzâlî, *a.g.e.*, I. 5.

²³⁴ Özen, Şükrü, *a.g.e.*, s.14.

²³⁵ İbn Haldun, *a.g.e.*, II, 1070; Kâtip Çelebi, I, 721; Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 232; İzmirli, *a.g.e.*, s. 3.

Usûl-i fıkıh kazanır, ilm-i hilâf saklar. Usûl-i fıkıh kâsib (kazanç elde eden), ilm-i hilâf ise iktisat yapandır.²³⁶

3. Cedel

İlm-i hilâfın binasını teşkil eden cedel ilmi,²³⁷ fıkıh mezhepleri veya diğer mezhepler arasında cereyan eden tartışmanın adâbını bildiren bir ilimdir.²³⁸ Karşı tarafın görüşünü çürütme ve onu susturma melekesi kazandırır.²³⁹

Cedel ilmine ihtiyaç vardır. Çünkü red ve kabulde tartışma kapısı açıktır. Tartışma meydanında tartışmacıların her biri serbesttir, diledikleri gibi delil getirebilirler. Oysa tartışmaların bir kısmı doğru, bir kısmı yanlıştır. Bu yüzden tartışmadaki red ve kabulde tartışmacıların sınırdan durması ve sınırı aşmaması için sınırı tayinden; delil isteyenle cevaplayanın hallerinden, ne zaman delil istemenin caiz olacağından ve ne zaman yenik düşmüş olacağından, itiraz, muaraza ve sükut mahallerinden bahseden bir ilim son derece gereklidir. İşte bu ilim de cedeldir.²⁴⁰

Cedel ilmi madde, hilâf ilmi ise onun sureti yerindedir.²⁴¹ İlm-i hilâfın prensipleri cedel ilminden alınmıştır.²⁴² Her iki ilim de usûl-i fıkıhın fûrûu olarak gösterilmiştir.²⁴³

Bu iki ilim birbirine o kadar bağlıdır ki, çoğunlukla ikisi birlikte tedvin edilmektedir.²⁴⁴

Ayrıca birbirleriyle irtibatları bulunmakla birlikte birbirinden müstakil ilimler olduğu söylenen bu iki ilim hakkında kimi kaynaklarda yapılan tarifler aynı oldukları izlenimini vermektedir. Bir kaynakta cedel ilminin gayesi “hasmın görüşünü çürütme ve onu susturma melekesi kazandırma” olarak gösterilirken,²⁴⁵ bir başka kaynakta aynı

---

²³⁶ İzmirli, *a.g.e.*, a.y.

²³⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 579.

²³⁸ İbn Haldun, *a.g.e.*, II, 1071; İzmirli, *a.g.e.*, s, 10.

²³⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, s, 580.

²⁴⁰ İbn Haldun, II, 1071; İzmirli, *a.g.e.*, s. 10.

²⁴¹ Taşköprüzade, *a.g.e.*, II, 403; Sıddık Hasan Han, II, 233.

²⁴² Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 233.

²⁴³ Sıddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 234; Taşköprüzade, *a.g.e.*, s, 403.

²⁴⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 69.

²⁴⁵ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 580.

gaye ilm-i hilâf için gösterilmektedir²⁴⁶. Bir yandan cedel ilmi hakkında “mantık konularının bölümlerinden biridir; ancak dini konulara has kılınmıştır”²⁴⁷ denilirken, öbür yandan hilâf hakkında “mantığın bölümlerinden biri olan cedeldir; fakat dini konulara has kılınmıştır”²⁴⁸ denmektedir.

E. İlm-i Hilâf Açısından Mu‘înü’l-Ümme’nin Değerlendirilmesi

- Üzerinde çalıştığım *Mu‘înü’l-Ümme* adlı eser de hilâf ilminin örneklerinden biridir.

- Kısaca bu çalışma; belli bir sıra gözetmeden, görüş sıralamasına gitmeden ve delillere yer vermeden daha çok ihtilafı konuları ele almakla birlikte ittifak ve ihtilaf edilen konuları birlikte ele alan, ittifak ve ihtilaf eden tarafları zikretmekle yetinen, fıkıh kitapları tertibinde, *Kitabu’t-Tahâret*’ten başlayıp *Kitabu’l-Vasiyyet*’e kadar devam eden bir eserdir.

- Söz konusu kitapta ağırlıklı olarak dört mezhebin, zaman zaman da diğer müctehidlerin, sahâbe ve tabiîn görüşleri bir araya getirilmeğe çalışılmıştır.

- Mezhepler arasında değil de zaman zaman mezheb içinde veya bir âlimin farklı görüşleri arasında tercihte bulunulmuştur. Nitekim bir örnek şöyledir:

Abdestin başında besmele çekmek sünnettir. Müstehap olduğu da söylendi. Üç imamın ittifakı ile vacip değildir. İmam Ahmed’den gelen iki rivayetten en sahih olanına göre vaciptir. İmam Davud’dan hikâye edildiğine göre ister unutulmuş ister kasten terk edilsin besmelesiz abdest caiz değildir. İshak’a göre unutulmuş terk edilirse caiz, kasten terk edilirse caiz değildir.²⁴⁹

- Eserdeki ittifak ve ihtilaf, daha çok mezhepler arası ittifak ve ihtilaf kastedildiği anlaşılmaktadır. Eserin tanıtıldığı ileriki bölümde bu konular ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Burada söz konusu eserin ilm-i hilâf ile olan ilişkisi birkaç örnek üzerinde durularak gösterilecektir.

²⁴⁶ Siddık Hasan Han, *a.g.e.*, II, 233.

²⁴⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 579.

²⁴⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, I, 721.

²⁴⁹ BDK, vr. 2b.

Örnrek 1:

Sarhoşluğun sınırında ihtilaf ettiler; Ebû Hanîfe'ye göre yeri gökten veya kadını erkekten ayıramayandır. İmam Mâlik'e göre güzel ile çirkini birbirinden ayıramayandır. İmam Şafî ve Ahmed'e göre ise sözü adet olanın dışında karıştırandır.²⁵⁰

Örnrek 2:

Devlet başkanı (imam) bir adama tazîr cezası uygulasa ve adam bu cezadan dolayı ölse Ebû Hanîfe, İmam Mâlik ve Ahmed'e göre Devlet başkanı bundan sorumlu tutulmaz, İmam Şafî'ye göre ise sorumludur.

Baba veya hoca terbiye etmek amacıyla çocuğu dövsele ve bu yüzden çocuk ölse, İmam Mâlik ve Ahmed'e göre baba ve hoca sorumlu olmaz. Ebû Hanîfe ve İmam Şafî'ye göre ise sorumlu olurlar.²⁵¹

Örnrek 3:

Talakı akleden çocuğun talakında ihtilaf ettiler. Ebû Hanife, İmam Mâlik ve İmam Şafî'ye göre bu çocuğun talakı geçerli değildir. İmam Ahmed'den gelen iki rivayetten en zahir olanına göre geçerli olur.²⁵²

Örnrek 4:

Cihadın farzı kifâye olduğuna ve müslümanların bazısının cihada çıkması ile diğer bazısından cihad sorumluluğunun düşeceği konusunda imamlar ittifak ettiler. Said b. Müseyyeb'e göre ise cihad farz-ı ayındır.²⁵³

Örneklere görüldüğü gibi herhangi bir sıralama gözetilmeksizin daha çok dört mezheb imamı arasındaki ihtilaflar verilmiştir. Bir örnekte dört mezheb imamının dışında Said b. Müseyyeb'in görüşüne de yer verilmiştir. Bir örnekte de "İmam Ahmed'den gelen iki rivayetten en zahir olanına göre geçerli olur" denilerek bir imamın farklı iki görüşü arasında tercihte bulunulmuştur.

---

²⁵⁰ BDK, vr. 103b.

²⁵¹ BDK, vr. 104a.

²⁵² BDK, vr. 77b.

²⁵³ BDK, vr. 106a.

İKİNCİ BÖLÜM
MU'ÎNÜ'L-ÜMME'NİN KAYNAKLARI

I. ESERDE KULLANILAN KAYNAKLAR

A. Fıkıh Kaynakları

1. Hanefî Fıkıh Kaynakları

(1) *Kitâbu'l-Harâc* / Ebû Yusuf (ö. 182-798)

İmam Ebû Yusuf'un ismi ellibeş yerde geçtiği halde²⁵⁴ eseri *Kitâbu'l-Harâc* ile beraber sadece bir yerde geçmektedir.²⁵⁵

İsmi Yakup, babası İbrahim b. Habîb el-Ensârî'dir. Küfe'de doğup büyümüş, orada okumuştur. Hicrî 113 senesinde doğmuş, 182'de vefat etmiştir.

Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin dersine gelmeden önce İbn-i Ebî Leylâ'nın dersine giderdi. Sonra İbn-i Ebî Leylâ'yı bırakıp Ebû Hanîfe'nin dersine başladı.²⁵⁶ Ebû Yusuf, hadisçilerin dersine katılmış ve onlardan belki de Ebû Hanîfe'nin bilmediği bazı hadisleri almıştır. Daha sonra kâdılık görevinde bulunarak insanların çeşitli hallerini öğrendi.²⁵⁷ İbn-i Cerîr et-Taberî diyor ki: “Kâdı Ebû Yusuf b. İbrahim, fakîh ve âlim idi. Hadis bilirdi. Hadisleri ezbere bilmekle tanınmıştı. Muhaddislerin dersine gelir, bir derste elli, atmış hadis ezberler, sonra dersten kalkınca bunları yazdırırdı. Kendisi çok hadis bilirdi.”

Üç halife zamanında kâdılık yaptı: Mehdi, Hadi ve Harun er-Reşîd zamanlarında kâdı idi. Ebû Yusuf, re'yelerini hadisle takviye eden re'y fukahasının birincisi olmuştur. Böylelikle ehl-i re'y yoluyla ehl-i hadis yolu arasında bir yol izlemiştir.²⁵⁸

Kitâbu'l-Harâc'ı siyaset, idâre, maliye ve devletler hukuku konularında Halife Harun er-Reşîd için yazdı.²⁵⁹ Kitapta devletin malî işlerini, gelir kaynaklarını etraflı bir şekilde anlatmaktadır. Bu hususlarda Kur'ân'a, Hz. Peygamber'den rivayet olunanlara

²⁵⁴ BDK, vr.1b4b, 6b8a, 11a, 12a, 18b, 20a, 21a, 23b, 29a, 34a, 34b, 36a, 37b, 45b, 50a, 50b, 51a, 58b, 60b, 5b, 69a, 69b, 70b, 71a, 72a, 84b, 98a, 108a, 110a, 111b, 119a, 120a, 121b, 124a, 127a, 128a, 135b, 137a, 139b, 141b, 142a, 145a, 146b, 147a, 148b, 153b, 155b, 157a, 169b, 171b, 174a.

²⁵⁵ BDK, vr. 110b.

²⁵⁶ Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, (terc. Osman Keskiöglü), Üçdal Neşriyat, İstanbul, ts., s. 313.

²⁵⁷ Ebû Zehra, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, (terc. Sıbğatullah Kaya), yy. ts., s. 329.

²⁵⁸ Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, s. 313-314.

²⁵⁹ Karaman, Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002, I, 64.

ve Sahâbe fetvalarına dayanmaktadır. Hadisleri rivayet eder, illetlerini bulup hüküm çıkarır, ashabın ne yaptıklarını anlatır, onların sözlerinden hükme esas kaideler bulurdu.²⁶⁰

Kitâbu'l-Harâc'da olanların hepsi Ebû Yusuf'un kendi fikirleridir. Ondan başka fukahânın rivayetlerine yer vermemiştir. Bununla beraber birçok mes'elede Ebû Hanîfe'den farklı düşündüğünü zikretmektedir.²⁶¹

(2) *Hizânetü'l-Ekmele* / Yusuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî (ö. 522/1128)

el-Cürcânî ismi hiçbir yerde geçmediği halde eseri sadece bir yerde geçmektedir²⁶²

Mukaddimesinde, h. 522 yılı kurban bayramında (Aralık, 1128) telifine başlandığı belirtilen eserin müellifi hakkında bilgi verilmediğinden, kitap farklı kişilere nisbet edilmiştir. Kureşî ve İbn Kutluboğa gibi ilk Hanefî tabakat yazarları, altı cilt olduğunu belirttikleri eserin müellifi olarak Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî'yi göstermekte, bu bilgi daha sonraki Hanefî tabakat kitaplarında da tekrarlanmaktadır. İbn Kutluboğa, bu eserin Ebû'l-Leys es-Semerkindî'ye, Edirneli Mehmed Kâmî de Ekmele diye bilinen İbnü'z-Zehebi'ye nisbet edilmesinin yanlışlığına işaret ederek gerçek müellifinin Cürcânî olduğunu belirtmişlerdir.

Müellif, eserinin Mukaddimesinde de, Hanefî âlimlerinin kaleme aldığı eserleri gözden geçirince bu kaynaklardaki farklı bilgilerin bir araya getirildiği kapsamlı bir kitabın özellikle fetva verenler için büyük bir ihtiyaç olduğunu görerek bu eseri yazmaya karar verdiğini belirtir. Kitabın yaygın olanlar yanında nadiren meydana gelen olaylarla ilgili hükümleri de ihtiva edeceğini, Hanefî imamları ile sonraki ulemâya ait önemli eserlerin özünü oluşturacağını söyler.²⁶³

(3) *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* / Necmeddin en-Nesefî (ö. 537/1142)

Sadece bir yerde âlimin ismi, eseri ile birlikte geçmektedir.²⁶⁴

²⁶⁰ Şafak, Ali, *İslam Hukukunun Tedvini*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1978, s. 82.

²⁶¹ Ebû Zehra, Muhammed, *Ebû Hanîfe*, s. 315-317.

²⁶² BDK, vr. 120b.

²⁶³ Özel, Ahmet, "Hizânetü'l-Ekmele", *DİA*, İstanbul 1998, XVIII, 180-181.

²⁶⁴ BDK, vr. 58b.

Ebû Hafs Necmeddin en-Neseî meşhur bir Hanefî fakîhidir. Tefsir, Hadis, Kelâm, Fıkıh, Usûl-i fıkıh, Belâğat, Tarih ilimlerinde büyük bir ihtisas sahibidir. Fıkıh ilmini Sadrü'l-İslâm Ebü'l-Yüsr Pezdevî'den okumuştur. Malumatının çokluğundan ve ilminin her tarafa yayılmasından dolayı kendine Müftî's-Sekaleyn ünvanı verilmiştir. Kendisinin yüz kadar eseri bulunmaktadır.²⁶⁵

İslâm hukuk tarihinde manzum fıkıh kitabı yazma geleneğinin muhtemelen ilk örneğini teşkil eden *el-Manzûmetü'n-Neseîyye* adlı eseri, Hanefî mezhebine ait ilk hilâf çalışmalarından biridir. Müellifin kitabın sonundaki ifadesine göre manzume toplam 2666 beyitten meydana gelmektedir. Kâtib Çelebi ise beyit sayısını 2669 olarak verir.²⁶⁶

el-Manzûmetü'n-Neseîyye, on bölümden meydana gelmekte ve her bölümde bir imamın diğer imamlarla olan görüş ayrılıkları sıralanmaktadır. Birinci bölümde, Ebû Hanîfe'nin, ikinci bölümde, Ebû Yusuf'un ve üçüncü bölümde, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşleri ayrı ayrı anlatılmakta, daha sonra Ebû Hanîfe'nin Ebû Yusuf'la, ardından İmam Muhammed'le birleştikleri görüşler, Ebû Yusuf ile Muhammed'in ittifak ettikleri görüşler, bu üç imamın birbirinden ayrıldığı görüşler, bundan sonra da Züfer b. Hüzeyl, İmam Şafî ve İmam Mâlik'in görüşleri birer bölümde anlatılmaktadır. Eserde, Ahmed b. Hanbel'in görüşlerine yer verilmez. Zaman zaman mezheb içinde tercih edilen görüşler de belirtilmiştir. Manzûme, mezheb içi hilâfiyata geniş yer veren bir çalışma olması bakımından da önem taşımaktadır.²⁶⁷

2. Mâlikî Fıkıh Kaynakları

(1) *er-Risâle* / İbn Ebî Zeyd (ö. 386/996)

Sadece bir yerde müellifin ismi, eseriyle birlikte geçmektedir.²⁶⁸

Küçük Mâlik diye isimlendirilen İbn Ebî Zeyd,²⁶⁹ Kayrevan'da h. 310 / 922 yılında dünyaya geldi.

²⁶⁵ Bilmen, Ö. Nasuhi, *Hukukî İslamiyye Ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, Bilmen Yayınları, yy. ts., I, 440.

²⁶⁶ Koca, Ferhat, "el-Manzûmetü'n-Neseîyye", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 34.

²⁶⁷ Koca, Ferhat, *a.g.md.*, s. 34.

²⁶⁸ BDK, vr. 148b.

²⁶⁹ Zehebî, *a.g.e.*, XVII, 10.

Tahsil hayatına küçük yaşta Kur'an-ı Kerim'i ezberleyerek başlayan İbn Ebî Zeyd dönemin önemli ilim merkezlerinden biri olan Kayrevan'da Arap Dili ve Edebiyatı, Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelâm ve Kıraat dersleri aldı. İçinde yaşadığı zengin ilmi çevrenin yanı sıra kabiliyeti sayesinde ilim meclislerindeki tartışmalarda hocalarının takdirini kazandı ve genç yaşta eser verecek seviyeye ulaştı.

Daha onyediyedi yaşında iken kaleme aldığı ve büyük itibar gören, *er-Risâle* adlı eseri Mâlikî Fıkıhı'nın temel metinlerinden biridir. Eser üzerine İbn Nâci, Zerrûk, Ali b. Muhammed el-Menûfî, Muhammed b. İbrâhîm et-Tetâi başta olmak üzere birçok âlim serh yazmış, bazı âlimler de eseri manzum hale getirmişlerdir. Baş tarafındaki akaidle ilgili bölüm çeşitli çalışmalara konu olmuştur. Kuzey Afrika ve Endülüs'te olduğu gibi, Doğu İslâm Dünyası'nda da çok rağbet gören ve ders kitabı olarak okutulan *er-Risâle*'nin birçok baskısı yapılmıştır.²⁷⁰

(2) 'Uyûnü'l-Mecâlis / Kâdî Abdülvehhâb (ö. 422/1031)

Müellifin ismi on sekiz yerde,²⁷¹ eseri olan 'Uyûnü'l-Mecâlis ise sadece bir yerde geçmektedir.²⁷²

Abdülvehhâb b. Ali Bağdadî Mâlikî Mezhebi'nin büyük fıkıh âlimlerinden ve şairlerindendir.²⁷³

7 Şevval 362'de (11 Temmuz 973) Bağdat'ta doğdu. Bağdat-Rakka arasındaki Rahbe (Miyâdîn) Şehri'ni kuran Abbasî Emîri Mâlik b. Tavk'ın (ö. 260/874) soyundan tanınmış bir aileye mensuptur. Mâlikîler'in Bağdat'taki imamlarından olan Ebû Bekir el-Ebherî, Ebû Bekir el-Bâkîllânî, İbnü'l-Cellâb, İbnü'l-Kassâr, Hüseyin b. Muhammed ed-Dekkâkel-Askerî, İbn Şâzân el-Bağdâdî ve Ebû Hafs İbn Şâhîn gibi âlimlerden ders okudu. Ömrünün sonuna doğru içine düştüğü ekonomik sıkıntılar yüzünden, ticaretle uğraşan bir kardeşinin bulunduğu Kahire'ye göç etti. İmam Şafîî aleyhinde söylediği bir

²⁷⁰ Apaydın, H. Yunus, "İbn Ebû Zeyd", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 451-452.

²⁷¹ BDK, vr. 49b, 54b, 61a, 65b, 67b, 69a, 78a, 78b, 108a, 119b, 132b, 137b, 138a, 138b, 140a, 144a, 152a.

²⁷² BDK, vr. 144a.

²⁷³ Uyan, Abdullatif, *Menkibelerle İslâm Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983, 1983, I, 186.

söz üzerine Şafî mezhebi mensuplarının kendisine zarar vermesinden korktuğu için Bağdat'tan ayrıldığı da söylenir.²⁷⁴

Kâdî Abdülvehhâb, gerek Irak, gerekse Mısır'daki kâdılıkları sırasında eğitim ve öğretimle meşgul olup pek çok öğrenci yetiştirdi. Ve Şaban 422'de (Ağustos 1031) Kahire'de vefat etti.²⁷⁵

'*Uyûnü'l-Mecâlis* İbnü'l-Kassâr'ın (ö. 397/1007) Mâliki Mezhebiyle diğer mezheb ve müctehidler arasındaki görüş ayrılıklarını ele alan hilâfa dair hacimli bir kitap olan '*Uyûnü'l-Edille fî Mesai-li'l-Hilâf Beyne Fukahâi'l-Emşâr*'²⁷⁶ adlı eserinin muhtasarı olup Ambay b. Keybâkâh tarafından neşredilmiştir.²⁷⁷

3. Şafî Fıkıh Kaynakları

(1) *el-Hâvi'l-Kebîr*/ Mâverdî(ö. 450/1058)

Eserde âlimin ismi bir yerde,²⁷⁸ eseri olan "*Hâvi*" ismi üç yerde,²⁷⁹ âlimin ismi ile beraber eserinin ismi ise bir yerde geçmektedir.²⁸⁰

Mâverdî, h. 364 /974'te Basra'da doğdu. Babası, gül suyu (mâü'l-verd) işiyle uğraştığı için Mâverdî lakabıyla tanındı. İlk fıkıh eğitimini memleketinde Mu'tezile âlimi Abdülvâhid b. Hüseyin es-Saymerî'den aldı. Hicri 398/1008 yılından önceki bir tarihte Bağdat'a giderek Ebû Hâmid el-İsferâyînî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed el-Bâfî ve diğer bazı âlimlerden ders okudu. Ebû Ali Hasan b. Ali el-Cebelî, Muhammed b. Adî el-Minkarî ve Ebü'l-Kâsım İbnü'l-Mâristânî'nin aralarında bulunduğu ulemâdan hadis dinledi. Hanefî fakîhi Kudûrî'den yararlandı. 30 Rebülevvel 450 (27 Mayıs 1058) tarihinde Bağdat'ta vefat etti.²⁸¹

²⁷⁴ Koca, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb," *DİA*, İstanbul 2001, XXIV, 113.

²⁷⁵ Koca, Ferhat, *a.g.md.*, s. 113.

²⁷⁶ Özen, Şükrü, "İbnü'l-Kassâr", *DİA*, İstanbul 2000, XXI, 105.

²⁷⁷ Koca, Ferhat, *a.g.md.*, s. 114.

²⁷⁸ BDK, vr. 168b.

²⁷⁹ BDK, vr. 26b, 45b, 156a.

²⁸⁰ BDK, vr. 105a.

²⁸¹ Kallek, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, Ankara 2003, XXVIII, 180-181.

Tefsire dair yazılarında hem Ehl-i Sünnet'in, hem de tenkide tâbi' tutmaksızın Mu'tezile gibi bid'at erbâbının sözlerini ve tevcihlerini nakleder. Bu cihetle kendisinin Mu'tezile i'tikadında bulunduğu inananlar olmuştur.²⁸²

Ashâbü'l-Vücûh'tan olan ve Şafî Mezhebinin hâfızı sayılan Mâverdi'ye göre içtihad farz-ı kifâyedir; yeterli olmayanlara yüklenirse kargaşa ve fesat çıkar, ehil olanlar kaçınırsa şeriat duraklar, ilim söner.²⁸³

el-Hâvi'l-Kebîr adlı eserde alışılmış açıklamacı şerh tekniğinin aksine konular yeni meselelere dair hükümlerle zenginleştirilmiştir. Farklı görüşlerin gerekçeli olarak izah edilip tartışılması kitaba bir ilm-i hilâf eseri özelliği kazandırmıştır.²⁸⁴

(2) *el-Mecmû' / Şerhu'l-Mühezzeb/ Nevevî (ö. 676/1277)*

Bir yerde sadece *Şerhü'l-Mühezzeb* adlı eseri,²⁸⁵ dört yerde *Ravzatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttakîn* adlı eseri geçmektedir.²⁸⁶ İki yerde “Nevevî *Şerhü'l-Mühezzeb*'de dedi ki”,²⁸⁷ iki yerde “Nevevî *Ravzat*'ta dedi ki”²⁸⁸ şeklinde âlimin ismi ile beraber eserlerinin ismi, yedi yerde de Nevevî'nin sadece ismi²⁸⁹ geçmektedir.

Nevevî, 631'de (1234) Suriye'nin güneyindeki Havran bölgesinde Neva köyünde doğdu. Nevevî ergenlik çağında ticareti sevmediği halde babasının dükkanında çalıştı ve aynı zamanda çevresindeki âlimlerin derslerine devam etti. Onsekiz yaşına girince babası onu Dimaşk'a götürüp Revâhiyye Medresesi'ne yerleştirdi. Orada Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin Şafî fihkına dair *et-Tenbîh* ve *el-Mühezzeb* adlı eserlerini ezberledi. İki yıl sonra babasıyla birlikte hacca gitti, dönüşte Medine'de bir süre kalarak oradaki âlimlerin derslerine katıldı.

Çeşitli medreselerde hocalık yapan Nevevî, h. 665 / 1267 yılında Ebû Şâmm el-Makdisî'nin vefatıyla boşalan Eşrefiyye Dârülhadisi şeyhliğine getirildi ve ölümüne kadar bu görevini sürdürdü. Nevevî, kendisine “sefer izni” çıktığını söyleyerek

²⁸² Bilmeni, Ö. Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l Müfessirîn*, Bilmen Yayınları, yy. ts., I, 418.

²⁸³ Kallek, Cengiz, *a.g.md.*, s. 180-181.

²⁸⁴ Kallek, Cengiz, *a.g.md.*, s. 184.

²⁸⁵ BDK, vr. 76a.

²⁸⁶ BDK, vr. 76a, 95b, 130b, 156b.

²⁸⁷ BDK, vr. 8a, 154b.

²⁸⁸ BDK, vr. 45b, 166a.

²⁸⁹ BDK, vr. 8b, 13a, 58a, 145b, 121a, 123b.

hocalarının kabirlerini ve tanıdıklarını ziyaret etti, kitaplarını medreseye vakfetti, Kudüs'ü de ziyaret edip köyüne döndü ve 24 Receb 676'da (21 Aralık 1277) Nevâ'da vefat etti.²⁹⁰ Özellikle hadis ve fıkhıta derinleşti ve şöhrete kavuştu.²⁹¹

Şerhu'l-Mühezzeb, Nevevî'nin Ebû Ishak eş-Şîrâzî'nin Şafî fikhını delilleriyle ortaya koymak amacıyla yazdığı *el-Mühezzeb* adlı eserin hadislerini tahkik etmek ve her meselede diğer mezheplerin görüşlerini ortaya koymak suretiyle şerhetmeye başladığı ve "Kitâbü'l-Bey"i yazmakta iken vefat etmesi yüzünden yarım kalan bir çalışmasıdır.²⁹²

(3) *Ravzatü't-Tâlibîn ve 'Umdetü'l-Müttakîn* / Nevevî (ö. 676/1277)

Ravzatü't-Tâlibîn, Abdülkerim b. Muhammed er-Râfî'nin Gazzâlî'nin *el-Vecîz*'i için yazdığı *eş-Şerhu'l-Kebîr*'in muhtasarıdır. Şafî fikhını en güzel şekilde derlemesiyle meşhur olan kitap, üzerinde kırk kadar âlimin şerh, haşiye, muhtasar, ta'lik ve tashih türünden çalışması vardır.

4. Hanbelî Fıkıh Kaynakları

(1) *el-Kâfi fi Fikhi'l-İmâmi'l-Mübeccel* / Ahmed b. Hanbel Muvaffakuddin İbn Kudâme (ö. 620/1223)

İki yerde âlimin ismi eseriyle beraber geçmiş,²⁹³ bir yerde de müellifin adı zikredilmeden sadece eserinin ismi geçmiştir.²⁹⁴

541 Şaban'ında (Ocak 1147) Kudüs yakınlarında bulunan Nablus'a bağlı Cemmâil köyünde doğdu ve h. 620 / 1223 yılında vefat etti.²⁹⁵ h. 575 / 1179 yılında Bağdat'tan ayrılarak Dımaşk'a yerleşti, eğitim ve telif çalışmalarını burada sürdürdü.

Takva ve zühdünün yanında sünnete sıkı sıkıya bağlılığı ve her türlü bid'at ve hurafeye karşı mücadelesiyle de tanınmıştır. Bir taraftan Selef akidesini savunurken diğer taraftan Hanbelî mezhebinin hukukî mirasını kendisinden sonraki nesillere

²⁹⁰ Kandemir, M. Yaşar, "Nevevî", *DİA*, İstanbul 2007, XXXIII, 45-46.

²⁹¹ Özel, Ahmet, *a.g.e.*, s. 181.

²⁹² Kandemir, M. Yaşar, *a.g.md.*, s. 47-48.

²⁹³ BDK, vr. 166a, 102a.

²⁹⁴ BDK, vr. 72b.

²⁹⁵ el-Kütübî, Muhammed b. Şakir, *Fevâtü'l-Vefâyât*, Daru Sadır, Beyrut, ts., VI, 158.

aktarmak için eser telif etmeye ve öğrenci yetiştirmeye çalışmış, ders halkalarında ilmî meseleleri tartışıp Hanbelî fıkıh kültürü ve doktrininin oluşumuna katkıda bulunmuştur.

İbn Kudâme, Ahmed b. Hanbel'e bağlı olmakla birlikte fıkıhla ilgili eserlerinde mezheb taassubundan kaçınmaya çalışmıştır.²⁹⁶

Ebû Bekir Muhammed b. Meâl'î b. Ğanîme "Benim zamanımda Muvaffakuddin'den başka içtihad derecesine ulaşanı görmedim." demiştir.²⁹⁷

Hanbelî mezhebinin temel metinlerinden biri olan *el-Kâfi*'de mezhepteki farklı görüşler, delilleriyle birlikte kaydedilmiştir. Eser, müellifin *el-Umde* ve *el Mukni*' adlı muhtasarlarının genişletilmiş bir şekli niteliğindedir.²⁹⁸

(2) *el-İfsâh an Me'âni's-Sihâh/ Ebü'l-Muzaffer İbn Hübeyre (ö. 560/1165)*

Beş yerde âlimin ismi eseriyle beraber,²⁹⁹ dokuz yerde sadece âlimin ismi,³⁰⁰ bir yerde de sadece eserin ismi geçmektedir.³⁰¹

Rebûlâhir 499'da (Aralık 1105) Bağdat'ın kuzeyinde Düceyl bölgesindeki Duru Benî Evkar adlı köyde doğdu. Bu köy daha sonra onun adına izafetle "Dûrülvezîr Avniddin" diye meşhur olmuştur.

Öte yandan İbn Hübeyre, Kıraat vecihlerini bilen bir hafız, yazı sanatının inceliklerine vâkıf bir sanatkâr ve Arap tarihini iyi bilen bir âlimdir. Kaynaklarda onun, mutedil bir Hanbelî olduğu, çeşitli mezheplere mensup âlimlerin kendisini sevip ilmî konularda onunla istişare ettikleri ve onun meclisinde buldukları kaydedilmektedir.³⁰²

İbn Hübeyre'nin vezirliği sırasında yazdığı hilâfiyata dair *el-İfsâh an Me'âni's-Sihâh* adlı eserin dört Sünnî mezheb imamının ittifak ve ihtilaf ettiği meseleler fıkıh baplarına göre sıralanmıştır.³⁰³

²⁹⁶ Koca, Ferhat, "İbn Kudâme Muvaffakuddin", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 139-140.

²⁹⁷ Zehebî, Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A'lâmi'n-Nübelâ*, Müessesetü'r-Risale, Beyrut, ts., XXII, 169.

²⁹⁸ Koca, Ferhat, *a.g.md.*, s. 140.

²⁹⁹ BDK, vr. 79a, 147a, 110a, 138b. 166a,

³⁰⁰ BDK, vr. 39a, 78a, 107a, 108b, 110a, 113b, 115b.124b, 163a.

³⁰¹ BDK, vr. 94a.

³⁰² Zehebî, *a.g.e.*, XX, 426; İbn Hallekân, Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l-A'yân*, Daru Sadır, Beyrut, ts., VI, 230.

³⁰³ Aykaç, Mehmet, "İbn Hübeyre Ebü'l-Muzaffer", *DİA*, İstanbul 1999, XX, 82.

B. Tefsir Kaynakları

(1) *el-Muharrerü'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz* / İbn Atiye el-Endülüsî (ö.541/1147)

Sadece bir yerde müellifin adı eseriyle birlikte “İbn Atiye Tefsirinde” şeklinde geçmektedir³⁰⁴

481’de (1088) Gırnata’da (Granada) doğan İbn Atıyye, Murâbitlar döneminde yaşamış ve Hıristiyanlarla yapılan birçok savaşa katılmıştır.

Uzun süre savaş ortamında bulunmasının onun tefsir çalışmalarını etkilediği ve bu nedenle cihad âyetlerini tefsir ederken görüşlerini daha gerçekçi bir zemine oturttuğu görülmektedir.

Muvahhidler’in h. 540 / 1146 yılının sonlarında Murâbitlar Devleti’ni ortadan kaldırması ve 541’de (1147) Endülüs’ün tamamına hâkim olması ile İbn Atıyye’nin konumu da sarsıldı. Meriye halkının kendisini zındıklıkla itham edip hakkında şikayette bulunması sebebiyle, Muvahhidler tarafından Meriye’deki görevinden alınarak 541 yılı başında Mürsiye’ye kâdı tayin edildi. Ancak İbn Atıyye, Mürsiye’ye giremeyince bu defa Batı Endülüs’teki Lûrka’ya (Lorca) gitmek zorunda kaldı ve 25 Ramazan 541’de (28 Şubat 1147) burada vefat etti.³⁰⁵ İbn Haldun, tefsirde israilî haberleri ilk defa tenkitli bir şekilde ele alan şahsın İbn Atıyye olduğunu söyler.³⁰⁶

el-Muharrerü'l-Vecîz, İbn Atıyye’nin babası hayatta iken yazımına başladığı ve muhtemelen Meriye kadılığı sırasında tamamladığı hacimli bir tefsirdir. Eserin ismi kaynaklarda ve bazı yazma nüshalarında *el-Veciz* veya *el-Câmiü'l-Muharrerü's-Sahîhu'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Aziz* şeklinde de geçmektedir.³⁰⁷ Eser rivayet tefsirinin en mşhurlarındandır.³⁰⁸ Kuzey Afrika’da, Zamahşerî’nin tefsiri kadar şöhret

³⁰⁴ BDK, vr. 59a.

³⁰⁵ Birişik, Abdülhamit, “İbn Atiye el-Endülüsî”, *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 338-339.

³⁰⁶ Cerrahoğlu, İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDVY, 10. Baskı, Ankara 1995, s.263.

³⁰⁷ Birişik, Abdülhamit, *a.g.md.*, s. 339.

³⁰⁸ Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.*, s.230.

kazanmıştır. ³⁰⁹ Bu tefsirde hem rivâyet tarîkine riâyete edilmiş, hem de dirâyet tarîkenden istifâdeye çalışılmıştır.³¹⁰

(2) *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân* / Muhammed b. Ahmed Kurtubî (ö. 671/1273)

Sadece iki yerde müellifin adı eseriyle birlikte geçmektedir.³¹¹

Kurtuba'da dünyaya geldi. Doğum tarihi h. VI. / XII. yüzyılın sonları veya h. VII. / XIII. yüzyılın başları olarak tahmin edilmiştir. Tahsilinin ilk yıllarını Kurtuba'da geçirdi ve burada "İbn Ebî Hucce" diye tanınan Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed el-Kaysî, Rebi b. Abdurrahman b. Ahmed el-Eş'arî, Ebü'l-Hasan Ali b. Kutrâl el-Ensârî gibi âlimlerden yararlandı.

"İbnü'l-Müzeyyen" diye anılan Ahmed b. Ömer el-Kurtubî'den *el-Müfhim fi Şerhi Sahih'i Müslim* adlı eserinin bir kısmını dinledi; ayrıca Ebû Muhammed Abdülvehhâb b. Revaç ve Ebû Muhammed Abdülmü'tî el-Lahmî'den faydalandı.

Kurtubî 9 Şevval 671'de (29 Nisan 1273) Münyetü Benî Hasîb'de vefat etti ve burada defnedildi.

Tefsir, Hadis, Kıraat, Fıkıh gibi alanlarda çok iyi yetişmiş olduğunu eserleriyle ortaya koyan Kurtubî'yi Zehebî, "ilimde derya" olarak nitelendirmiş ve diğer müellifler de hakkında benzer ifadeler kullanmıştır. Kurtubî eserlerinde Ehl-i sünneti savunmuş, başta Mu'tezile olmak üzere İmâmiyye, Râfiziyye, Kerrâmiyye gibi fırkaları eleştirmiştir. Mâlikî olmakla birlikte mezheb taassubuna karşı çıkmış ve taklitçiliği bir metot olarak benimsemediğini dile getirmiştir. Kitap ve Sünnet yolunu tutan tasavvuf ehline karşı çıkmamışsa da telakkileri cehalet ve hurâfe temeline dayanan sûfler hakkındaki olumsuz tutumunu açıkça ortaya koymuştur.

el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân, Kurtubî'nin en önemli eseri olup, geniş hacmine rağmen ilim çevrelerinde büyük ilgi görmüş ve çeşitli baskıları yapılmış³¹² olan meşhur

³⁰⁹ Cerrahoğlu, İsmail, *a.g.e.*, s. 263.

³¹⁰ Bilmen, Ö. Nasuhi, *a.g.e.*, II, 473.

³¹¹ BDK, vr. 78b, 94a.

³¹² Altıkulaç, Tayyar, "Kurtubî, Muhammed b. Ahmed", *DİA*, Ankara 2002, XXVI, 455.

ahkam tefsirlerindedir.³¹³ Tefsir ve fıkıhla ilgili diğer esaslara da temas edilen bu eserde, âyetlerden çıkan fikhî hükümler açıklanırken diğer mezheplerin görüşlerine de yer verilir.³¹⁴

C. Hadis Kaynakları

(1) *el-Muvattâ* / Mâlik b. Enes (ö. 179/795)

İmam Mâlik'in ismi hemen hemen her meselede geçmiş olmasına rağmen eseri *el-Muvattâ* sadece bir yerde geçmektedir.³¹⁵

Kendi adı altında kurulmuş olan fıkıh mezhebi Mâlikiyye'nin meşhur imamı, aynı zamanda sahâbi Ebû Amir'in torunu Mâlik b. Enes b. Mâlik b. Ebi Âmir el-Asbahî, 93 senesinde Medine'de dünyaya gelmiş ve uzun müddet yanından ayrılmadığı Abdurrahman b. Hürmüz başta olmak üzere Medîne'nin diğer âlimlerinden ilim almıştır. Hadîs işittiği meşhur imamlar arasında, İbn Ömer'in kölesi Nâfi, Muhammed b. Munkedir, Ebu'z-Zubeyr, İbn Şihâb ez-Zuhrî, 'Âmir b. Abdillah, Abdullah b. Dînar bulunur.

Mâlik b. Enes, hadîs ilminde, râvi tenkidinde (cerh ve ta'dîl), Kitap ve Sünnetten hüküm istinbatında büyük şöhret kazanmıştır.

Mâlik b. Enes, 147 senesi civarında bir mihnete maruz kalmış ve Halîfe el-Mansur'un valisi tarafından kırbaçla dövülmüştür.

Maamafih, bir hacc mevsiminde Hicaz'a gelen Halîfe Ebü Ca'fer el-Mansur, vuku bulan hadiseden haberi bulunmadığını beyan ederek Mâlik'ten özür dilemiş hattâ bazı haberlerden anlaşıldığına göre, Hazreti Peygamberin hadislerini biraraya getiren bir de kitap telif etmesini istemiştir. Mâlik, Halîfeden gelen bu istek üzerine el-Mutatta adını verdiği meşhur kitabını tasnif etmiştir.³¹⁶

Bütün hayatı Medine'de geçen Mâlik'in fıkha olan hizmeti daha çok *el-Muvattâ* adlı eseri dolayısıyla³¹⁷

³¹³ Çelik, İbrahim, *Örnekleleriyle Tefsir Tarihi Ve Usulü*, Bursa 2000, s. 102.

³¹⁴ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, Ankara 1990, s. 180.

³¹⁵ BDK, vr. 58a.

³¹⁶ Koçyiğit, Talat, *Hadis Tarihi*, TDV. Yayınları, Ankara 1998, s. 214-217.

³¹⁷ Kavakcı, Y. Ziya, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverayunnehr İslam Hukukçuları*,

Bu kitapta, Hicaz ehlinin hadisini toplamış, sahâbenin sözlerini tâbi'ûn ve daha sonrakilerin fetvalarını da mezcederek eseri telif etmiştir.”

Hazreti Peygamberin hadîsleri yanında sahâbenin söz ve fetvalarına da yer verilerek telif edilen bu kitabı, İmam Mâlik, şeyhlerine arz etmiş, onların muvafakatlarını bildirmelerinden sonra da ona *el-Muvattâ* adını vermiştir.

İmam Mâlik'in, hadislerin kabulünde gösterdiği ihtiyat ve hadis râvileri hakkında giriştiği şiddetli cerh dolayısıyla *el-Muvatta*'ı, en sahih hadîs kitapları arasında yer almıştır.

el-Muvattâ, muhtevası itibariyle hem bir hadis kitabı, hem de bir fıkıh ve kanun kitabıdır.³¹⁸

el-Muvattâ'nın zamanımıza kadar ulaşan iki meşhur rivayeti vardır: Biri İmam Muhammed rivayeti, diğeri ise Yahya b. Yahya rivayetidir.³¹⁹

(2) *et-Temhîd limâ fi'l-Muvatta' mine'l-Me'ânî ve'l-Esânîd* / İbn Abdilber en-Nemerî (ö. 463/1071)

Sadece bir yerde âlimin ismi eseriyle beraber “Abdülber *Temhid*'de” şeklinde geçmektedir.³²⁰

Ebû Ömer Yusuf b. Abdillâh, Endülüs'ün en büyük fakîh ve muhaddislerinden olup, diğ er ilimlerde ve edebiyatta da derinleşmişti.³²¹

5 Rebûlâhir 368'de (10 Kasım 978) Kurtuba'da doğdu. Dedelerinden Nemir b. Kasit'a nisbetle Nemerî diye anılmıştır. İbn Abdilber'in ilmî ve ahlâkî kişiliğinin gelişmesinde büyük payları olan dedesi Muhammed devrinin tanınmış sûfilerinden, babası Abdullah da Kurtuba'nın önde gelen kıraat, tefsir, fıkıh ve hadis âlimlerindendi.

İbn Abdilber, ilköğrenimi sırasında Abbas b. Asbağ el-Hemedânî ve Abdurrahman b. Ebân gibi hocalardan faydalandı. Daha sonra tefsir, fıkıh, hadis, cedel

---

A.Ü. Yayınları, Ankara 1976, s. 16.

³¹⁸ Koçyiğit, Talat, *a.g.e.*, s. 214-217.

³¹⁹ Karaman, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz yayıncılık, İstanbul 2001, s. 207.

³²⁰ BDK, vr. 83a.

³²¹ Uyan, Abdullatif, *a.g.e.*, II, 978.

ve sîret tahsil etti. Tahsil amacıyla Endülüs dışına çıkmadı. 100 kadarı Endülüslü olmak üzere 107 âlimden icazet aldı.

Tanınmış bir aileden gelmesi ve değerli eserler yazması sebebiyle İbn Abdilber Endülüs'te büyük şöhrete ulaşmış, 463 yılı Rebûlâhir ayının sonlarına doğru (1071 Şubat başları) Şâtibe'de vefat etti.

et-Temhîd adlı eser müellifin, *el-Muvatta'*ın Yahya b. Yahya el-Leysî rivayetinde doğrudan Hz. Peygamber'e nisbet edilen hadisleri esas alarak esere yazmış olduğu şerhtir. Ancak Yahya b. Yahya nüshasında bulunmadığı halde diğer hadis mecmualarında geçen mütâbi' ve şâhid olabilecek rivayetleri de başka senedlerle eserine almıştır. Hadisleri sırasıyla muttasıl, münkâtı' ve mürsel diye düzenlemiş, başka tariklerden muttasıl senedle gelen maktû ve mürsel rivayetleri de zikretmiştir. Hadisleri şerh ederken senedde geçen râvilerin hal tercümelerini de vermiştir.³²²

II. KAYNAKLAR HAKKINDA DEĞERLENDİRME

Kaynaklara ilişkin kısa bir değerlendirmeyi şöyle yapabiliriz:

-Herşeyden önce eserde hemen hemen her mezhebin sayısı az da olsa kaynaklarına yer verilmiştir. Müellifin, Kitâbü'n-Nikâh'ın Ric'at babında, ric'at'ta şahitliğin şart olup olmadığı konusunda, "ben bu konuyu Mâlikî mezhebinin meşhur kitaplarında görmedim"³²³ şeklinde bir ifade kullanması, onun kaynakların seçimindeki hassasiyetini ve kendi devrinde önemli ve yaygın olan eserlerden faydalanmaya özellikle dikkat ettiğini göstermektedir.

-Eserde üç Hanefî, üç Şâfiî, iki Hanbelî ve iki de Mâlikî olmak üzere toplam on fıkıh kaynağına yer verilmiştir. Ayrıca iki tefsir, iki de hadis kaynağına atıfta bulunulmuştur.

-On üç yerde Şâfiî, on üç yerde de Hanbelî kaynaklara yer verilmesi ile eserde en fazla ismi geçen Şâfiî ve Hanbelî kaynaklar olduğu anlaşılmaktadır.

³²² Câsim, Leys Suûd, "İbn Abdülber en-Nemerî", *DİA*, İstanbul 1999, XIX, 269-270.

³²³ BDK, vr. 78b.

-İmam Mâlik'in ismi hemen hemen her meselede geçmiş olmasına rağmen eseri *el-Muvattâ* sadece bir yerde geçmektedir.

-İmam Ebû Yusuf'un ismi elli altı yerde geçmiş olmasına rağmen eseri *Kitâbu'l-Harâc* sadece bir yerde geçmektedir.

-Nevevî'nin *Ravzatü't-Tâlibîn* ve *'Umdetü'l-Müttakîn* adlı eserinin ismi sekiz yerde geçmektedir ve en fazla ismi geçen eserdir.

-Eserde verilen mezhebî kaynakların sayısına paralel olarak Hanefî ve Şâfiî görüşlerine daha fazla yer verildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç olarak fıkıh mezheplerine ait görüşlerin bir araya getirilmesinden oluşan bu eserde, az sayıda eserin ismine ve müellifine yer verilmesi, o dönemde bilinen ve yaygın olarak kullanılan kaynakların burada tekrarından kaçınılmış olmasından kaynaklandığı söylenebilir.

SONUÇ

Ahmed b. Muhammed el Hüseyin el Hanefî es-Semerkandî, Hanefî mezhebine mensup bir fakîhtir. Hakkında kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. Nitekim kayaklardan sadece onun Semerkantlı ve Hanefî mezhebine mesup olduğunu, eserinin *Mu'înü'l-Ümme alâ Ma'rifeti'l-Vifâk ve'l-Hilâf Beyne'l-Eimme* adını taşıdığını ve h. 854 (m. 1452) yılında vefat ettiğini öğrenebiliyoruz.

Tezimizde inceleme konusu yaptığımız bu eser, ilim ehli tarafından ezberlenmesi kolay olması için hükümlerin delillerine, illetlerine ve kaynaklarına yer verilmeden, mezheplerin görüşleri delillendirilmeden kısa bir şekilde mezheplerin, sahâbe ve tabînin İslâm fikhının furûna dair görüşlerinin verilmesi amacı ile telif edilmiş bir kitaptır.

Eserde, değişik mezheplerin görüşlerine yer verilmekle beraber, mezhepler arası değil de, daha ziyade mezhep içi ve bir müctehidin farklı görüşleri arasında tercihlerin yapıldığı görülmüştür.

Söz konusu eser, mezheplerin görüşlerine yer vermesi itibariyle özellikle de Şafiî mezhebine mensup bazı âlimler tarafından “mezheplerin gözü” olarak nitelendirilmiştir.

Farklı mezheplerin görüşleri aktarılırken, çok sınırlı sayıda da olsa o mezhebin itibar edilen kaynaklarından faydalanmaya özen gösterilen eser, ayet ve hadislere yer verilmemesi, görüşlerin delillendirilmemesi, hem mezhep içinde hem de mezhepler arası ihtilafların dile getirilmesi bakımından dikkat çekmektedir.

“*Mu'înü'l-Ümme alâ Ma'rifeti'l-Vifâk ve'l-Hilâf Beyne'l-Eimme*” adlı eser, ismine uygun olarak özellikle üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen meseleleri ele almış olmasına rağmen, meselelerin çoğunluğunu ihtilafli konuların oluşturduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan eserin ana yapısını ihtilafli meselelerin oluşturduğunu söylemek yanlış olmayacaktır.

Mu'înü'l-Ümme'nin BDK ve Ulucami nüshaları arasında yapılan karşılaştırılmada, Ulucami nüshasının diğerine göre eksiklik ve farklılık taşıdığı görülmüştür. Bu da BDK nüshasının asıl nüsha olduğu izlenimini vermektedir.

Bu tür incelemeler, İslâm hukuk tarihi hakkında büyük ölçüde bilgi edinmemize, İslâm hukukunun ana kaynaklarını daha iyi tanıyıp bu kaynaklar arasında mukayese yapma imkanı bulmamıza, bilim sanat ve kültür araştırmacıları için önemli kaynaklardan ve en değerli kültür hazinelerimizden olan ve kütüphanelerimizi dolduran zengin yazma eser koleksiyonlarını tanımamıza yardımcı olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- Aka,** İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1994.
- _____, *Timur ve Devleti*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.
- Altıkulaç,** Tayyar, “Kurtubî”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002.
- Apaydın,** H. Yunus, “İbn Ebû Zeyd”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
- Aykaç,** Mehmet, “İbn Hübeyre Ebü'l-Muzaffe”, *DİA*, XX, İstanbul 1999.
- Bağdâdî,** İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn Âsâru'l-Musannifîn*, İstanbul 1951.
- _____, *İzâhu'l-Meknûn*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1947.
- Bakar,** Mohd Daud, “Bağlam Teorisi Ve İslâm Hukuku Teorisinde İhtilâf Problemi,” (terc. Yavuz Köktaş,), *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi*, yy. 2004.
- Barthold,** W., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Kervan Yayınları, İstanbul 1981.
- _____, W, “Mâveâünnehr”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, yy. ts.
- Bauvat,** L, “Şâhrüh Mirza”, *İA*. MEB Basımevi, İstanbul 1979.
- _____, L, “Uluğ Bey”, *İA*. MEB Basımevi, 1. Baskı, İstanbul 1986.
- Bilmen,** Ö. Nasuhi, *Büyük Tefsir Tarihi Tabakatü'l müfessirîn*, Bilmen Yayınları, yy. ts.
- Birişik,** Abdülhamit, “İbn Atiye el-Endülüsi”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999.
- Brockelmann,** C., *Supplementband*, Leiden 1937-1942.

- Buharî,** Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail, *el-Camius 's-Sahîh*, Kahire 1958.
- Câsim,** Leys Suûd, “İbn Abdülber en-Nemerî”, *DİA*, İstanbul 1999.
- Cerrahoğlu,** İsmail, *Tefsir Usûlü*, TDVY, 10. Baskı, Ankara 1995.
- Çeçen,** Anıl, *Türk Devletleri*, İnkilap Kitabevi, 1. Baskı, yy., 1986.
- Çelik,** İbrahim, *Örnekleriyle Tefsir Tarihi ve Usulü*, Bursa 2000.
- Ebû Zehra,** Muhammed, *Ebû Hanîfe*, (terc. Osman Keskiöglü), Üçdal Neşriyat, İstanbul, ts.
- _____, Muhammed, *Mezhepler Tarihi*, (terc. Sıbğatullah Kaya), yy. ts.
- el-İsfehânî,** Ebu'l-Kâsım Hüseyin b. Muhammed, er-Râgıb, *el-Müfredât fi Garîbi 'l-Kur'an*, Kahraman Yayınları, İstanbul 1986.
- el-Kannûcî,** Sıddık Hasan Hân, *Ebcedü 'l-Ulûm*, Dârü'l- Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999.
- el-Kütübî,** Muhammed b. Şakir, *Fevâtü 'l-Vefâyât*, Daru Sadır, Beyrut, ts.
- en-Nâhî,** Selahaddin Abdüllatif, *en-Nazariyyetü 'l-Âmme fi 'l-Kanuni 'l-Mevâzin ve İlmi 'l-Hilâf*, Matbaatu Es'ad, Bağdad 1968.
- es-Semerkandî,** Ahmed b. Muhammed el- Hüseyin el- Hanefî, “*Mu 'înü 'l-Ümme alâ M'arifeti 'l-Vifâk ve 'l-Hilâf beyne 'l-Eimme*, Bursa Eski Yazma Ve Matbu Eserler Kütüphanesi, Ulucami, nr.1270 ; Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi (BDK), nr. 2172.
- et-Tehânevî,** Muhammed Alî b. Alî, *Keşşâfu İstulâhâtu 'l-Fünûn*, Mektebetü Lübnân, Beyrut 1996.
- Fourniau,** Vincent, *Semerkand 1400-1500*, (terc. Ali Berktaş), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2005.

- Gazzâlî,** *el-Mustasfâ min 'İlmi'l-Usul*, Daru İhyâü't- Tûrasi'l-Arabi, Daru Sâdır, Beyrut, Lübnan, ts.
- Güngör,** Erol, *Tarihte Türkler*, Ötüken Neşriyat, 12. Baskı, İstanbul 2005.
- Hanbel,** Ebû Abdullh Ahmed b. Muhammd, *Müsned*, Müessestü'r-Risale, Beyrut 1453.
- İbn Bedrân,** Abdülkadir b. Ahmed b. Mustafa ed-Dumi Abdülkadir, *el-Medhal ilâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, Daru İhyâi't-Tûrasi'l-Arabi, yy. ts.
- İbn Haldun,** *Mukaddime*, (Hazırlayan: Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 1983.
- İbn Hallekân,** Ahmed b. Muhammed, *Vefâyâtü'l-A'yân*, Daru sadır, Beyrut, ts.
- İzmirli,** İsmail Hakkı, *İlm-i Hilâf*, Hukuk Kitapçısı, İstanbul 1330.
- Kafalı,** Mustafa, "Cengiz Han", *DİA*, İstanbul 1993.
- _____, Mustafa, "Timur", *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1979.
- Kafesoğlu,** İbrahim, *Harzemşahlar Devleti Tarihi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1956.
- Kallek,** Cengiz, "el-Hidaye", *DİA*, İstanbul 1998.
- _____, Cengiz, "Kudûri", *DİA*, Ankara 2002.
- _____, Cengiz, "Mâverdî", *DİA*, Ankara 2003.
- Kandemir,** M. Yaşar, "Nevevî", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007.
- Karaman,** Hayreddin, *Anahatlarıyla İslam Hukuku*, Ensar Neşriyat, İstanbul 2002.
- _____, Hayreddin, *İslâm Hukuk Tarihi*, İz yayıncılık, İstanbul 2001.

- Kâtip Çelebi,** Mustafa b. Abdillâh, Kâtip Çelebi, Mustafa b. Abdillâh, *Keşfu'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn*, Menşûrâtü Mektebü'l-Müsennâ, Bağdat, ts.
- Kavakcı,** Y. Ziya, *XI. ve XII. Asırlarda Karahanlılar Devrinde Maverâunnehr İslâm Hukukçuları*, A.Ü. Yayınları, Ankara 1976.
- Keskiöğlü,** Osman, *Fıkıh Tarihi Ve İslâm Hukuku*, DİB. Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2003.
- Kitabçı,** Zekeriya, *Türkistanda İslamiyet Ve Türkler*, Nur Basımevi, Konya 1988.
- Koca,** Ferhat, "el-Manzûmetü'n-Nesefiyye", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- _____, Ferhat, "İbn Kudâme Muvaffakuddin", XX, *DİA*, İstanbul 1999.
- _____, Ferhat, "Kâdî Abdülvehhâb", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- Koçyiğit,** Talat, *Hadis Tarihi*, TDV. Yayınları, Ankara 1998.
- Memiş,** Ekrem - Köstüklü, Nuri, *Yeni Ve Yakın Çağda Türk Dünyası*, Çizgi Kitabevi, 4. Baskı, yy., 2005.
- Merçil,** Erdoğan, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul 1985.
- Müslim,** Ebû Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahîhu Müslim*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Çağrı yayınları, İstanbul 1982.
- Özaydın,** Abdulkerim, "Karahanlılar", *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- Özel,** Ahmet, "*Hanefî Fıkıh Âlimleri*", Ankara 1990.
- _____, Ahmet, "Hizânetü'l-Ekme'l", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998.
- Özen,** Şükrü, "Hilâf", *DİA*. XVII, İstanbul 1988.
- _____, Şükrü, "İbnü'l-Kassâr", *DİA*, XXI, İstanbul 2000.
- _____, Şükrü, *İlm-i Hilâfın Ortaya Çıkışı ve Ebu Zeyd ed-Debusinin Tesisü'n-nazar Adlı Eseri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi,

- MÜ SBE), İstanbul 1988.
- Özgüdenli,** Osmangazi, “Maverâünnehir”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003.
- Roemer,** Hans R, “Timurlular”, *MEB İslam Ansiklopedisi*, MEB Basımevi, İstanbul 1979.
- Saray,** Mehmet, *Türkmen Tarihi*, Nesil Matbacılık VeYayıncılık, İstanbul 1993.
- _____, Mehmet, *Özbek Türkleri Tarihi*, İstanbul 1993.
- Seyyid Şerîf,** Alî b.Muhammed el-Cürçani, *et-Târifât*, Mektebetü Lübnân, Beyrut, ts.
- Şaban,** Zekiyyüdü'n, *İslam Hukuk İlminin Esasları* (terc. İbrahim Kâfi Dönmez), DV. Yayınları, Ankara 2001.
- Şafak,** Ali, *İslam Hukukunun Tedvini*, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum 1978.
- Şahin,** Muhammet, *Türk Tarih Ve Kültürü*, Gündüz Eğitim Ve Yayıncılık, Ankara 1999.
- Şaşı,** Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kaffal, *Hilyetu'l- Ulema fi Marifeti Mezahibi'l-Fukaha*, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, Amman 1980.
- Takiyyü'l-hakîm,** Muhammed, *el-Usûlu'l-Âmme li'l-Fıkhî'l-Mukaren*, Dârü'l-Endelüs, ts.
- Taşgıl,** Ahmet, “Karahıtlılar”, *DİA*, XXIV, İstanbul 2001.
- Taşköprüzâde,** Ahmet b. Mustafâ, *Miftahu's-Seâde*, Mektebetü Lübnân, 1. Baskı, Beyrut 1998.
- Teftazanî,** Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *Et-Telvih*, Bosnevi el-Hac Muharrem Efendi Matbaası, İstanbul 1304.

- Togan,** A. Zeki Velid, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, 3. Baskı, İstanbul 1981.
- Turan,** Osman, *Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkuresi Tarihi*, İstanbul Matbası, İstanbul 1969.
- Uluçay,** M. Çağatay, *İlk Müslüman Türk Devletleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1977.
- Uyan,** Abdullatif, *Menkibelerle İslam Meşhurları Ansiklopedisi*, Berekat Yayınevi, İstanbul 1983.
- Uzunçarşılı,** İsmail Hakkı, *Osmanlı Devletinin İlmiye Teşkilatı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.
- Ünver,** Günay - Güngör, Harun, *Bşlangıcından Günümüze Türklerin Dini Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2003.
- Yavuz,** Yunus Vehbi, *Mukayeseli İslam Hukuku Ders Notları*, U.Ü. İlahiyat Fak, Bursa 2003-2004.
- Yiğit,** İsmail, “Kuteybe b. Müslim”, *DİA*, XXVI, Ankara 2002.
- Yurdaydın,** Hüseyin G, *İslam Tarihi Dersleri*, A.Ü.İ.F. Yayınları, Ankara 1971.
- Yuvalı,** Abdülkadir, “Çağatay Han”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993.
- Zehebî,** Muhammed b. Ahmed b. Osman, *Siyerü A ’lâmi ’n-Nübelâ*, Müessestü’r-Risale, Beyrut, ts.

EKLER

İNCELEMEDE ESAS ALINAN NÜSHALARDAN ÖRNEKLER

I. BDK NÜSHASINDAN ÖRNEKLER

II. ULUCAMI NÜSHASINDAN ÖRNEKLER

I. BDK NÜSHASINDAN ÖRNEKLER

BDK, vr. 1a (mukaddime)

ليس لاحدها بعد عقدها الفصح فسخها ولو لعقد الباطل به العقد لازم
من وجود عيب بالعين المتاجر كما لو استاجر دارا فوجدها مستهدمة او انهدم
لوعقد العقد او بمرض العبد المتاجر او بجد العبد بالرجوع المعينه عيبا فيكون
المتاجر اختيار الاجل العبد عند الثلثة وقال ابو حنيفة واصحابه يجوز فسخ الاجارة
لعذر يحصل ولو من جهته مثل ان يكون حائضا للشخص فيه فيجوز فسخه او يسرق او
يقصيب او يبلس فيكون له فسخ الاجارة وقال قوم عقدها لازم من جهة الاجرة لازم
من جهة المتاجر كما لم يباله ففسل واذا استاجر دابة او دارا او حائضا مدة
معلومة باجرة معلومة ولم يشترط تعجيل الاجرة ولا تصاعدا ولا جلا ما بل اطلقا فذهب
الشافعي انها تستحق الفسخ لنفس العقد فاذا سلم المورج العين المتاجر الى
المتاجر استحق عليه جميع الاجرة لانه قد ملك المنفعة بعقد الاجارة وجب
تسليم الاجرة ليلتزم تسليم العين اليه ومنهجه الجنيته وماك ان الاجرة تستحق
جزءه فجزءه كلما استوفى منفعة يوم استحق اجرة ولو استاجر دارا كل ثمرة في
معلوم قال الثلثة يصح الاجارة في الشهر الاول ويلزم وما عداه من الشهر
بالدم بالدخول فيه وقال الشافعي في المشهور عنده يبطل الاجارة في جميع
واذا استاجر عبدا مدة معلومة او دارا ثم يقف ذلك ثم مات العبد قبل ان يعمل
سنا او نهدمت الدار قبل ان يسكنها ولم يمض من المدة شئ فانه لا يستحق عليه
شئ من الاجارة وينظر للاجارة عند الاربعة وقال ابو ثور المنافع في هذا الموضع
من ضمان المكسرى ففسل وعقد الادارة على الغزاة والدار والعبد
وعبر ذلك لازم لا يفسخ بوزن احد المتعاقدين ولا بوجهها جميعا ويقوم
الوارث مقام مورثه في ذلك عند الثلثة وقال ابو حنيفة يبيح العقد بوف
احد المتعاقدين ولا يبيح الاجارة بفسق المتاجر لشربه وسرقته فان لم
يلين جوهها الحاكم عليه جميعها لو كانت ملكه ففسل ويجوز عقد

سنان
الاجارة

ايو حنيفة لا يكون له نوابا وهو القول الثاني للشافعي
الراجح وهو الرجح من مذهبه فصل واجمعوا
انا الوفا بالوعد في الخير المطلوب هو واجب
او مستحب فيه خلا وسد حجب ابو حنيفة
والشافعي واحمد واكثر العلي الا المستحب
فلم تركه فانه الفضل وارتكب المرفد
كراهة شديدة ولكن ياتم وذعب
جماعة انه واجب منهم عمر ابن عبد
العزير وذعب المالكية ثالثا ان الوعد
ان اشترط بسبب كقوله تزوج ولاك
ونحو ذلك وجب الوفا به وان كان وعد
مطلقا لم يجب كتاب الاضية هي مشروع
بلا جد الشرع بالاجتماع واقتلن الاية
فيما عهد هي سنة او اجبة فقال الثلاثة

قال عطاء الله بن سبيع اهدوا الضاحي بالدارهم وعرفها فصدوا والابل افضل
 في الاضحية ثم البقرة ثم الغنم وقال مالك الافضل الغنم ثم الابل ثم البقرة والبدنة تجري
 في سبيع وكذلك البقرة وانما ه عن واحد بالاتفاق وقال السجاني ويرزاهونه والبقرة
 عن عشرة ويجوز ان يفتقر سبيع في بدنة سواء كانوا منسقين او من اهل بيت
 واحد وقال مالك ان كان تطوعا وكانوا اهل بيت واحد جاز فصدوا والعقيقة
 سنة مشروعة عند الرواة ان يعرقال التوحيد هو مباحه والا فمولاها
 مستحبه وعن احمد روايات لشمورها انها سنة والثانية انها واجبه واحبارها
 بعض اصحابه وقال الحسن وداود ابو جوبها والعقيقة ان يذبح عن المولود ثمانين
 وعن ابي جابر شاه وقال مالك يذبح عن الغلام شاه ولحده كما عن ابي جابر والذبح يكون
 في اليوم السابع من الولاة ولا يكسر رأس المولود يذبح العقيقة بالاتفاق وقال
 الحسن يطلى رأسه بدمها وقال ابي جابر ان ابل يمس عظام العقيقة بل يطبخ
 اجزاؤها ولا يسلمه المولود كتاب النذر اذا كان النذر في طاعة فهو
 لازم بالاتفاق وان كان في معصية لم يجز الوفاة واختلفوا في وجود الكفارة
 به فقال ابو حنيفة ومالك وان اذبح لا يلزم به كفارة وعن احمد روايات احدثها
 ينعقد ولا يجز فعله ونجس به كفارة ولا يجز نذر محرم كصوم العبد واياهم كحبس
 غير انه يجوز ذلك فان صام صح ومن نذر ذبح ولده لم يلزمه شيء عندنا في نذر
 ابو حنيفة ومالك يلزمه ذبح شاه والاخرى كفارة لمن وكذا لو نذر ذبح نفسه
 وان نذر ذبح عبده لم يلزمه شيء عند الثلاثة وعن احمد روايات احدثها ذبح كبش
 والاخرى كفارة لمن فصدوا ومن نذر نذرا مطلقا صح نذره عند الثلاثة
 ويلزمه كل سرور المعين وفيه كفارة لمن وللتشافعي قولان احدثها كقول الجماعة
 والثاني لا يصح حتى يتعاقبه بشرط اوصفه وهو الاصح فصدوا
 ومن نذر قربته في جناح فان قال ان كلمته فلانا فليس عليه صوم او طرفة

صدقة بالدارهم

بزيادة على القيمة استجاباً فان اشترى شيئاً بمثل قيمته لم يجز وقال
 مالك له ان يشتريه بالقيمة فقال ان اشترى لا يجوز على الاطلاق
 وعن احمد روايتان اشهرهما عدم الجواز للاخري اذا وكل غير جاز
 الفصل الثالث عشر ولو ادعى الوصي بربح المال الى اليتيم بعد
 بلوغه قال ابو حنيفة واحمد القول قول المدعى مع يمينه فيقبل قوله
 كما يقبل قوله في ثلاث المال وما اليه من الاتفاق يكون اهيئاً وكذا الحكم
 في الاب في الاب والحاكم مراد والمصاب وقال مالك المشافعي لا يقبل
 قول الموصى الابينة واحتج بقوله فاستهدوا عليهم الفصل الرابع عشر
 السبب للمقابلة الصحيحة عند الثلثة ذلك ففي قولنا اصحبها لصحة
 ولو ادعى لمسجد قال مالك والمشافعي تضع الوصية وقال ينفذ لا يقع
 الا ان يقول ينفق عليه ولو ادعى ليني فلان لا يدخل الا المذكور
 بالاتفاق ويكون بينهم بالسوية ولو ادعى ليني فلان دخل المذكور
 والانات بالاتفاق بالسوية الفصل الخامس عشر والوصي مع
 الغنى علم له ان ياكل من مال اليتيم فلما الحاجة امر لا يذهب الامام الي
 انه لا يجلف بما لا قرضاً ولا سلفاً وقال ان اشترى واحد يجوز له ان
 ياكل باقل الامرين فاجرة عمله وكفايته وهل يلزمه عند الوجود
 رد العوض وذلك في قولنا واحمد روايتان وقال مالك ان كان
 غنياً يستغنى كان فقيراً ياكل بالمعروف بمقدار نظيره
 واجرة مثله وبالله التوفيق ونسأله
 الممات على الاسلاف مروفي
 الله على سيدنا محمد واله
 وصحبه وسلم تسليماً
 كبيراً

II. ULUCAMİ NÜSHASINDAN ÖRNEKLER

كتاب معين الامة على معرفة الوفاق والاختلاف بين الائمة محمدية مؤلفه
 بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين
 الحمد لله الذي بلغ اهل العلم للمشرقين من موآرد وجوده اعلا واليسع عليهم نعمه
 وذا آدبهم رفعة ركب الأوبعت رسول الله سيدنا وانا محمد صلى الله عليه وآله والوجه
 الجليل المنصور محمد بالشرف والتمثيل العالم علماء امتي كانبيا بنى اسرائيل وعلى النساء
 الكرام واهل بيته الذين اخذوا عنه العلم ونشروه بين الامة من ذى المقام الجليل والملا
 الجليله المرادى لا يبيحط بوصفها لسان انسان صلوة دائمة بؤأم الزمان وبسم تسليما
 يقول العبد الفقير الضعيف احمد بن محمد الحسين المعنى السمرقندي رزقه الله التوفيق
 كتاب بعد فها كان معرفة الوفاق والاختلاف بين مذاهب الائمة الاربعة الاعلام ومعلم
 القمى برفضى الله عنهم واصحابهم الذين حصل الاخذ بقولهم فى المشاركة والمغارب من
 اعز الاشياء واشرف المطالباتنا جفت نفسى مع اعتقادى بقدية البصانة وحميم
 القوة فى الصنعة ببل جرة مخالصة وجرها وتغنى محضا ونجلا ان اضع كتابا
 فى الفقه جازما لا يحتاج اليه من الحوادث فاليها عن الشوار والعبودية السرى
 يقلل اليها الاعتقاد وتذهب دون تحصيلها الاعراض فانها تشغل عن المراد من المعاصد
 وتفترق منه للتفاعد والمفاسد اذكر فيه الوفاق والاختلاف مجردا عن التويل والتويل
 ليسهل حفظه على اهل التحصيل مبنيًا فيه التصحيح والاصح والاقوى والمشهور
 والمذهب والمختار للمفتون فى مذاهبنا والتقديم والجدوى للمشا فى رحمة وتوفيق الرب
 للمصائب والرواية المجهول بها وغير المجهول بها عن الامامين الجليلين الامام مالى
 بن انس والامام احمد بن حنبل رحمهما الله وما اختاره اصحابنا وما ذهب اليه بعض
 الصحابة والتابعين وما ذهب اليه آؤد الظالمون لمحيث لا غنية له من قرآنة
 ودراسة ولا نيد وجزء للمشتهر عن مطالعة ومراجعة فمن حوى معانيها وعرف مآثرها
 صار من علية الفقهاء واجلا المفتوى والقضاة كى يكون له بذكر توكار وعلى حصى
 ما بين الطلبة من انى استنوت الله طوليا وبسطت اليه يد الرجاء تاميلا ومنعت

ناجتي

لث

Ulucami, vr. 1b (mukaddime).

هذا فهرست المختلف بين الائمة وجرهم

كتاب الطهارة	النية والوضوء	اشاب الحديث	الحارج من السبلين
الخارج النجس من البدن	الاستنجاء سنة	الموجبة للغسل	الباب الثاني في الماء الذي يجوز به الطهارة
جوب ماء الطهارة	الماء المشتمس المستحب	الماء المستعمل	القولاء بماء الغدير
بلد الميتة	كل ماء وقعت فيه نجاسة	في البئر اذا وقع	باب التيمم في الاسار
باب السجود على الغصن	باب الحيض	كتاب الصلوة	باب شروط الصلوة لو انكسفت واذ كانها وصفتها بعقل العورة
السجود الشركي	باب سجود التلاوة	استقبال القبلة شروط	باب صلوة الجماعة
باب صلوة الخوف	باب صلوة الجمعة	باب صلوة العديدين	باب صلوة الاستسقاء
كتاب الجنابة	غسل الميت فرض كفاية	الصلوة على الميت	زكوة الحيوان خمسة
زكوة المابل	زكوة البقر	زكوة الغنم	زكوة الخيل
زكوة الارض في اربعة فصول	الفصل في مقدار النصاب	الفصل الثاني في النصاب	الفصل الثالث في النصاب
زكوة الذهب والفضة وفي ستة فصول	الفصل الاول للاذكوة في غير الذهب والفضة	الثاني في الاجماع على ان النصاب الفضة مضروباً	الثالث اختلفوا في زكاة النصاب
الفصل الرابع من له دين للازم على مقوله زكوة	يكراه للانسان ان يشترى صدقته	في زكوة الحلى للشياء	في زكوة التجارة وفي عروض التجارة والرهن

Ulucami, vr. 49a (Eserin ortasında bulunan fihrist).

باب زكوة الفطر وفيه ثمانية فصول الاوّل زكوة الفطر واجبة بالاتفاق ١٨	اختصاص الزكوة بالذهب والفضة ١٨	في مصرف المعدن ١٨	يجزى الحول في زكوة المعدن ١٨
في وقت وجوب يجوز اخراج زكوة الفطر من خمسة اصناف ١٤	لا يعتبر في زكوة الفطر ان يكون الخرج ملكا لخاص ١٤	صوف الفطرة الى الاصناف الثمانية ١٤	يجزى زكوة الفطر على الترتيب ١٤
لا يجوز دفع الصداقة وفيه ثمانية فصول الى جنس واحد ١٤	يجوز تعجيل الفطرة ١٤	نقل الزكوة من بلد الى بلد ١٤	ان الواجب صاع بضاع النبي ١٩
المسافر والمريض الذي يرجح يرجح برؤه بباح لهما الفطر ٢٠	صيام شهر رمضان فرض ٢٠	كتاب الصيام وفيه عشرون فعلا ٢٠	يجوز ان يعطى زكوة كلها مسكنا واحدا ١٤
اذا اراد الهلال في بلد يجب الصوم على ساير اهل الدنيا ٢٠	يجب برؤية الهلال ٢٠	المريض الذي لا يرجى برؤه والشيخ الكبير ٢٠	تحريم الصدقة المفروضة على النبي هاشم ٢٠
ان الحكامة الوطى عامرا لا تنظر الطعام صيامه ٢١	الاكل في حال الصيام بظن الغروب وعدم الطلوع ٢١	من اجمع حيا ثما وهو جنب ان صومه صحيح ٢١	العتبي الذي لا يطبق الصوم الجوز المطبق ٢٠
فعل الصائم محظورات الصوم ناسيا ٢١	من تعد الاكل والشرب مقيما صحيحا ٢١	يجوز الفطر للمسافر بالاكل ٢١	في وجوب النية وصوم رمضان ٢٠
باب الاعتكاف وفيه سبع فصول ٢١	سقطت التوكل في حال الصوم ٢١	من شرع في صلوة التطوع او صوما استجب له ٢١	الكفارة كما يجب في غير اداء رمضان ٢١
اذا خرج المعتكف لغير قضاء الحاجة وسائر احوال الاعتكاف ٢٢	لا يصح الاعتكاف الا بالنية ٢٢	لا يصح الاعتكاف الا بمسجد ٢٢	من فاتته شئ من رمضان لم يجز له تأخير ٢١
الباب الثاني في محظورات الاحرام وفيه سبع فصول ٢٣	الباب الثاني في الواقت وفيه فصلان ٢٣	الباب الخامس في صفة الحج والعمرة ٢٥	ان الاعتكاف مشروع ٢١
الباب الرابع فيما يجب من محظورات الاحرام ٢٤	الباب السادس في الاحصار ٢٦	الاول في انواعه العشرة ٢٢	كتاب الحج وفيه ستة ابواب ٢٢

كتاب اللكاح ٢٦	باب محرمات النكاح على الابد ٢٧	باب الخيار في النكاح والرودة بالعيب ٢٨	كتاب الصداق لا يفسد النكاح بفساد الصداق ٢٨
باب القسم و التشور وعينرة النساء ٢٩	باب الخلع ٢٩	كتاب الطلاق ٣٠	باب الرجعة باب الليلاء ٣١
كتاب الرضاع ٣٦	باب الظهار ٣٢	باب اللعان ٣٢	كتاب اليمين كتاب العدة ٣٥
كتاب القسامة ٤١	باب في كفارة القتل ٤١	كتاب الحضنة ٣٧	باب الرضا باب الرضا ٣٨
باب الزنا ٤٢	باب الحذف ٤٤	باب التركة ٤٤	باب الحدود باب الردة ٤٢
كتاب الصيال وضان الولاء والبرهائم ٤٧	كتاب العتق ٤٧	باب التدبير ٤٧	باب حد الحجر باب قطع ٤٦
باب بيع امرهات الاولات ٤٨	كتاب اللقطة ٤٨	كتاب اللقطة ٤٨	باب التعزير الطريق ٤٥
باب بيع امرهات الاولات ٤٨	باب السير والجهاد ٤٩	باب قسم الفدى والغنيمة ٤٩	باب ككتابة ٤٨
باب ما يفسد البيع وما لا يفسد ٥٥	هدايا امراء الجيش ٥١	كتاب الجزية ٥١	كتاب الجعالة ٤٨
والاحتكار في الاقوات ٥٧	باب اختلاف المتبايعين ٥٧	كتاب البيوع ٥٣	باب بيع امرهات الاولات ٤٨
	باب تفرقة الصفقة ٥٥	باب الربوا ٥٥	باب ما يفسد البيع وما لا يفسد ٥٥
	كتاب السلم و القراض ٥٧	باب ما يفسد البيع وما لا يفسد ٥٥	باب ما يفسد البيع وما لا يفسد ٥٥
	باب الردة بالعيب ٥٧	باب ما يفسد البيع وما لا يفسد ٥٥	باب ما يفسد البيع وما لا يفسد ٥٥

جواز بيع الجراد والبيروز والمهرجان ٥٨	والقرض مندوب اليه بالاتفاق ٥٨	اذا كان لا نشأ على آخر دين من جهة بيع او قرض فاجله مدة ٥٨
كتاب الرهن ٥٨	كتاب الحجر ٥٨	باب الصلح ٥٨
كتاب الحوالة ٦٠	والتفليس ٥٩	كتاب الشركة ٦٠
كتاب الاقرار ٦٠	باب العارية ٦٢	كتاب الغصب ٦١
ومن فتح قفس طائر بغير اذن ٦٣	كتاب المزاوعة ٦٢	ومن جناح صقاع انسان ٦٣
كتاب اجياع الموات ٦٥	والمساقات ٦٤	الصانع اذا اخذ شئ لتعلمه فهو ضامن ٦٥
كتاب المنذر ٦٧	باب الملايحة ٦٧	من مبيستان وغيره لا يباح الاكل ٦٨
كتاب الصيد ٦٨	كتاب الاطعمة ٦٨	وغيره يتوه ٦٨
باب الشهادة ٧٢	باب الاقضية والشهادة ٦٩	باب التعاوى واليقين ٧١
باب الشهادة ٧٢	باب القسمة ٧١	من لم دين على انسان بجده اياها ٧٢
هل يصح التزويج في مرض الموت ٧٤	واللعب بالشطرنج ٧٣	كتاب الغرائض ٧٤
	المغزق والمغزل والهدق واكرق ووطاعون ٧٤	كتاب الوصايا ٧٤
	والموصى مع الغنى هل يأكل من مال اليتيم عند الحاجة ام لا ٧٦	
	والخنثى المشكل هو من له لرج و ذكر ٧٦	

وبين الاخوين عند الثلثة والتسعة اعلمه **باب ما يفسد البيع وما لا يفسد** اذ ابيع عبدا بشرا العتق صحيح عند الثلثة
 رحمه والمشهور عند ابو حنيفة رحمه انه لا يبيع وان باع عبدا بشرا العتق صحيح عند الاصحح ان يبيع ويطلق الشرايط
 وان يبيع بشرا ان لا يبيع ولا يعتق او اذا بشره ان يسكنها ابيع او بشره ان يسلطه بطل البيع عند ابن حنيفة والمشهور رحمه
 وقال ابن ابي ليلى والنخعي والحسن رحمه ابيع جارية بشره بالطلاق قال ابن حنيفة ابيع والمشرايط جارية ان وعين مالك رحمه انه
 اذا اشترطه من منافع ابيع شيئا يسيرا فكسكنه التارح وقال احمد رحمه ان شرطه سكن اليوم واليومين لم يفسد البيع ففصل واذا قبض
 المبتاع يبيعا فاستد امر يملكه عند الثلثة رحمه وقال ابو حنيفة رحمه اذا قبضه باذن البائع بعوضه لم يملكه بالقبض بغيره ثم نقلنا ان
 يبيع في العين مع الزيادة المتصلة والمنفصلة الا ان يتفرق المشتري فيها تصرفا يبيع الرجوع فيها عند قيمتها ولو عسر في المارضا المبيوع
 يبيعا فما سدا وبش لم يكن للبائع قبح الفراس والبيات الا ان يشتطه فيهما المنقضان وانه ان يخذ القيمة وتمسكها عند الثلثة وقال ابو حنيفة
 رحمه ليس له استرجاع الا من وياخذ قيمتها وقال ابو يونس وحمزة يفتن البناء والفرس وترد الارض والتسعة اعلمه **باب**
تفسير الصفة اذ ابيع في البيع بين ما يجوز بيعه وما لا يجوز كالحرة والعبد وعبد غيره او ميتة ومزكاة فقلت تفرق
 اقوالهم مما هو قول مالك يبيع فيها يجوز ويطلق فيها لا يجوز والتمسك بالطلاق من مذهبنا بالظاهر فخرنا بغيره المشقة ان جازي فان
 اجماعنا فمقتضى من الثمن على الرجوع وقال ابو حنيفة رحمه ان كان الفاسد في احد شيئين نقص او اجماع كالحرة والعبد فان كان
 ثبت نقص او اجماع كالحرة والعبد فسد في الكل فان كان بغيره فسد في ما يجوز به سقط من الثمن كاتيه وامر له وقال فيمن باع ثمنه
 نقد او خمسا من العطاء فسد العقد في الكل وعن احمد رحمه وايضا كالتقويل والتسعة اعلمه **باب الربوا** الاعيان المنصوم
 على تحريم الربا فيها بالاجماع ستة الذهب والفضة والبر والشمع والتمر والملح فان سبب والفضة يحرم فيها الربوا عند الشافعي
 رحمه بعلته واحدة لانها وانما من جنس الاثمان وقال ابو حنيفة رحمه العلة فيها مؤنذنا جنس فيحرم الربا في سائر المؤنذات واما
 الاربعه الباقية ففي عتقها لثقت فمن قولنا الجريد انها مطعومة فيحرم الربا في الماء والادمان على الاصح والقدر يملكها مطعومة
 او مكوية او مؤنذة وقال النخعي رحمه مغلوم ومختص بالمنصوم عليه وقال ابو حنيفة رحمه العلة فيها انما هي كميته في جنس
 وقال مالك رحمه العتق المعقومة وما يبيع القوت في جنس وعن احمد رحمه وايضا ان احد كقول الشافعي والثانية كقول ابو حنيفة رحمه
 وقال ابو حنيفة رحمه كميته النسبوية يحرر في الربوا فلا يجوز بيعه بغيره من حاد وقال ابن سيرين رحمه العلة لثقت ما نراه وعز جماعته
 من العتق اية انهم قالوا انما الربا في النسبة فلا يحرم التفاضل اذا تدرت ذلك فوجد اجتماع المسلمون على انه لا يجوز بيع الذم به بالذم
 مشقة او الورق بالورق حذرة التبر ومضروبا وحليها الا مشقة بثلثون نابون ريدة ابيد الله لا يبيع فيها منها غائبا جزا وتعلقوا
 على انه يجوز بيع الذم بالنقطة بالفضة والفضة بالتمسك فحين يذ ابيد ويحرم رسمية وتعلقوا على انه لا يجوز بيع النقطة بجملة
 والشعيرة بالشمع والتمر بالتمر والملح بالملح اذ كان بمعيار الا مثلا بمثل يذ ابيد ويجوز بيع التمر بالتمر والتمسك بالتمسك يذ ابيد
 ولا يجوز ان يتفرقا قبل التيقن الا عشا بن حنيفة رحمه ولا يجوز بيع المصوغ بالمفروب متفلا عند الثلثة رحمه وعز مالك رحمه انه يجوز

Uluçami, vr. 65a.

بهل ياكل من مال اليتيم عند الحاجة امر فذهب ابن تينفة رحمه لا ياكل من مال الاطفال ولا غيره وقال الشافعي رحمه واتم دورته يجوز له ان
 ياكل باقل الامرين من اجرة عمله وكفايته وهل يلزم عند الوجود العوض المشافعي قولان ولا حمود بن رواحان وقال احمد ان كان
 غنيا فليستغنى وان كان فقيرا فالياكل بالموافق بمقدار نظره واجرة مثله **فصل** في الخلق المشكل هو من له فرج وذكره فقال ابو حنيفة
 رحمه في المشهور عنه ان بال من الذكر فهو علة امر او من الفرج فهو انثى او منهما اعتبره اسبقهما فان استوى بقى على الشك له ان يخرج
 له تيمية او يات الشك فهو رجل او يدركه لبن او يوطئ في فرجه او يبيض فهو امرأة فان لم يظهر شيئا من ذلك فهو مشكل وميراثه ميراث
 الثرى ولكن قال الشافعي في ربه ولكن خالفه في ميراثه فقال يعطى الابن النصف والخنثى الثلث ويوتق التسدس حتى يبين
 امره او يصطلحوا قال مالك واهله يورث من حيث يولد فان كان يولد منهما اعتبره اسبقهما وان كان في النسوة اعتبره اكثرهما
 فهو رث منه فان بقى على الشك فان خلق رجلا ابنا وخنثى مشكلا قسم الخنثى نصف ميراث ذكر ونصف ميراث الثرى فيكون للابن ثلث المال
 وربعه وللخنثى ربع المال وسدسه وهذا اثر ما اردنا ايراد في هذا الكتاب والله اعلم بالصواب واليه المار **تمت**
 والحمد لله اولادنا وصلى الله على سيدنا ومولانا محمد المكرم الاكرم الكريم وعلى آله وصحبه اجمعين وسلم تسليما كثيرا
 وايضا ابن ابي ابي الزوارق من نسخة في الخامس يوم جمعة من شهر ربيع القعد المبارك سنة ثمانين وثمانين
 على يد العبد الضعيف المحتاج الى رحمة ربه اللطيف عبد الله بن حسن معتق المرحوم المنصور مصلحنا
 بن ابراهيم جعل الله تعالى مقده نورا والجنة مثواه نزلا في بلد تونس المحررة ورحم الله تالقيه
 والحاجته ولعن نظر الية واستغنى ومنه ولعن كان سببه وان وجد فيه تصحيحا خطا رفا صامحه
 وروى الحاجته لانه كتبه بخط يده مع عجزه ومرضه طلبا من الله تعالى عفوه وغفرانه
 والحاقة المسلمين والمسلمات الاحيار منهم والاموات
 بهرتك يا ارحم الراحمين يا رب
 العالمين **تمت**
تمت
تمت

ÖZGEÇMİŞ

1976 yılında Erzincanda doğdu. İlköğrenimimi Erzincan'da tamamladı. 1994'te İstanbul Gaziosmanpaşa Küçükköy İmam Hatip Lisesi'nden, 2004'te Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu.

1997'de Erzincan ili İliç ilçesi Dikmen köyünde İmam Hatip olarak göreve başladı. 2007'de Diyanet İşleri Başkanlığı Konya Selçuk Eğitim Merkezi'ne kursiyer olarak katıldı ve halen bu kurumda görevine devam etmektedir.

Evli ve üç çocuk babasıdır.